



LUCIAN
BOIA

**EUGEN
BROTE**

1850
1912
editura
litera

LUCIAN BOIA

EUGEN BROTE

(1850 — 1912)



București — 1974

Teză de doctorat susținută la Facultatea
de Istorie a Universității din București,
în ziua de 25 noiembrie 1972.

Introducere

Despre omul politic român transilvănean Eugen Brote s-a scris foarte puțin.

Cu ocazia morții sale, la sfârșitul anului 1912, Nicolae Iorga i-a cuprins viața și caracterul în câteva fraze : „Se anunță moartea, în sărăcie și uitare, la Brașov, a lui Eugeniu Brote, autorul vestitei lucrări asupra chestiei românești, apărută a doua zi după procesul Memorandului. Om foarte cult, cu un însemnat talent la scris, minte capabilă de a stoarce faptelor concluzii nouă, Brote și-a omorât rostul politic trecînd în România după o condamnare pe care era dator s-o ispășească...”. Subliniindu-i greșelile din ultimii ani, istoricul conchide : „Totuși, ne pare rău de omul isteț și mîndru care ar fi putut să aibă altă soartă dacă politicianismul României libere nu l-ar fi sedus, reținut și distrus”.¹

Cel mai interesant articol referitor la E. Brote apare tot cu ocazia morții sale, în revista „Luceafărul”, sub semnătura T. Codru, pseudonimul remarcabilului publicist Octavian Tăslăuanu.² Portretul celui dispărut este aici desenat de o mîină sigură, în clar-obscur ; printr-o antiteză — uneori forțată, dar parțial justă — între trăsăturile bune și rele ale lui E. Brote, autorul încearcă să explice destinul său ciudat, care se împlinește parcă

¹. N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, București, 1935, p. 40.

². T. Codru (O Tăslăuanu), *Eugen Brote*, în „Luceafărul”, XI (1912), nr. 33 (16 decembrie), p. 774—775.

potrivit unei fatalități. Iată prima parte a antitezei : „A fost un om. Nu un om dintre cei de toate zilele, ci dintre cei puțini și rari, cari înțeleg viața, cari nu se lasă conduși de ea, ci o conduc. A fost un om născut pentru a cămui pe semenii săi, fiind înzestrat cu o inteligență clară și rece, cu o inimă stăpînită de rațiune, cu o minte bogată în cunoștințe și cu o putere de muncă uimitoare. Toate însușiri de șef, la cari mai putem adăuga : înfățișarea lui fizică simpatice, cuceritoare chiar, puterea de convingere aproape irezistibilă, oratoria distinsă și caldă, stilul sobru și de o logică de fier și mai presus de toate voința lui care nu cunoștea piedici, care știa să se impună”. Dar, și acum urmează partea a doua a antitezei : „În ființa lui lipsea statornicia credinței, sinceritatea convingerii, axa morală... Acțiunea lui avea totdeauna părți tănuite, faptele lui erau determinate de gînduri nemărturisite și de cele mai multe ori vorbele nu acopereau faptele. Era un om al cărui drum sufletesc nu-l cunoștea nimeni, fiindcă avea multe cărări lăaturalnice. Și un astfel de om, ori cît ar fi el de inteligent, de harnic și de practic, e condamnat de firea lui proprie să se prăbușească”.

A urmat apoi uitarea. Timp de decenii, nimeni nu s-a mai interesat de el. Trecuseră aproape 30 de ani de la moartea sa, cînd Vasile Netea l-a „redescoperit”, prezentîndu-i succint viața într-un articol de gazetă, apărut apoi, alături de altele, în volum³. Și V. Netea a observat destinul ciudat al croului său : „Eugen Brote, în care ne grăbim a identifica pe una din energiile cele mai complexe ale Transilvaniei de la sfîrșitul secolului trecut, a avut un destin straniu, ingrat, sorbind cu egală intensitate atît din paharul măreției, cît și din cupa decadenței”.

Aici se oprește bibliografia lucrărilor, referitoare exclusiv la E. Brote. Desigur, numele său apare, cel puțin în treacăt, în mai toate lucrările privind istoria modernă a Transilvaniei, în monografiile dedicate unor

³. Vasile Netea, *Uitatul Eugen Brote*, în „Vremea”, 17 mai 1942 ; același articol, în *Pentru Transilvania*, București, f.a., vol. II, p. 95—106.

personalități de seamă, alături de care s-a aflat în lupta lui politică. De asemenea, autorul prezentei lucrări a publicat unele date noi privind viața și activitatea sa.⁴

Credem că subiectul este suficient de interesant pentru a merita o cercetare mai adâncă și o tratare detaliată. Desigur, E. Brote nu a rămas ca o personalitate de prim rang în istoria modernă a României. Dar rolul său în viața noastră politică, economică, socială, culturală, însemnatele sale realizări ca și regretabilele greșeli și eșecuri — sînt realități care justifică studiarea unei vieți atît de bogată în evenimente. Biografiile nu au căpătat locul ce li se cuvine în istoriografia noastră; o epocă nu poate fi însă bine cunoscută fără a cunoaște oamenii care au ilustrat-o.

Data fiind bibliografia atît de restrînsă, în reconstituirea vieții lui E. Brote am pornit aproape exclusiv de la izvoare, cercetînd arhivele și presa vremii. Din manuscrise inedite, scrisori și articole de gazetă s-a conturat destinul unui om, s-a încheiat atmosfera unei epoci. O epocă însemnată pentru istoria noastră, marcată în primul rînd de lupta pentru unificarea statului național român. În cercetarea acestei probleme, sperăm că paginile ce urmează vor reuși să aducă o anumită contribuție.

⁴. Lucian Boia, *Aspecte ale emigrației politice din Transilvania în vechea Românie la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, în „Analele Universității București”, științe sociale, istorie, nr. 1/1970, p. 85—99; idem, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)*, „Studii”, nr. 5/1971, p. 963—984.

I

Primii ani (1850—1870)

Eugen Brote s-a născut la 29 noiembrie/11 decembrie 1850, în Rășinari¹. Un alt membru al familiei, Petru Brote, unchiul său, caracteriza astfel localitatea un număr de ani mai târziu: „Rășinariul este o comună curat românească, ea numără după conscrierea din anul 1870, împreună cu apartinența Rîul-Sadului, 5.569 locuitori... Ocupațiunea reșinărenilor este economia vitelor și a cîmpului, negoțul cu piei, seu, lînă, tăiatul lemnelor de foc și de lucru”².

Printre satele transilvănene, Rășinariii ocupă un loc aparte și de invidiat. Prima mențiune sigură despre localitate o găsim în anul 1488. Locuitorii, inițial țărani liberi, cad treptat sub dependența Sibiului, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea ajungînd într-o situație similară cu a iobagilor; în 1786, printr-o diplomă imperială, sînt însă eliberați, scutiți de orice obligație

¹. Arhivele Statului Sibiu, *Protocolul botezărilor. Rășinari. 1850*, f. 51.

². Petru Brote, *Libera comună regească Reșinariu*, Sibiu, 1878; p. 5. Este prima monografie a localității. Lucrarea de bază pentru cunoașterea satului este: Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915.

față de oraș, Rășinarii devenind „sat liber regesc”³. De acum începe o evoluție rapidă, comuna numărînd în 1839, 3.835 locuitori, iar în 1870, 5569⁴.

Este uimitor cîte remarcabile personalități, din toate domeniile: politic, economic, cultural, sînt originare de aici sau și-au desfășurat aici activitatea. Din lungul șir fac parte: Visarion Roman, Sava Popovici Barcianu și Daniil Popovici Barcianu, Aurel și Eugen Brote, medicul Ilarie Mitrea, Octavian Goga. Andrei Șaguna venea des în Rășinari, unde este și înmormîntat.

Această poziție specială poate primi mai multe explicații. În primul rînd, comuna avea o populație numeroasă (în întregime românească); este situată în regiunea Sibiului, un puternic focar de viață națională. Mai mult chiar, vreme îndelungată accesul românilor în Sibiu fiind stînjenit de barierele feudale, la Rășinari — aflat la numai 10 km depărtare de oraș — s-a concentrat o parte a activității care, altfel, în chip firesc, și-ar fi avut locul în capitala comitatului.

Pămîntul nu este prea bun și există puțin loc pentru agricultură. Urmarea nu a fost însă sărăcia, căci rășinărenii s-au specializat în creșterea vitelor și mai cu seamă în comerț. Pentru această din urmă activitate, așezarea satului, în apropierea graniței, era ideală. Rășinărenii cumpărau oi de dincolo de munți (cîte 80—150 000 anual), le treceau pe la Turnu Roșu și le tăiau îndată, pentru seu. Producția de seu o vindeau fabricii de stearină din Sibiu, uneori ajungînd însă cu produsele lor pînă la Cluj, Pesta și Viena.

Localitatea a devenit astfel mai prosperă decît majoritatea celorlalte sate românești. Negoțul a dezvoltat spiritul de inițiativă al localnicilor și i-a purtat pe rășinăreni departe de satul lor. Mulți oameni de aici au temperament migrator. Cazul lui Ilarie Mitrea, care și-a petrecut viața în Mexic și Indonezia, este semnificativ. Necesitatea psihică a unei permanente

³. Victor Păcală, *op. cit.*, p. 87.

⁴. *Ibidem*, p. 92—93.

deplasări explică poate și unele evenimente din viața lui Eugen Brote.

Tatăl său este Ioan Brote (1819—1871), personalitate marcantă, la vremea sa, pe plan local⁵. Fiu de preot, avea o anumită cultură, fiind învățător în Rășinari (în 1837—1838) și apoi chiar director al școlii de aici (între 1850—1856)⁶. Principala sa ocupație a fost comerțul (lână, vite), cu care a reușit să realizeze o avere considerabilă, investită în pământ și case. Nu trebuie trecut cu vederea nici rolul său în timpul revoluției de la 1848; a participat la adunarea de la Blaj din 3/15 mai, apoi a fost prefectul legiunii române din ținutul Sibiului. Îl cunoștea personal pe Andrei Șaguna, care îl vizita, sfătuindu-se cu el, când venea la Rășinari.

Deși bolnav de inimă — din această pricină avea să moară de timpuriu — duce o viață activă, a cărei notă majoră este tendința de dominație, atât în viața publică, prin creșterea averii și obținerea unor funcții, cât și în viața de familie. Este de fapt un reprezentant tipic al burgheziei transilvănene în ascensiune. Potrivit unor amintiri de familie, cu toate sfaturile medicilor, el „nu-și pierde capul, își face mocănește socoteala pînă la ultima lețcaie. Își instalează droaia de copii în casa strămoșească din Rășinari, fără să se sinchisească de gusturile nevesti-si, și se apucă de crescătoria de oi, cu toptanul. Călare la stîne, în droșcă la Sibiu după afaceri, în fruntea treburilor rășinărenilor, el face po-pasuri vijelioase în casa lui...”⁷.

Ioan Brote s-a căsătorit cu Ana (1824—1892), născută Popovici Barcianu, dintr-o familie rășinăreană renumită pentru preocupările sale intelectuale. Ea ar fi adus cu sine „o fragilitate fizică și un suflu de idealism, anacronice în casa bătrînească a familiei Brote, unde masivitatea și autoritatea despotă făceau blazon”⁸. Eu-

⁵. Despre Ioan Brote, vezi I. Hașeganu, *Figuri din Mărginime*, Brașov, 1943, p. 101—104; Victor Păcală, *op. cit.*, p. 319—320; *Enciclopedia Română*, vol. I, Sibiu, 1898, p. 539.

⁶. Stan A. Ionescu, *Monografia școlii primare de stat „Octavian Goga” din Rășinari*, Sibiu, 1936, p. 40.

⁷. L. Brote, *Tatăl meu*, text dactilografiat, p. 5.

⁸. *Ibidem*, p. 4.

gen îi va moșteni probabil pe ambii părinți: se va dovedi un om practic, activ, strîns legat de pămînt și bun organizator de oameni, dar și un idealist, care nu a știut sau nu a vrut să tragă niciodată foloase materiale. Dacă Ioan Brote a murit bogat, fiul său va sfîrși în sărăcie.

Ioan și Ana Brote au avut o puzderie de copii, botezați, majoritatea, după obiceiul ardelenesc al vremii, cu nume romane: Ioan (născut în 1840), Aurel (1842), Ana (1844), Sabina (1846), Emil (1848), Eugen (1850), Iustina (1852), Valeriu (1854), Constanția (1856), Victor (1858), Iulian (1860), Daniil (1862), Elena Aurelia (1864) și, ultimul, Liviu⁹.

Copiii au fost deprinși de mici cu greutățile și învățați să se descurce în viață. Trimiși la școlile din Sibiu, „sîmbăta ei se întorc la Rășinari pentru o scurtă vacanță. Fiecare primește duminică seara, cînd sînt încărcăți în trăsură, cîte o misiune gospodărească pe care sîmbăta ce vine va trebui să o ducă la îndeplinire. Nu erau prea ușoare pentru copiii Brote asemenea însărcinări; tatăl lor avea nesfîrșite relații de afaceri și un șir de case la Sibiu care se cereau administrate. Se întîmpla că unul mai uita sau tratase cu neglijență ordinele tatălui, și atunci era expedit pe loc și pe jos la Sibiu — indiferent de oră — de unde nu se putea întoarce decît cu treaba făcută”¹⁰.

Primele clase, Eugen Brote le face la șcala primară din Rășinari, instituție cu tradiție¹¹. Fusese înființată la 1786 (dar, fără o organizare precisă și local propriu funcționase și mai înainte). În anul 1337, s-a construit un local nou, cu etaj, care, restaurat în 1864 și 1904, se păstrează și astăzi. Dimensiunile sînt im-

⁹. După *Protocolul botezaților. Rășinari*, aflat, pentru perioada pînă în 1859 la Arhivele Statului Sibiu, iar pentru anii ulterioari la Consiliul popular Rășinari. Unii dintre copii vor muri în vîrstă de numai cîțiva ani, alții încă foarte tineri. Mai mult trăiesc Aurel, Ana, Sabina, Eugen, Iustina, Victor, Liviu.

¹⁰. L. Brote, *op. cit.*, p. 6.

¹¹. Stan A. Ionescu, *op. cit.* Vezi și Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 171—173.

presionante pentru o școală primară sătească, cu atât mai mare trebuie să fi fost impresia în 1837. O nouă dovadă a bogăției rășinărenilor, dar și a interesului lor pentru cultură. Când a învățat în ea E. Brote, cuprindea 6 săli de clasă, o cancelarie pentru director, o sală pentru bibliotecă, precum și mai multe încăperi folosite de primărie și parohie.

Eugen Brote este înscris în clasa întâi, în anul școlar 1856/1857¹². Tatăl său tocmai părăsise direcția școlii și în locul lui fusese numit Sava Popovici Barcianu (fratele Anei Brote, deci unchiul lui E. Brote), preot, scriitor și savant, mai cu seamă filolog. El rămîne în fruntea școlii pînă în anul 1859.

În prima clasă, E. Brote învăța religia și istoria biblică, citirea cu caractere slave și latine, aritmetica. La toate este calificat „eminent”. În anul următor, 1857-1858, îl întîlnim în clasa a III-a¹³, ceea ce înseamnă că absolvise două clase într-un an. Acum învăța catehismul, datorițele supușilor, gramatica română, citirea română și germană, gramatica germană, aritmetica, scrierea română și germană. La 7 ani, era cel mai tânăr din clasă, colegii săi avînd toți între 9 și 13 ani. Calificativele sînt „eminent” și „bun”.

După 1858 nu îl mai găsim în registrele școlii; neavînd la dispoziție nici alte date pentru următorii doi ani, putem trage concluzia că s-a pregătit în particular pentru clasa a IV-a, luînd poate lecții și în vederea înscrierii la un liceu german.

În anul 1860/1861, este elev în clasa I-a a Gimnaziului evanghelic (german) din Sibiu¹⁴. O instituție similară românească nu exista la Sibiu și nu va exista (pentru băieți) pînă în 1918. Învățînd într-o limbă străină, are totuși avantajul de a deprinde de mic limba germană, pe care ajunge să o cunoască perfect, ceea ce îi va fi de mare folos mai tîrziu. Studiază aici pînă

¹². Arhiva Școlii generale nr. 1 din Rășinari, registrul nr. 558 (1853—1876), f. 46.

¹³. Ibidem, f. 54.

¹⁴. Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sibiu, *Hauptcataloge des Hermanstädter Gymnasiums* (anii 1860—1864).

în 1864, cînd termină clasa a IV-a. Rezultatele obținute sînt, în general, foarte bune. Programul de învățămînt era serios alcătuit; în clasa a III-a, de pildă, se învăța limba latină, limba greacă, limba maternă, matematica, științele naturii, istoria și geografia.

Terminînd cele patru clase gimnaziale, E. Brote își continuă studiile la liceul german de stat din Sibiu. Este actualul liceu „Gheorghe Lazăr”, instituție cu tradiție îndelungată¹⁵. Înființată în anul 1692, școala a trecut prin mai multe faze, corespunzătoare limbii de predare: perioada latină (1692—1848), germană (1849—1868), maghiară (1868—1919) și română. Deși, în vremea de care ne ocupăm, se predă în limba germană, majoritatea elevilor erau români, fapt explicabil prin lipsa unui liceu românesc în regiune și prin ponderea populației românești în împrejurimile Sibiului. În anii 1848—1868 au frecventat școala 5.571 elevi, dintre care 3.038 români, 1.421 germani, 992 maghiari.

E. Brote se află în clasa a V-a în anul școlar 1864/1865¹⁶. Învăță româna, germana, matematica, științele naturii, limbile latină și greacă, religia, geografia și istoria. Calificativele sînt: bine, foarte bine și satisfăcător. În anii următori continuă studiile la același liceu, absolvind ultima clasă, a VIII-a, în 1868. Este și ultimul an cînd predarea se face în limba germană. Intervenind compromisul dualist (1867), limba de predare devine maghiara, deoarece școala aparținea statului. Pînă la sfîrșit, E. Brote este notat, în general, cu calificativul „bine”, fără a fi însă vreodată primul din clasă.

Anii cînd studiază la Sibiu coincid cu o perioadă dintre cele mai interesante în viața politică a românilor transilvăneni. În 1860, Imperiul Habsburgic, zdruncinat de nemulțumirile interne și înfrîngerile suferite pe front, în anul anterior, începe să se „liberalizeze”.

¹⁵. Petru Munteanu, *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr” din Sibiu 1692/93 — 1967/68*, Sibiu, f.d.

¹⁶. Arhiva Liceului „Gheorghe Lazăr” Sibiu. *Katalog der fünften Klasse vom Schuljahre 1864/5* (în continuare sînt folosite celelalte cataloage, pînă în 1868).

Desigur, evoluția este limitată, totuși, comparativ cu regimul neoabsolutist ce a urmat înăbușirii revoluțiilor de la 1848, progresul este simțitor. Se reactivează viața politică a provinciilor istorice, printre care se afla și Transilvania.

În fața marilor transformări ce erau așteptate, românii transilvăneni se organizează și se pregătesc să intre în luptă. La 1/13 ianuarie 1861 se întrunește o conferință națională la Sibiu, alcătuită din 150 de delegați, sosiți din toate ținuturile locuite de români. Cele două petiții adresate monarhului cer egalitatea românilor — în domeniul folosirii limbii și pe plan bisericesc — cu celelalte naționalități din Transilvania¹⁷.

La 23 octombrie/4 noiembrie 1861, tot la Sibiu — care se impune ca centru politic al românilor transilvăneni — se inaugurează *Asociația Transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (ASTRA). Semnificația noii organizații era dublă: culturală și politică. Președinte devine Andrei Șaguna, vicepreședinte Timotei Cipariu, iar prim secretar George Barițiu.

Anul decisiv este 1863. La 8/20 aprilie are loc o nouă conferință națională a românilor, la Sibiu. Printre cerințele formulate acum, se numără din nou autonomia Transilvaniei și recunoașterea națiunii române ca egală în drepturi cu celelalte¹⁸. La 1 iulie st. n. este dat decretul imperial pentru convocarea Dietei Transilvaniei la Sibiu. Românii obțin 57 de mandate, maghiarii 54, iar sașii 43. Desigur, potrivit procentului lor, românii ar fi trebuit să aibă majoritatea absolută, dar obținuseră numai o majoritate relativă. Cu toate acestea, progresul realizat era enorm. În realitate, deputații români au ajuns repede să reprezinte majoritatea absolută, prin neprezentarea aleșilor maghiari.

¹⁷. T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, Sibiu, 1904, p. 212—215.

¹⁸. *Ibidem*, vol. II, p. 736.

Astfel, Dieta din Sibiu, din 1863, capătă o semnificație cu adevărat istorică.

La 29 septembrie 1863, Dieta votează legea privind întrebuințarea egală a celor trei limbi: româna, maghiara și germana. Legile Transilvaniei aveau să fie publicate în toate cele trei limbi. După o rodnică activitate, Dieta a fost închisă la 29 octombrie 1864, pentru durata sesiunii senatului imperial.

Un ultim câștig important al românilor a fost înființarea, prin decretul imperial din 24 decembrie 1864, a mitropoliei române ortodoxe din Sibiu. Avantajul obținut era nu numai religios, dar și politic, căci, în lipsa unui partid, biserica avea un rol și în conducerea treburilor politice ale românilor. De asemenea, se făcea un pas înainte în consolidarea organizării culturale a românilor transilvăneni, dat fiind că învățămîntul lor se afla sub controlul bisericii.

Dar, șirul succeselor se încheiase. Temîndu-se de afirmarea forțelor naționale, pe care le considerau un pericol pentru integritatea imperiului, clasele conducătoare austriece au renunțat să joace cartea federalizării — chiar așa limitate, cum se anunța — și s-au hotărît, încă din 1865, dar mai cu seamă în urma noii înfringeri din 1866, să ajungă la o înțelegere cu clasele conducătoare maghiare. Dieta din Sibiu nu s-a mai convocat, în schimb, pe baza unei legi electorale retrograde, s-a adunat o nouă dietă, la Cluj (noiembrie 1865). Românii fiind în minoritate (48 deputați aleși și numiți din 298), dieta a hotărît unirea cu Ungaria.

Compromisul austro-ungar a fost desăvîrșit în anul 1867, prin numirea primului guvern maghiar, în frunte cu contele Iuliu Andrassy (februarie) și prin încoronarea lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei (iunie). Principalele avantaje politice obținute de români în perioada liberală (1860—1867) au fost anulate. S-au menținut doar cele două foruri din Sibiu: Astra și Mitropolia, în jurul cărora se vor grupa, nu numai cu scopuri culturale sau religioase, mulți intelectuali români.

Deși nu avem alte știri despre activitatea lui E. Brote în anii amintiți, în afara cataloagelor școlare, la care ne-am referit, ne putem totuși închipui interesul cu care el, ca și ceilalți tineri români, a urmărit evoluția evenimentelor acestei perioade de efervescență națională. Sibiul devenise principala scenă politică a românilor transilvăneni și succesele, ca și eșecurile lor, trebuie să fi trezit în mulți pasiunea luptei politice. În orice caz, toată viața, E. Brote va păstra o mare admirație față de Andrei Șaguna, pe care l-a putut fără îndoială cunoaște și personal, la Rășinari, dar a cărui acțiune a putut-o urmări și înțelege mai bine în timpul evenimentelor de după 1860.

Suficient de luminat și bogat, Ioan Brote a ținut ca fiii săi să învețe cât mai mult și, spirit practic, i-a îndrumat mai ales spre domeniul economic și științific¹⁹. În toamna anului 1868, E. Brote își continuă studiile. Locul ales în vederea specializării este o mică localitate din vestul Ungariei, în apropierea graniței cu Austria: Magyaróvár²⁰. Mai înainte însă vizitează pentru câteva zile Viena, oraș care, văzut pentru prima oară de tînărul provincial, trebuie să îi fi făcut o puternică impresie. Se păstrează o scrisoare trimisă atunci din capitala Austriei, prima cunoscută din corespondența sa.

La începutul lunii octombrie se afla la Magyaróvár. La 5 octombrie se înscrie la Academia de Agricultură de aici²¹. Instituția — de rang universitar — se bucura de o frumoasă tradiție și de un renume european. Întemeiată în anul 1818, găzduită în vechea ce-

¹⁹. Aurel Brote a studiat dreptul — remarcîndu-se apoi ca economist —, Emil a urmat medicina, Valeriu a fost trimis la o mare fabrică din Linz, iar Eugen și, mai târziu, Victor s-au consacrat agronomiei.

²⁰. În limba germană Ungarisch Altenburg (însemnînd același lucru cu Magyaróvár: Veche Cetate Maghiară). În prezent, unindu-se cu orașelul vecin Moson, localitatea se numește Mosonmagyaróvár.

²¹. Arhiva Școlii Superioare de Științe Agricole din Mosonmagyaróvár, *Personal und Disciplinabuch der Studierenden*, 1868, f. 304.

tate a orașului, ea împlinea o jumătate de secol de existență, în momentul când tînărul transilvănean începea aici studiile²². Limba de predare a fost inițial latina, apoi germana. Din 1869 s-a predat paralel în germană și maghiară, pînă în 1884, cînd s-a desființat secția germană. Durata cursurilor era de 2 ani (din 1907 vor fi 3 ani, iar în prezent 4 ani). Însemnătatea școlii este dovedită și de marele număr de studenți din afara Ungariei, care o frecventau. Pînă în 1918 numărul lor fusese de 1.359 (din totalul de 7.375). Veneau aici și mulți transilvăneni, români, maghiari sau germani. În seria lui E. Brote, printre cei 65 de studenți, întîlnim un alt român din Transilvania, Aron Chirilă, precum și un bucureștean, Iosif Popovici. Desigur, E. Brote ca și majoritatea străinilor, urmează, și după 1869, cursurile în limba germană, mai accesibilă²³.

La Magyaróvár, programul de învățămînt era alcătuit cu toată seriozitatea, oferind studenților atît cunoștințe de specialitate, cît și o pregătire științifică generală.

Încă dinainte, E. Brote era familiarizat cu unele aspecte practice ale agronomiei; lucrase pe pămîntul tatălui său. La sfîrșitul celor doi ani de studii, rezultatele oglindesc temeinica pregătire însușită în acest răstimp. Calificativele acordate la recapitularea finală în vederea obținerii certificatului de absolvire sînt următoarele :²⁴

Geometrie practică — bine ; mecanică — foarte bine ; chimie — cîmîent ; mineralogie — bine ; clima-

²². În 1968 și-a sărbătorit 150 de ani de activitate. Cu această ocazie, Vörös Antal a publicat o documentată monografie a Academiei, sub titlul *Óvár, Óvár...* (Cetate veche, Cetate veche...), Budapesta, 1968.

²³. E. Brote a declarat mai tîrziu — în perioada Memorandumului — că nu cunoaște limba maghiară. Cu toate acestea, o studiasc în clasa a VII-a de liceu, calificativul obținut fiind „bine”. Este de presupus că avea anumite cunoștințe, fără a putea însă vorbi corect ungurește.

²⁴. Arhiva Școlii Superioare de Științe Agricole din Mosonmagyaróvár, *Personal und Disciplinrbuch der Stud. erenden*, 1863, f. 304.

tologie — foarte bine; anatomia, morfologia și fiziologia plantelor — bine; botanica specială — bine; cultura plantelor — foarte bine; cultura viței de vie și a hameiului — foarte bine; cultura fructelor și legumelor — foarte bine; silvicultură — bine; zoologie — eminent; anatomia și fiziologia animalelor domestice — foarte bine; creșterea oilor și economia lînii — eminent; creșterea vitelor — eminent; creșterea cailor — foarte bine; medicina veterinară — eminent; economia națională — eminent; statistică — eminent; știința organizării — eminent; știința evaluării — eminent; contabilitate — eminent; tehnologie — eminent; arhitectură — foarte bine; noțiuni de drept — eminent; silința — foarte silitor; rîvna — foarte zelos; comportarea morală — pe deplin satisfăcătoare.

Subliniem rezultatele deosebite obținute în studiul economiei, statisticii, contabilității. Ele corespund pe deplin structurii intelectuale a lui E. Brote, mare mînuitor de cifre și alcătuitoare de statistici. După absolvirea institutului, se pare că a făcut și o călătorie de studii în Austria și Germania, despre care însă nu cunoaștem amănunte²⁵, (sigur este că în 1873 va merge iar în Germania).

Nu știm prea multe despre tînrul care, în 1870, la mai puțin de 20 de ani, terminase perioada studiilor. Avea o cultură generală serioasă, de formație germană, o bună pregătire de specialist. Era muncitor, gîndea lucid și precis. Destinul unui om este determinat însă, atît de calitățile sale, cît și de împrejurările vieții. Între om și mediu legătura este indisolubilă. De aceea, mai înainte de a continua să prezentăm firul vieții lui E. Brote, este necesară schițarea mediului social și politic care, oricît de puternică sau originală ar fi personalitatea unui om, îl influențează în chip hotărîtor.

Situația în Transilvania era mai curînd nefavorabilă pentru un tînăr român, dornic de muncă și afirmare. Baza societății românești de aici o forma țărănimea. Lucrători români, la orașe, erau încă puțini,

²⁵. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva S. Albin, I mss 17.

proletariatul aflându-se abia la începuturile organizării sale. De asemenea, burghezia română era slabă, ocupînd poziții neînsemnate în industrie și comerț, abia acum începînd acțiunea de întemeiere a băncilor („Albina” este înființată în 1872), care aveau să constituie pînă la sfîrșitul epocii dualiste principalul său reazim economic; burghezia mare nu avea încă decît un număr neînsemnat de reprezentanți. În sfîrșit, intelectualitatea transilvăneană, care dăduse o serie de personalități remarcabile — multe dintre ele desfășurînd o rodnică activitate peste munți, în statul român — păstra încă un strîns contact cu țărănimea. Mai toți intelectualii își aveau originea — la depărtare de o generație sau două — la țară.

Această structură a societății românești transilvănene, neantrenată încă pe deplin în transformările impuse de legile capitalismului, trebuie neapărat luată în considerație pentru înțelegerea evoluției mișcării naționale. Principala bază economică și politică a luptelor naționale au constituit-o, timp de mai multe decenii, masele țărănești. O preocupare majoră și constantă a intelectualității va fi, din această pricină, consolidarea economică a satului ardelenesc, luminarea țărănimii, înarmarea ei cu suficiente cunoștințe pentru a face față grelelor încercări și lipsuri. Căci țărănul român trăia în sărăcie și, fără consolidarea gospodăriei lui, cu greu se putea concepe o evoluție economică și socială corespunzătoare, precum și emanciparea politică a românilor. Prin formația sa de specialitate, E. Brote era menit să se așeze în primele rînduri ale intelectualilor transilvăneni. Într-adevăr, puține profesii erau mai necesare în Transilvania anilor 1870 decît cea de agronom.

Evoluția societății românești avea să fie însă mult stînjenită prin evenimentele politice care aveau loc. Incorporarea Transilvaniei la Ungaria a creat o situație dificilă în general pentru masele populare din această provincie, dar în special pentru români, supuși dublei asupriri naționale și sociale. Exploatarea națională a barat calea, încetinind mersul noilor forțe, care în chip

obiectiv trebuiau să-și facă loc în mijlocul românilor: burghezia, intelectualitatea și proletariatul.

Mișcarea națională română s-a opus dîrz încorporării la Ungaria și legilor întocmite de exponenții regimului dualist. Dacă în privința unei opoziții ferme părerile coincideau, nu același lucru se poate spune asupra tacticii adoptate. Acum apare separarea dintre activiști și pasiviști, care va marca timp de aproape patru decenii lupta românilor transilvăneni²⁶. Activiștii — care se manifestau mai ales în Banat, dar aveau unii reprezentanți și în Transilvania propriu-zisă (în primul rînd, Andrei Șaguna) — considerau că trebuie să se țină seama de situația existentă, participîndu-se la viața politică a statului. Pasiviștii — ai căror conducători erau George Barițiu și Ioan Rațiu — protestînd împotriva alipirii Transilvaniei la Ungaria fără consultarea populației, preconizau neparticiparea românilor, sub nici o formă, la viața politică a statului, abținerca lor de la alegerile parlamentare. Trebuie insistat asupra faptului că deosebiri între cele două curente nu erau esențiale, nu priveau programul și scopurile mișcării naționale. Pasivismul nu a însemnat pasivitate; dimpotrivă, neparticipînd la viața politică, românii s-au manifestat în afara parlamentului ca o puternică forță de opoziție. La rîndul său, activismul nu a însemnat părăsirea cauzei românești, trecerea în tabăra guvernamentală. Românii care au reușit să intre în parlament și-au făcut datoria la fel ca și ceilalți, apărînd în acest înalt for poporul lor. De fapt, cele două tactici mai cîrînd se completează reciproc decît se exclud.

Activiștii bănățeni s-au constituit în partid național, prin adunarea din Timișoara, la 26 ianuarie/7 februarie 1869, sub conducerea tînărului și talentatului Alexandru Mocioni. Românii din Transilvania au convocat la rîndul lor o conferință la Miercurea (23 februarie/7 martie 1869), constituindu-se în partid național,

²⁶. Asupra acestei probleme, vezi Keith Hitchins, *Românii din Transilvania și compromisul dualist (1865—1869)* la idem, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, editura Dacia, Cluj. 1970, p. 59—115.

pe baza pasivismului. Cele două partide nu au avut însă o existență legală. Puternica afirmare a românilor după încheierea compromisului dualist nu a putut opri ofensiva statului, îndreptată împotriva lor. Dimpotrivă situația li se va înrăutăți treptat.

În acest context, ce perspective putea avea un intelectual român, care dorea să rămână credincios cauzei poporului său ? A intra în aparatul de stat însemna de la bun început să renunți la această cauză. De altfel, pentru aceasta trebuia să cunoști bine și limba maghiară. În rest, nu existau multe posibilități de alegere. Puteai fi învățător sau profesor într-una din școlile primare sau cele câteva gimnazii și licee aflate sub patronajul bisericii. Puteai fi funcționar al bisericii ortodoxe sau unite. Puteai fi funcționar al Astrei. În curînd, prin înființarea băncilor românești, vor apare câteva posturi noi. Presa, încă puțin ramificată, nu putea oferi o situație sigură, menținîndu-se cu destule jertfe materiale ; cîțiva entuziaști s-au distins însă și în această activitate, unde nu s-au îmbogățit niciodată, dar s-au ruinat adeseori.

Îl vom vedea pe E. Brote, în anii următori, ocupînd cîteva dintre funcțiile ce îi erau accesibile. Nu a fost niciodată în serviciul statului. Patriotismul său l-a oprit. De asemenea, și cunoașterea insuficientă a limbii maghiare. Cu atît mai mult se va îndîrji în slujirea societății românești în care, prin strămoșii săi țărani, avea rădăcini atît de adînci. În mijlocul statului ungar va fi un neadaptat. Drama neadaptării — care l-a însoțit de-a lungul întregii vieți — începe acum.

Începutul activității (1871—1884)

La 26 ianuarie st. v. 1871, încetează din viață Ioan Brote, în vîrstă de numai 52 de ani¹. Este înmormîntat la Rășinari, în cripta familiei, nu departe de locul unde se va înălța mausoleul lui Andrei Șaguna (care moare după doi ani, la 16/28 iunie 1873). Pe monument stă scris: Ioan Brote. 1819—1871. Proprietar și comerciant.

O parte a averii revenindu-i, E. Brote este scutit de grija căutării unei slujbe. De fapt, cunoaștem foarte puțin despre viața sa în următorii ani. S-a consacrat administrării moștenirii rămase de la tatăl său, cultivînd ferma ce o avea lângă Sibiu². Introduce aici, după cum învățase, tot felul de ameliorări, practicînd o agricultură rațională. Se remarcă mai ales în creșterea vitelor. „Vitele de rasă elvețiană din pepiniera d-lui Eugen Brote — avea să scrie mai tîrziu Septimiu Albin — erau căutate de toți cultivatorii și si-

1. Arhiva Consiliului popular Rășinari, *Matricula morților*, 1871; vezi și necrologul în „Telegraful român”, XIX (1871), nr. 8 (28 ianuarie/9 februarie).

2. Nu cunoaștem întinderea și înzestrarea ei. Mai tîrziu avea să o vîndă cu 30 000 lei, ceea ce înseamnă că era vorba de o proprietate mijlocie, care îi oferea, desigur, un venit suficient pentru a nu avea griji materiale.

gure de cele dintîi premii la toate expozițiile, fie românești, fie săsești și chiar ungurești³.

De asemenea, lua în arendă și alte proprietăți. Dintr-o cerere ce o adresează Mitropoliei, la 15 iulie st. n. 1879, aflăm că de trei ani, deci din 1876, ținea în arendă o grădină a așteia⁴.

Dacă date privind viața sa personală ne lipsesc, în schimb putem reconstitui suficient de amănunțit începuturile activității sale publice. E. Brote nu era omul care să se mulțumească cu administrarea propriei averi. Avea ambiția moștenită de la tatăl său și dorea să joace un rol în politica românească. Desigur însă că era prea tînăr pentru un asemenea rol. Dar, avea și cultură, cunoștințe de specialitate. În acest domeniu se putea afirma, nu numai prin exercitarea practică a meseriei, dar și prin popularizarea unor cunoștințe deosebit de necesare țaranului român. Necesitatea acestei popularizări nu a simțit-o doar el. În Transilvania se aflau cîțiva agronomi tineri care urmăreau același scop.

Inițiativa aparține lui Ștefan Pop, care editează la Blaj, pe la începutul anului 1873, gazeta bilunară (va apare însă mai rar) „Economul”, cu subtitlul „Organ periodic ilustrat, pentru ramii de economia, industria și comerțu”. Scopul gazetei era, în primul rînd, de a contribui la dezvoltarea agriculturii transilvănene.

Un colaborator al gazetei este agronomul Dimitrie Comșa, mai vîrstnic decît E. Brote, născut în 1846. Studiile le-a urmat însă ceva mai tîrziu, la început tot la Magyaróvár, între 1871—1873, apoi a continuat specializarea la Leipzig și în Cehia. Scrie la „Economul” încă din primele luni ale apariției, trimițînd articole atît din Ungaria, cît și din Germania. Din 1874 D. Comșa este profesor la Institutul Teologic din Sibiu. Avea deci posibilitatea să se întâlnească des cu E. Brote, le-gîndu-i aceleași preocupări (în plus, se căsătorise cu

³. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Arhiva S. Albini, I mss 17, f. 1.

⁴. Arhiva Mitropoliei Sibiu, doc. 58/1879

Constanția, sora lui E. Brote). Cei doi vor activa împreună vreme de mulți ani, contribuind substanțial la răspîndirea cunoștințelor agronomice în Transilvania.

Primele articole ale lui E. Brote sînt probabil cele semnate cu inițiala „E”, sub titlul *Epistole către țărani agricultori*⁵. Scopul lor este popularizarea unor cunoștințe necesare agricultorilor. Încă din primul său articol, E. Brote își exprimă convingerea că dezvoltarea științei va contribui și la îmbunătățirea situației țăranilor români.

Principalul articol pe care îl publică în „Economul” este însă *Agricultura și țăranul român. Un apel către învățătorii și preoții rurali*, apărut la 15/27 aprilie 1874⁶. Sînt dezvoltate aici cîteva idei care vor sta și mai tîrziu la baza activității sale. Remarcabil este faptul că aceste idei sînt pe deplin cristalizate la un tînăr de 23 ani. „Știința e putere, știința e libertate — scria el — ...Agricultura astăzi nu mai este un conglomerat de experiențe și datini, ci o adevărată știință”. Țăranul din alte țări nu este sărac, deoarece folosește toate avantajele ce îi sînt puse la dispoziție de știință. Pentru poporul român, baza economică o constituie agricultura; fără dezvoltarea ei, nu se poate clădi mai departe. Apelul este adresat învățătorilor și preoților, deci celor care știau carte la sate, pentru a-i ajuta pe țărani să introducă un sistem rațional de agricultură.

Activitatea publicistică a lui E. Brote continuă pe un plan superior la „Foișoara Telegrafului român”. „Telegraful român”, al cărui supliment era „Foișoara”, a apărut, din inițiativa lui Andrei Șaguna, la 3 ianuarie 1853⁷. Deși organ bisericesc, aparținînd Episcopiei, apoi Mitropoliei din Sibiu, timp de mai multe decenii, într-o vreme cînd presa românească era prea puțin ramificată, a jucat un rol politic și cultural, care nu poate fi neglijat. Timp de 18 ani, din 1865 pînă în 1883, a

⁵. În „Economul”, I (1873), nr. 16 (15/27 septembrie), p. 124 și nr. 18 (15/27 octombrie), p. 139—140.

⁶. „Economul”, II (1874), nr. 7 (15/27 aprilie), p. 49—51.

⁷. Continuă și astăzi, fiind ziarul cu cea mai îndelungată apariție din țara noastră.

fost redactat de Nicolae Cristea, fidel discipol al lui Andrei Șaguna⁸.

Societatea românească nu era amenințată numai din afară. Existau fenomene îngrijorătoare chiar în interiorul ei. Cultura ardelenească, în eforturile, bine intenționate de altfel, ale reprezentanților ei, tindea să se rupă de popor. Sublinierea justă a originilor noastre latine a fost și izvorul unor exagerări dăunătoare. Tendința de latinizare a limbii și adoptarea unui sistem ortografic etimologic, pe de o parte înstrăina cultura de mase, pe de altă parte crea o barieră artificială între literatura transilvăneană și cea, care se îndrepta într-o direcție justă, din vechea Românie. În România, Titu Maiorescu s-a remarcat în lupta pentru făurirea unei culturi unice, pentru promovarea unei singure limbi literare, unei ortografii comune. Rolul intelectualilor transilvăneni din tînăra generație era, după 1870, de a milita în provincia lor pentru aceleași idei.

Înnoirea nu trebuia să fie exclusiv culturală. Lip-suri serioase existau în domeniul organizării economice și politice. De multe ori faptele nu corespundeau vorbelor. Era necesară o muncă temeinică, de zi cu zi, pentru consolidarea bazei economice a mișcării naționale românești și pentru ca organizațiile cu caracter politic, economic sau cultural existente (partidele naționale, Astra, băncile, școlile) să întreprindă o activitate nu formală, ci utilă. Trebuia deci lichidată contradicția dintre fond și formă, desigur nu prin renunțarea la formele noi, ci prin ridicarea corespunzătoare a fondului.

Influența junimismului asupra noului curent din Transilvania este evidentă. Din anul al doilea al publicării lor, „Convorbirile literare” sînt expediate în mai multe localități din Transilvania, în anul al treilea (1870) răspîndindu-se și la Sibiu. „Telegraful român” a avut un rol de seamă în răspîndirea ideilor junimiste și, în general, a culturii românești de peste munți.

⁸. Pentru Nicolae Cristea, vezi Keith Hitchins, *Nicolae Cristea și mișcarea națională românească din Transilvania*, în op. cit., p. 117—166.

„Foișoara Telegrafului român”, care apare la 1 ianuarie 1876, este principala purtătoare de cuvânt a junimismului transilvănean. Meritul celor nu prea mulți redactori și colaboratori este mare și merită a fi subliniat, căci începeau o muncă grea, pe un teren dificil, în mijlocul unui popor care avusese pînă atunci prea puțin acces la cultură și unor intelectuali impregnați cu ideile școlii latiniste.

N. Cristea a susținut mișcarea, dar nu a participat activ la ea, nu a scris în suplimentul ziarului pe care îl conducea. Acțiunea a început cu nu mai mult de patru persoane⁹. Primul, în ordinea vîrstei, Ilarion Pușcariu¹⁰, născut în 1842, a făcut studii de teologie la Sibiu, apoi de filozofie la Viena (devenind în 1869 doctor în filozofie). Din 1870 era profesor la seminarul din Sibiu. Este autorul mai multor lucrări cu caracter pedagogic, istoric și filologic. În „Foișoara Telegrafului român” se ocupă cu probleme de pedagogie, semnînd un mare număr de articole.

Al doilea, Dimitrie Comșa, se încadrează în acțiunea „Foișoarei” cu hărnicia sa caracteristică, dovedită și la „Economul”. Preocupările sale se pare că nu depășesc limitele stricte ale profesiunii, dar în aceste limite se dovedește un bun specialist și popularizator.

Al treilea, Daniil Popovici Barcianu, născut în 1847 la Rășinari, este fiul lui Sava Popovici Barcianu și vărul lui E. Brote. Între 1870 și 1874 a studiat la Viena, Bonn și Leipzig pedagogia și științele naturale. În 1876 e numit profesor la Institutul teologic din Sibiu. Doctor în științele naturii, a fost un remarcabil cunoscător al acestei discipline. De E. Brote îl va lega o strînsă prietenie.

În sfîrșit, al patrulea din grup, cel mai tînăr, dar probabil și cel mai energic este E. Brote. Septimiu Albinu avea să scrie mai tîrziu că „nu numai ca colaborator cu condeiu, dar mai ales prin superioritatea sa intelectuală, prin tactul și stăruința cu care știe să ur-

⁹. E. Brote, *Dr. D.P. Barcianu. Reminiscențe politice*, în „Tribuna poporului”, VII (1903), nr. 32 (18 februarie/3 martie).

¹⁰. *Enciclopedia română*, vol. III., Sibiu, 1904, p. 698—699.

mărească o idee bună și prin calitățile sale de prieten și om de societate, el a fost oarecum sufletul grupării"¹¹.

Cei patru alcătuiau o echipă omogenă. Formația lor intelectuală era asemănătoare, cu toții fiind oameni de formație culturală germană (se poate face aici o apropiere de „Junimea”, ai cărei membri, în majoritate, se formaseră tot în școlile germane. Pentru Transilvania, desigur, această situație era normală). Trei dintre ei — D. Comșa, D.P. Barcianu și E. Brote — aveau în comun preocuparea pentru științele naturii. D.P. Barcianu și Ilarion Pușcariu se apropiau prin interesul pentru pedagogie, fiind, ca și D. Comșa de altfel, profesori. În sfârșit, erau tineri, între 25 și 33 de ani.

Toți patru se întâlneau frecvent în societatea românească a Sibiului, care nu număra încă prea mulți intelectuali. Ședințele redacționale se țineau cu regularitate la locuința lui Ilarion Pușcariu. «Nici un articol, nici o notiță fie cât de scurtă, nu puteau fi publicate în „Foiță” înainte de a fi citite și discutate în aceste întruniri, care se prelungeau pînă tîrziu noaptea»¹².

Curînd, s-au alăturat și alții acestui nucleu inițial. Îl amintim pe Alanasie Marian Marienescu¹³, cel mai vîrstnic din grup, născut în 1830; a urmat dreptul la universitățile din Pesta și Viena, fiind multă vreme judecător. În 1876 îndeplinea această funcție la Timișoara. Preocupările sale s-au îndreptat însă spre lingvistică și filologie, mai cu seamă spre literatura populară. În 1877 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar mai tîrziu, în 1881, membru titular. Se căsătorește cu sora mai mare a lui E. Brote, Ana.

De la Berlin, unde se afla la studii, a venit și Ioan Bechnitz (născut în 1848). La „Foișoara” și, mai tîrziu, la „Tribuna” el a fost tipul omului atît de necesar într-o redacție: bine informat, receptiv la ideile noi și

¹¹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Arhiva S. Albini, I mss 17, f. 2.

¹². E. Brote, *op. cit.*

¹³. *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 208—209.

gata oricînd să facă o treabă. În stabilirea unei direcții culturale și politice, rolul său a fost mai mic decît al celor patru redactori principali ai revistei. El va colabora abia în anul al doilea — 1877 — cu un studiu despre sistemul etimologic — unde ajunge la aceleași concluzii cu T. Maiorescu, — o traducere și două dări de seamă.

Mai sînt și alți colaboratori, care apar în cursul anului 1877: profesorul Ioan Popea din Brașov, preotul Bartolomeu Băiulescu din aceeași localitate. De asemenea, fratele lui E. Brote, medicul Emil Brote publică un articol despre băuturile alcoolice. Colaborează și August Salfeld, directorul Școlii de agricultură din Mediaș (fost profesor la o instituție similară din Hanovra), publicînd în cursul anului 1876 articole cu caracter agronomic și pedagogic.

Revista folosește, pentru prima dată în Transilvania, ortografia fonetică („Telegraful român” era redactat încă într-un sistem ortografic mixt).

În ce privește subiectele tratate, preocuparea majoră nu se îndreaptă spre literatură, unde forțele nu erau încă suficiente, ci spre latura științifică. Într-adevăr, spre deosebire de junimismul din România, varianta sa transilvăneană nu a dat, pînă la George Coșbuc, nici un mare scriitor. Necesitățile societății transilvănene erau altele. Mai întîi trebuia să se renunțe la vorbele goale despre cultură și să se întreprindă o acțiune concretă pentru culturalizarea maselor. Se impunea sporirea școlilor populare, pentru ca țărani, în cea mai mare parte analfabeți, să învețe carte. Problema educației era importantă și de aceea articolele cu caracter școlar, pedagogic vor ocupa un loc însemnat. Se impunea și răspîndirea în mase a unor cunoștințe folositoare vieții de toate zilele, în vederea consolidării gospodăriei țărănești. Din această pricină, „Foișoara Telegrafului român” va face multă știință popularizată scrisă de oameni competenți, mai ales în domeniul științelor naturii și al agronomiei. În sfîrșit, continuînd o veche tradiție, începută de Școala Ardeleană, filologia, lingvistica și istoria aveau să fie la

rîndul lor tratate, dar în spirit nou, corespunzător adevărului și intereselor noastre culturale.

Colaborarea lui E. Brote la revistă caracterizează bine întreaga mișcare, de aceea ne vom opri mai mult asupra ei. O parte a articolelor sale sînt de știință popularizată. Un articol din 1876 este intitulat *Cîteva trăsături generale din viața plantei*¹⁴; și aici întîlnim convingerea că la baza agriculturii trebuie să stea cunoașterea științifică. În anul următor publică *Prăsila vitelor în Transilvania și Ungaria*¹⁵. Este o statistică completă și amănunțită, așa cum știa să facă numai E. Brote, care se pare că nu se simțea cu adevărat bine decît în lumea cifrelor. În sfîrșit, în același an, articolul *Prevederea timpului*¹⁶ urmărește, ca și cel privitor la viața plantelor, punerea unor cunoștințe folositoare la îndemîna țăranului.

Alte articole, chiar dacă pornesc de la știința agronomiei, țintesc însă mult mai departe. În *Indulgență sau critică*¹⁷, agronomia nu mai este decît un pretext, E. Brote lansînd aici de fapt, în al doilea număr al revistei, programul cultural al acesteia. Exemplul de la care pornește este o lamentabilă lucrare, „manualul popular de agricultură practică”, în parte compus, în parte compilat de Giorgiu Vintila, „inspectore silvanale districtuale în Făgăraș”, așa cum se intitulează acest reprezentant nu numai al agronomiei, dar și al corupției limbii române. Riposta lui E. Brote este violentă, așa cum se și cuvenea. «Literatura unui popor, — scrie el la începutul articolului — este oglinda activității sale publice... Tendința, ce are poporul român de a-și înavuți literatura și cu ea bogăția și cultura națională este cu atît mai lăudabilă, cu cît deșteptarea acestui popor din „somnul cel de moarte” datează numai de

¹⁴. „Foișoara Telegrafului român”, I (1876), nr. 10 (6 mai), p. 75—76 și nr. 12 (3 iunie), p. 94—95.

¹⁵. Ibidem, II (1877), nr. 6 (17 martie), p. 41—44, nr. 7 (3 aprilie) p. 49—50, nr. 9 (28 aprilie), p. 70—72.

¹⁶. Ibidem, II (1877), nr. 20 (2 octombrie), p. 153—155 și nr. 21 (16 octombrie), p. 161—162.

¹⁷. Ibidem, I (1876), nr. 2 (15 ianuarie), p. 14—16.

curînd. Însă, sedus fiind de nemărginita ambițiune a ajunge dintr-o dată la un nivel egal cu celelalte popoare civilizate, el n-a mai cenzurat produsele sale literare, ci a primit tot de bun, ce s-a produs în limba lui, pentru a putea impune lumii cu numărul cărților tipărite. Confundînd astfel intensivitatea cu extensiunea literaturii și fiind scrierile lipsite de orice control, cea mai firească urmare a fost încurajarea superficialității și a ignoranței pretențioase... Prea indulgenta noastră presă a primit ideile confuze drept știință, iar frazele drept expresiune nobilă a simțămîntului național, și cea mai rea carte deveni încărcată cu laudă și recunoștință...».

Desigur, ideile exprimate în aceste fraze nu sînt noi, ele fuseseră impuse de mai mulți ani în România de Junimea. Totuși, este remarcabil modul cum le-a asimilat tînărul de numai 25 de ani, cu o formație științifică și o profesie care, mai ales într-un mediu intelectual refractar ideilor amintite, nu îl obligau să se țină la curent cu mișcarea culturală de peste munți. Remarcabilă, ținînd seama de vîrstă și mediu, este și limpezimea frazei, limba corectă, sobră, în care, spre deosebire de acel „inspectore silvanale” și atîți alți contemporani transilvăneni, a reușit să-și comunice convingerile. După introducere, urmează o execuție a lucrării, în stilul maiorescian, cu citarea unor fraze și demonstrarea absurdității lor. Fără îndoială, E. Brote l-a citit, chiar studiat cu atenție, pe criticul Junimii. După respingerea conținutului, urmează desființarea stilului lucrării și, în sfîrșit, acuzația dovedită de plagiar a unor fragmente. Insistă asupra faptului că, din păcate, cartea analizată nu reprezintă un fenomen izolat. „Idei nelămurite, superficialitate, imitațiune oarbă, fraze goale, neglijarea limbei, le aflăm în *Manualul popular*, întocmai ca și în partea cea mai însemnată a literaturii, politice, jurnalistice — cu un cuvînt a întregii noastre activități publice”. În fața acestei situații, E. Brote proclamă rolul criticii, menită să înlăture vorbe goale și să pună ca fundament al întregii acțiuni culturale și politice, adevărul.

Programul, atît de clar expus, îl va aplica însuși E. Brote, în cercetarea activității de 16 ani a principalei instituții transilvănene — Astra. Studiul, de mare întindere, publicat în mai multe numere ale „Foișoarei”, se intitulează *O privire asupra activității Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român de la înființarea ei pînă la a XIV-a adunare generală*¹⁸.

Bazat pe o cercetare temeinică, riguroasă, pe mînuirea fără greș a datelor statistice, E. Brote înfățișează fără menajamente situația reală; între formă și fond, între cuvinte și realizarea lor, distanța era mare. Sînt cercetate pe rînd numărul membrilor asociației, fondurile existente și apoi modul în care s-au dus — sau nu s-au dus — la îndeplinire hotărîrile adunărilor generale. În ce privește numărul membrilor, în timp ce la a doua adunare generală era de 728 (membri ordinari, în afară de cei cîțiva fondatori sau aleși pe viață), la a XIV-a adunare generală sînt numai 120. Această scădere impresionantă — chiar dacă a avut și cauze obiective — este considerată, și pe drept, ca îngrijorătoare pentru viitorul Astrei. Autorul crede că însuși „spiritul de care ea a fost condusă pînă acum a contribuit în mare parte la scăzămîntul numărului membrilor”¹⁹. În ce privește averea societății și folosirea ei, E. Brote constată de asemenea o situație puțin normală. „Privind modul distribuirii sumelor disponibile, vedem că numai 54% din sumele cheltuite s-au întrebuințat în mod folositor iar 46% sînt mai mult sau mai puțin speze administrative. Acest fapt ne surprinde cu atît mai mult, cu cît vedem că alături de scăderea sumelor disponibile merge urcarea spezelor administrative... Dacă o societate, pentru a distribui suma de fl. 26 926,24 cr., are lipsă pentru susținerea organismului său propriu suma de fl. 23 158,30 cr., rămîne în dubiu, oare

¹⁸. În „Foișoara Telegrafului român”, I (1876), nr. 13 (17 iunie), p. 97—100, nr. 14 (1 iulie), p. 105—109, nr. 15 (17 iulie), p. 113—115, nr. 16 (29 iulie), p. 121—123, nr. 18 (26 august), p. 137—138, nr. 19 (9 septembrie), p. 145—147.

¹⁹ *Ibidem*, p. 105.

susținerea organismului oficialilor sau distribuirea capitalelor pentru lucrări folositoare este scopul societății ?”²⁰.

După constatarea insuficiențelor legate de însăși organizarea Astrei, se trece la analizarea îndeplinirii hotărârilor adoptate. O propunere care stârnește riposta sa este cea relativă la „înființarea unei academii române de drepturi”. Se făcuse un apel la public și se strânseseră o sumă de bani în acest scop, comitetul declarând această problemă drept „vitală”. „O poziție însemnată a unui popor în stat — scrie E. Brote — este condiționată prin înaintarea sa în cultură. Nu forța brută, nici fraze goale, ci o cultură trainică, dezvoltarea puterilor sale materiale și spirituale vor ridica și susține un popor la o poziție însemnată în stat. O cultură trainică însă numai atunci se creează când poporul în dezvoltarea sa urmărește legile naturii și, după ce a zidit fundamentul, pune treptat piatră peste piatră la edificiul culturii sale”²¹. Consideră o absurditate înființarea acestei academii, când poporul român, în cea mai mare parte încă analfabet, ducea lipsa școlilor populare.

În continuare este cercetată „Transilvania”, revista editată de Astra. Scopul acestei publicații era, potrivit statutelor, publicarea dezbaterilor Asociației și „lățirea mijloacelor înaintării în literatura română și cultura poporului român”. Aproape în întregime, revista a fost scrisă de G. Barițiu, preocupat mai ales de problemele istorice; «rezultă că cuprinsul „Transilvaniei” este foarte interesant pentru puținii istoriografi, însă sec și fără interes pentru majoritatea publicului român cititor»²². Numărul abonaților a fost la început 400, în anul al doilea (1869) a scăzut la 300, apoi scăderea a continuat, ajungându-se la numai 180, dovadă interesul limitat ce îl prezentau materialele publicate. Paralel, s-a agravat deficitul financiar al revistei. Deci, publicația, potrivit părerii lui E. Brote, nici nu a contribuit la înaintarea culturală a poporului român, nici nu a

²⁰. *Ibidem*, p. 106.

²¹. *Ibidem*, p. 108.

²². *Ibidem*, p. 113.

fost o întreprindere rentabilă. În plus, o parte importantă era ocupată cu publicarea „in extenso” a actelor societății, uneori penibile exerciții de stil, dintre care autorul dă un exemplu convingător. Concluzia este că „o foaie ce publică protocoale, procese verbale și articole ce s-au scris numai din disperare a nu rămîne coloanele netipărite, și care foaie nu se citește decît de 180 inși, nici cînd nu poate face pretensiunea a sprijini înaintarea poporului în cultură”²³.

Detaliat analizează E. Brote biblioteca societății care, la a doua adunare generală, cuprindea 89 lucrări, iar la a XIV-a, 1498. Pentru a afla calitatea acestor volume, a cercetat îndeaproape biblioteca. Mai întîi critică sistemul catalogării, unic în felul său („Bibliotecarii care au scos la lumină acest sistem clasic de catalogizare trebuie că au avut de-a dreptul intențiunea a-l face cît se poate mai irațional. Ei au început cu agricultura și, prin o asociațiune ciudată de idei, au ajuns de la agricultură la arheologie, au continuat cu arhitectura, căreia i-au coordonat anta și, pentru a face o săritură cîte se poate mai mare, au înșirat bibliografia... etc.”)²⁴. În ce privește fondul, „Asociațiunea a adunat cărți deocamdată fără un scop anumit. Și pentru a putea impune cu un număr mare de opuri, bibliotecarii s-au folosit de mijloace, care nu se pot ierta. Ei adecă au înregistrat una și aceeași carte sub mai mulți numeri, au dat la o mulțime de publicațiuni și ordinațiuni, uneori lipsite de orice preț, numeri separați și au așezat în bibliotecă o mulțime de jurnale necomplete, care toate sînt prevăzute cu numeri proprii... Luînd toate aceste în dreptă considerare — conchide E. Brote — trebuie să mărturisim că noi cu greu ne putem decide a numi colecțiunea de cărți a Asociațiunii o *bibliotecă* și ajungem astfel la trista concluziune că Asociațiunea și în privința aceasta s-a mulțumit cu crearea formei goale...”²⁵.

²³. *Ibidem*, p. 114.

²⁴. *Ibidem*, p. 123.

²⁵. *Ibidem*, p. 123.

Ca o concluzie a întregului studiu, E. Brote arată că „singurele rezultate practice dobândite de Asociațiune în răstimp de 16 ani sînt: edarea unei foi, fondarea unei biblioteci, distribuirea de stipendii și crearea fondului unei academii române de drepturi”²⁶. Dintre acestea, singura realizare care era pozitivă rămîne distribuirea burselor. Cu ajutorul Astrei, își continuaseră studiile, pînă la data aceea, 69 de tineri (din care „20 se află încă la studii, 26 sînt aplicați, 10 nu se știe unde și cum sînt aplicați, 6 au trecut în România, 7 au murit”). În rest, autorul consideră rezultatele dezamăgitoare și îl avertizează pe cititor că progresul se poate face numai pe calea adevărului, nu a iluziilor. Cîteva fraze merită a fi citate în încheiere, fiind caracteristice pentru gîndirea lui E. Brote și semnificative pentru calea aleasă de reprezentanții noii generații transilvănene: „Nimic mai stricăcios pentru progres decît de a trăi în iluziuni și a se înșela însuși pe sine. Simțul de mărire și tărie proprie ce-l produce iluziunea nu numai că ne face orbi pentru toate greșelile și slăbiciunile noastre, ci ne mîină fără cruțare înainte pe calea greșită pînă ce ne silesc împrejurările a ne lupta și a ne măsura mărirea și tăria noastră cu mărirea și tăria altora. Rezultatul acestei lupte nu poate fi altul decît o amară dezamăgire și expunerea slăbiciunilor noastre în toată golătatea lor. Este dar un postulat al progresului a ne desface odată pentru totdeauna de iluziuni și, chiar dacă am trece de răi naționaliști, a cerceta cu sînge rece după adevăr. Adevărul este singurul și unicul punct de plecare pentru orice acțiune”²⁷.

Fără îndoială, articolul lui E. Brote este deosebit de aspru și poate părea nedrept. Activitatea Astrei se putea privi și din altă perspectivă. Însuși faptul existenței sale, chiar înaintea Societății Academice Române, era remarcabil. Situația dificilă a românilor din Transilvania constituia cauza obiectivă a multor ne-reguli existente în organizarea lor. Cu toate acestea, privind din unghiul din care a privit el, critica rămîne

²⁶. *Ibidem*, p. 146.

²⁷. *Ibidem*, p. 145.

îndreptătită. Chiar în condiții atât de vitrege, se putea face mai mult și, în special, mai bine, cu mai multă organizare și simț al realității. Scopul criticii nu era desființarea Astei, ci ridicarea activității ei pe un plan superior. De fapt, idei înnoitoare apăruseră chiar în sinul societății. Secretar era în vremea aceea D.P. Barcianu, iar controlor chiar fratele autorului, Aurel Brote. Însuși E. Brote participă la adunarea generală ținută la Sibiu, în august 1876 (chiar în perioada când apărea studiul) și este ales raportorul „comisiei pentru înscrierea membrilor noi și încasarea taxelor”. Procesul verbal al adunării este semnat și de el²⁸. Prin urmare, nu ataca Astra din afară, ci se prezenta ca unul din exponenții înnoirii acestei societăți, sprijinit fiind de o parte din membrii săi. Dar, fără îndoială, curajul și temeinicia argumentării acestui tînăr trebuie să-i fi adus, de pe atunci, și mulți dușmani.

Critica, atât de junimistă, a unei venerabile instituții transilvănene, nu putea fi trecută cu vederea nici de partea cealaltă a Carpaților. M. Eminescu a consacrat cîteva rînduri de apreciere lucrării lui E. Brote, deosebit de măgulitoare, dată fiind personalitatea și exigența celui care le semna: «Acest articol, însemnat prin pregnanța judecății și prin o curățenie de limbă, abia obișnuită în jurnalistica română, e scris de D-nul Eugen Brote și publicat în „Foișoara Telegrafului român”. Din el se va vedea că deceniile din urmă ale culturii române au în toate părțile Daciei un caracter unitar, care s-ar putea însemna cu cuvintele: irosirea... puterilor vii ale poporului românesc pentru crearea de forme de cultură goale și de prisos... Pe de altă parte băgăm de seamă că soarta oamenilor care spun adevărul e aceeași la noi ca și-n Transilvania: „Cine zice că idolul trebuie zdrobit, vînzător este”. De aceea vedem și pe d. Brote așteptîndu-se de a fi taxat de „rău naționalist»²⁹.

²⁸. Arhivele Statului Sibiu, Fond Astra, cutia 63.

²⁹. M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I (1870—1877), București, 1905, p. 314—315. Articolul a apărut în „Curierul de Iași” din 22 septembrie 1876.

La sfârșitul anului 1877, „Foișoara” își încetează apariția, contopindu-se cu „Telegraful român”. Nu a fost o renunțare din partea tinerilor. Dimpotrivă, se va ajunge la o transformare a însuși „Telegrafului român”, prin care se vor transmite acum, de trei ori pe săptămână, ideile vechiului supliment (din 1862 până în 1878 apăruse de două ori pe săptămână). Încă din primul număr al anului 1878, cititorii sînt înștiințați că — dată fiind caracteristica timpului modern de democratizare a culturii — „Telegraful român” va apare de acum înainte cu ortografie fonetică³⁰. Era o mare victorie a celor cîțiva entuziaști care, cu doi ani înainte, se grupaseră la „Foișoara Telegrafului român”, și a culturii românești, în genere. Vom întîlni în continuare semnăturile lui Ilarion Pușcariu, Dimitrie Comșa, D. P. Barcianu, Eugen Brote, At. M. Marienescu, precum și ale unor noi aderenți : Simeon Popescu, Ioan Crișan.

Subtitlul *Ortografie*, E. Brote (semnat cu inițiala „e”) încearcă să demonstreze blăjenilor superioritatea ortografiei fonetice³¹. Punctul de plecare este un articol antifonetic din „Foaia scolastică” de la Blaj, redactată de Ioan Micu Moldovan. Cu mult umor, E. Brote folosește arma statisticii — specialitatea sa — pentru a dovedi filologilor retrograzi marele avantaj economic al fonetismului. «Dacă „Foaia scolastică” din Blaj — calculează el — luînd de bază ortografia „Telegrafului român” va șterge într-o coloană a foaiei sale toate literele de prisos, va rezulta că se tipăresc într-o coloană nici mai mult nici mai puțin decît 100 litere de prisos... Întreg materialul, care „Foaia scolastică” îl dă cetitorilor săi în 24, îl poate da cu ortografia fonetică în 22 1/2 numeri». Continuînd calculul, ajunge la concluzia că, folosind ortografia fonetică, gazeta din Blaj ar putea face o economie de 30 florini pe an, fără a mai socoti și cheltuielile administrative. Recunoaște că nu este prea mult ; dar, dacă foaia blăjană ar ajun-

³⁰. *Cătră onorații cetitori*, în „Telegraful român”, XXVI (1878), nr. 1 (3 ianuarie).

³¹. *Ortografie*, în „Telegraful român”, XXVI (1878), nr. 39 (4 aprilie) și nr. 40 (6 aprilie).

ge la formatul, numărul de pagini și tirajul lui „Times”, de pildă, atunci economia ar fi de sute de mii pe an! Tot în 1878 publică, în mai multe numere succesive, un mic tratat de contabilitate pentru țărani, sub titlul *Comptabilitatea agricultorului*.

În anii următori însă, nu îi mai întâlnim semnătura. A păstrat fără îndoială legăturile cu redacția „Telegrafului român”, poate a publicat câte ceva fără a semna, cert este că preocupările i se îndreaptă acum în alte direcții. Înainte de a încheia prezentarea primei faze a activității sale publicistice, mai trebuie amintită redactarea, împreună cu D. Comșa, a *Călindarului bunului econom*. Apar opt volume, între 1877 și 1884. Scopul său era, pe de o parte transmiterea unor cunoștințe practice folositoare țăranului, pe de altă parte publicarea unei literaturi de valoare și, în același timp, pe înțelesul maselor (întâlnim aici nume ca V. Alexandri, D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, I. Creangă, C. Negruzzi, N. Bălcescu, N. Gane, Veronica Micle, chiar T. Maiorescu, nu însă și M. Eminescu). În ce privește redactarea articolelor cu caracter agronomic, probabil că rolul principal l-a avut D. Comșa; așa se explică și faptul că numele său apare înaintea celui al lui E. Brote. Este de presupus însă că alegerea materialului literar a fost făcută mai curînd de acesta din urmă.

Scăderea interesului pentru gazetărie se explică prin faptul că, în jurul anului 1880, E. Brote era un om foarte ocupat. Pregătirea superioară și marea lui ambiție au contribuit la ajungerea sa pe primul plan al vieții transilvănene, și nu în una, ci în mai multe direcții.

Prima funcție publică o obține în conducerea Astrei. Societatea era administrată, potrivit statutelor, de 7 persoane: un președinte, un vicepreședinte, un prim secretar, un al doilea secretar, un bibliotecar și arhivar, un casier, un controlor. Aceștia, ca și comitetul Astrei, erau aleși pentru trei ani (putînd fi realeși) de către adunarea generală. În august 1877, adunarea generală a avut loc la Blaj. Cu această ocazie au fost aleși, ca prim secretar G. Barițiu (cu 46 voturi din 47),

secretar II Iosif Hodoșiu (23 voturi), casier C. Stezar (45 voturi), bibliotecar Nicolae Petra Petrescu (41 voturi) și controlor E. Brote (22 voturi)³². Numărul de voturi întrunite — cel mai mic — este explicabil prin criticile ce nu de mult le adresase Asociației. Chiar și astfel este de mirare că a fost ales, fapt care dovedește încă o dată că în interiorul Astrei existau mai multe persoane care considerau observațiile făcute întemeiate și doreau modernizarea și activizarea aparatului de conducere. Tot acum, președinte este ales eruditul Timotei Cipariu, în locul lui Iacob Bologa. După ce îndeplinește timp de trei ani funcția de controlor, E. Brote este reales în 1880 (adunarea generală de la Turda din 7—9 august), devenind și membru supleant în comitetul central al Astrei. În calitate de controlor, colaborează strâns cu casierul Asociației, bătrînul Constantin Stezar. În 1883, funcțiile se inversează și E. Brote devine casier (pînă în 1888), iar C. Stezar controlor. Într-o funcție sau alta, cei doi vor îndeplini o muncă foarte utilă, punînd finanțele Asociației pe un fundament solid. Dacă în 1871 averea Astrei se cifra la 57 078 florini, iar la sfîrșitul anului 1880 la 77 094 florini³³, la 31 decembrie 1887, după un deceniu de administrație C. Stezar — E. Brote, potrivit unui raport detaliat al ultimului, atingea 122 343 florini³⁴.

Desigur, importanță prezenta nu numai creșterea fondurilor, ci și modul cum acestea erau folosite. Constatăm acum o înviorare a activității și mai mult spirit practic în inițiativele Astrei. Astfel, biblioteca acesteia, ridiculizată în 1876 de E. Brote, ajunge sub îngrijirea unui intelectual conștiincios, N. Petra Petrescu (1848—1923), care începe să facă ordine. Sporesc achizițiile — în special din literatura română — iar în 1880 N. Petra

³². Arhivele Statului Sibiu, Fond Astra, cutia 63 (procesul verbal al adunării din Blaj, 5—7 august 1877).

³³. Loc. cit., cutia 61 (procese verbale de ședințe și adunări generale).

³⁴. Loc. cit., cutia 70, doc. 143/1888: *Starea averii Asociațiunii Transilvane*, Sibiu, 31 decembrie 1887.

Petrescu elaborează și primul catalog (publicat în 1882); biblioteca se mută într-un local propriu.

O realizare de seamă a Asociației, în acești ani, a fost organizarea expoziției economice române din Sibiu. O primă expoziție fusese organizată tot de Astra, la Brașov, în anul 1862, în vremea începutului „regimului liberal” în Austria. Acum condițiile erau mai grele, dată fiind politica de asuprire crescîndă a naționalităților. De aceea, expoziția, pe lângă faptul că avea să cuprindă produse mai multe și mai variate ca în 1862, însemna și o certă manifestație politică.

Adunarea generală a Asociației, din Turda, hotărâ la 8 august 1880 pregătirea expoziției industriale și agricole pentru anul următor — la 27 august 1881 — cu ocazia adunării care urma să se țină la Sibiu. A fost ales un „comitet de expozițiune”, format din baronul D. Ursu, G. Barițiu, I. Popescu, P. Cosma, V. Roman, Al. Lebu, E. Brote, D. Comșa, D.P. Barcianu. Președintele comitetului a devenit Partenie Cosma, cunoscutul financiar, fost deputat, avocatul și viitorul director al Băncii Albina, iar secretar E. Brote, ale cărui cunoștințe economice ajunseseră să fie apreciate de toți³⁵. Pregătirea concretă a expoziției va fi în primul rînd meritul lui.

Comitetul a lansat — pentru procurarea diferitelor obiecte — un „apel către poporul românesc, în cauza expozițiunii naționale, care se va deschide în 27/15 august 1881 la Sibiu”. „Popoarele lipsite de industrie n-au viitor”, se scria aici³⁶. Dezvoltarea economiei, la care avea să contribuie expoziția plănuită, era considerată o problemă de existență națională. Această concepție era urmarea firească a ridicării unei noi generații, care — ca Partenie Cosma sau Eugen Brote — nu privea politica izolat, ci lua în considerație, în vederea obținerii unor succese politice, consolidarea bazei economice.

³⁵. „Telegraful Român”, XXVIII (1880), nr. 120 (11 octombrie).

³⁶. Ibidem, XXVIII (1880), nr. 151 (23 decembrie). Este posibil ca apelul să fi fost redactat de E. Brote. În orice caz, ideile expuse aici sînt și ale sale.

Semnificația politică a expoziției nu a scăpat guvernului, care a hotărît să împiedice această manifestare. Potrivit legii din 1868, naționalitățile puteau înțemeia asociații cu scopuri literare, culturale, economice etc., mai puțin politice. Prin ordonanța ministerului de interne din 22 mai 1875, dreptul de asociere era restrîns, fiind îngăduite pentru naționalități numai asociațiile culturale și literare. Evident, expoziția din 1881 nu avea cum să intre în această categorie. La 1 iunie 1881, vice-comitele comitatului Sibiu trimite comitetului Astrei o adresă, în care se amintește că expoziția nu putea să aibă loc.

Românii nu aveau însă intenția să renunțe la expoziția plănuită, a cărei pregătire se afla într-un stadiu destul de avansat. Au hotărît așadar să continue lucrările, de data aceasta nu sub patronajul Astrei, ci al unei întreprinderi particulare, căreia guvernul nu avea ce să-i reproșeze. Evident, era doar o schimbare în formă, căci fondul rămînea același. Apelul particularilor pentru continuarea lucrărilor este semnat de G. Barițiu, D.P. Barcianu, E. Brote, D. Comșa, P. Cosma, N. Cristea, Al. Lebu, N. Olariu, N. Petra Petrescu, R. Petria, I. Popescu, V. Roman, I. Sterca Șuluțiu, A. Trombițaș, D. Cerbu. Reprezenta de fapt vechiul comitet, lărgit. Președinte este ales tot Partenie Cosma, iar secretar, de asemenea, E. Brote³⁷.

În sfîrșit, expoziția se deschide la 15/27 august, printr-un discurs ținut de Partenie Cosma, în sala hotelului „Împăratul Romanilor”. Sînt prezenți și oaspeți din vechea Romînie, printre ei fiind și Carol Davila. Au loc un prînz comun, un concert, un bal, o excursie la Rășinari. La expoziție se află obiecte înscrise sub 6 000 numere³⁸, în realitate fiind mai numeroase, căci sub același număr putea figura o serie de obiecte. Din România se remarcă cele expuse de Azilul „Elena Doamna”. În general, este reprezentată mai ales industria casnică; se constată însă că și produsele ateliere-

³⁷. „Telegraful român”, XXIX (1881), nr. 75 (30 iunie).

³⁸. „De la expozițiune, în „Telegraful român”, XXIX (1881), nr. 97 (20 august).

lor meșteșugărești dovedesc un progres (sînt expuse astfel obiecte de cojocărie, pălării, pantofi, pluguri, cîntare, diferite unelte etc.). De o mare industrie românească, firește, nu putea fi încă vorba în Transilvania.

Expoziția a durat mai mult de două săptămîni, pînă la 2/14 septembrie. Afluența publicului a fost remarcabilă. În prima zi s-au înregistrat 445 vizitatori, în a doua — 722, a treia — 216, a patra — 1 250. În total, în 4 zile — 2.633³⁹. Apoi, ritmul s-a menținut: 797 la 19 august, 529 la 20 august, 362 la 21 august (spre a face o comparație, amintim că populația Sibiului era mai mică de 30 000 locuitori). Acordarea a numeroase premii și diplome a avut drept scop încurajarea meșteșugurilor și agriculturii românești, în vederea consolidării bazei economice a românilor transilvăneni.

O altă preocupare a Astrei, în care s-a afirmat E. Brote, a fost crearea unei școli de fete la Sibiu. Reuniunea femeilor române din oraș reușise, printr-o acțiune inițiată în 1881, să deschidă o școală primară, în 1883. În acest an, adunarea generală a Astrei ia hotărîrea construirii unei școli superioare de fete (cu 4 clase gimnaziale); aceasta își va inaugura cursurile în anul 1886. Fiind casierul Asociației, E. Brote a avut un rol important în strîngerea fondurilor și repartizarea lor pentru construirea clădirii⁴⁰. Mai puțin ambițioasă decît ideea „Academiei de drepturi“, pe care o ironizase E. Brote, școala de fete a avut meritul de a fi fost o propunere realistă și, dusă la îndeplinire, de a fi contribuit la dezvoltarea învățămîntului mediu românesc în Transilvania.

Putem să-l credem pe Septimiu Albini, care afirmă că E. Brote s-a remarcat la Astra ca „administrator model... în strîngerea și folosirea fondurilor“⁴¹. Prestigiul său de bun financiar l-a recomandat pentru un post si-

³⁹. *Ibidem*.

⁴⁰. Clădirea valora în 1887, potrivit raportului amintit al lui E. Brote, 63.826 florini, deci peste jumătate din averea Astrei.

⁴¹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Arh. S. Albini, I mss 17, f. 1.

milar în cealaltă instituție românească din Sibiu, mult mai bogată decât Astra, Mitropolia.

Foarte interesantă era organizarea bisericii ortodoxe transilvănene. Statutul său organic⁴² corespundea intențiilor politice aflate în spatele organizării religioase. Două erau marile sale inovații: votul universal și participarea laicilor la administrarea bisericii. Celula de bază a acesteia era parohia; cetățenii ei, întruniți în sinod, alegeau comitetul parohial, parohul, capelantul, diaconul, epitropii, profesorii și învățătorii. Unitatea imediat superioară era eparhia; sinodul eparhial, care se întrunea anual, număra 60 de membri, 20 preoți și 40 laici, aleși pe trei ani. Organul administrativ se numea „Consistoriu eparhial“, membrii săi fiind asesori consistoriali. Consistoriul se împărțea în trei senatate separate: cel bisericesc (toți membrii săi fiind clerici), școlar (o treime preoți, două treimi laici) și epitropesc (de asemenea, o treime preoți, două treimi laici).

În sfârșit, în capul edificiului se afla Mitropolia, reunind mai multe eparhii. La trei ani o dată se aduna congresul național bisericesc, format din 90 de deputați, 30 clerici și 60 laici. Organul suprem administrativ, ales de congres pentru o perioadă de trei ani, era Consistoriul metropolitan. Prezidat de mitropolit, se împărțea, ca și consistoriul eparhial, în trei senatate: cel bisericesc, care cuprindea 6 clerici, cel școlar și epitropesc (ultimele două cuprinzând câte 6 membri, dintre care 2 clerici și 4 laici).

Acest sistem de organizare făcea posibilă participarea unui număr mare de români la afacerile bisericii, începînd cu parohiile și pînă la mitropolie. Congresele bisericești, ca și ședințele consistoriale, erau ocazii pentru discutarea unor probleme care nu rareori atingeau sfera politică, economică sau culturală.

În 1879, E. Brote este ales membru al Consistoriului Mitropoliei. Va ocupa această funcție pînă în anul 1888. Ca asesor consistorial, face parte din senatul epitropesc, în a cărui sarcină se afla administrarea fon-

⁴². *Statutul organic al bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania, Sibiu, 1881.*

durilor bisericii ortodoxe. Îl întâlnim pentru prima dată la şedinţele senatului în ziua de 7 iulie 1879. La 11/23 iulie, C. Stezar este ales casier, iar el controlor⁴³. Aceaşi formaţie ca la Astra, ceea ce înseamnă că cei doi depuneau împreună o activitate rodnică. De-a lungul anilor a participat la aproape toate şedinţele, care se înmulţeau mereu, semn al creşterii volumului de lucrări, odată cu sporirea averii. Se cumpărau case, pământ, se făceau diferite operaţiuni financiare, se controla averea şcolilor, sarcini care reveneau lui C. Stezar şi E. Brote, mai ales ultimului⁴⁴.

Paralel cu activitatea la Astra şi la Mitropolie, îl vedem începînd să aibă un rol şi în conducerea mişcării naţionale. În cadrul Partidului Naţional Român din Transilvania propriu-zisă continua disputa dintre pasivişti — care îşi impuseseră punctul de vedere — şi activişti, aflaţi în minoritate. Neavînd existenţă legală, partidul se întrunea în conferinţe doar cu ocazia pregătirii alegerilor, pentru a se pronunţa asupra tacticii de urmat.

În 1878, conferinţa electorală s-a întrunit la Sibiu, la 8/20 iulie, sub preşedinţia vicarului Nicolae Popea; prezenţa nu a fost prea numeroasă, multe cercuri electorale netrimînd delegaţi⁴⁵. În comisia de propuneri, formată din 9 persoane, s-au ciocnit din nou punctele

⁴³. Arhiva Mitropoliei Sibiu, *Protocolul şedinţelor Consistoriului arhidiecezan episcopesc 1879*.

⁴⁴. Amănunte despre această activitate se găsesc în lucrarea lui Constantin Stezar şi Eugen Brote, *Pro veritate*, Sibiu, 1890. E. Brote se referă aici la munca lor, în mijlocul unui senat episcopesc „compus numai din asesori onorari, care dacă veneau de 3—4 ori la şedinţă într-un an”. C. Stezar, fiind bătrîn, „nu mai putea isprăvi el singur toate şi descărca din cînd în cînd cîte ceva pe umerii mei mai tineri. Şi astfel am mers înainte aproape zece ani de zile. Unde credeam că este lipsă de noi, ne duceam; unde alţii nu-şi făceau datoria o făceam noi pe a lor şi aveam totdeauna un singur scop: să înmulţim, să sporim şi să asigurăm averea arhidiecezei” (p. 39). Între 1879—1888 averea a crescut de la 700 000 la aproape 2 000 000 florini.

⁴⁵. Pentru conferinţa din 1878, vezi T.V. Păcăţian, *op. cit.*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 630—642.

de vedere opuse în legătură cu participarea sau neparticiparea la alegeri. Șapte membri (printre care și raportorul comisiei G. Barițiu) au luat apărarea pasivității, ceilalți doi (N. Străvoiu și N. Cristea) cerînd intrarea în activitate. Conferința a primit prima propunere cu 36 de voturi contra 25, rezultat care dovedea totuși existența unui număr apreciabil de partizani ai activismului. S-a proclamat solidaritatea tuturor participanților, în sensul că minoritatea activistă s-a supus liniei trasate de majoritate.

Comitetul central electoral, ales în ședința a treia din 9/21 iulie, reflecta această situație. Se compunea din 7 persoane, acceptate toate cu unanimitate: Nicolae Popea, George Barițiu, Zaharia Boiu, Dimitrie Comșa, Visarion Roman, Iosif Hodoșiu și Eugen Brote. Ultimul, în vîrstă de 27 de ani, era cel mai tînăr (N. Popea, ales președinte al comitetului, avea 52 de ani, G. Barițiu 66, Z. Boiu 44, D. Comșa 32, V. Roman 45 și I. Hodoșiu 48). Dintre ei, potrivit declarațiilor făcute în fața conferinței, G. Barițiu, I. Hodoșiu și V. Roman susțineau ferm pasivitatea, în timp ce N. Popea și N. Cristea erau activiști. Nu știm cum a votat E. Brote, dar presupunem că atît el, cît și D. Comșa, făcînd parte din gruparea de la „Telegraful român”, condusă de N. Cristea, înclinau spre activism. Timp de mai mulți ani, E. Brote a făcut politică pasivistă, deoarece condițiile o impuneau și majoritatea o cerea, dar nu din convingere. Spiritul său energic, tinzînd spre afirmare pe toate planurile, îl apropia mai mult de concepția adeptilor activismului decît de a lui G. Barițiu.

Activitatea noului comitet (în care E. Brote îndeplinește funcția de casier) a fost destul de mărginită, și nici nu putea fi altfel. Mișcarea națională se afla într-o perioadă de reflux, atît din pricina presiunilor guvernamentale, cît și din cauza dezorganizării interne. Românii erau în chip artificial divizați în două partide, unul pentru Transilvania, altul pentru Banat și Ungaria, urmînd tactici diferite. Mai mult, după cum am arătat, și în Transilvania propriu-zisă exista o dezbinare în problema tacticii. Singura soluție pentru a face din

mișcarea națională o forță capabilă să joace un rol politic era unificarea partidelor și stabilirea unui singur program, unei singure linii de conduită.

Urmarea a fost convocarea conferinței electorale pentru data de 12 mai st. n. 1881, la Sibiu. În aceeași zi, după-amiaza, s-au întrunit în conferință comună delegații ambelor partide românești, în vederea unificării lor. S-au prezentat 103 delegați din Transilvania propriu-zisă și 52 din restul teritoriilor locuite de români. E. Brote nu a participat ca delegat la lucrările conferinței, din motive necunoscute precis, dar care pot fi bănuite. Mai întâi, relațiile sale cu mulți dintre conducătorii mișcării naționale nu erau și nu vor fi niciodată bune, urmare a vigoriei cu care criticase „formele fără fond” ale acestei mișcări. Mai important este însă dezacordul principal care îl opunea liniei oficiale. E. Brote nu putea fi de acord cu tactica pasivistă, din ce în ce mai răspândită în cadrul mișcării naționale. Nu putea fi de acord nici cu lipsa unei linii unice, nici cu slaba preocupare a conducerii pentru problemele economice și sociale, care constituiau totuși baza unei afirmări politice serioase. În această vreme trebuie căutată originea rupturii care va duce la întemeierea „Tribunei” și căutarea unei noi orientări în politica națională.

Pentru a ilustra mai bine punctele vulnerabile ale politicii Partidului Național, amintim pe scurt rezultatele conferinței din 1881. La 14 mai lucrările au luat sfârșit, rezultatul fiind fuziunea celor două partide într-un singur Partid Național Român, a cărui tactică nu era însă unică: pentru Transilvania propriu-zisă se menținea pasivismul, iar pentru rest activismul. S-a adoptat în unanimitate *Programa partidei naționale române din Ungaria și Transilvania*, în nouă puncte⁴⁶. Primul punct revendica autonomia Transilvaniei. Al doilea, folosirea limbii române în administrație și justiție, în toate ținuturile locuite de români. Al treilea, numirea de funcționari români sau care cunosc limba

⁴⁶. T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 33—34.

română în aceste ținuturi. Al patrulea, „revizuirea legii despre egala îndreptățire a naționalităților în favoarea acestora, loiala și reala executare a tuturor legilor”. Al cincilea, respectarea autonomiei bisericești și școlare, ajutorarea școlilor și altor instituții culturale române de către stat. Al șaselea, „crearea unei legi electorale pe baza sufragiului universal, sau cel puțin ca fiecare cetățean, care e supus la dare directă, să fie investit cu drept de alegere”. În punctul șapte se arată că Partidul Național va lupta contra tuturor tendințelor de deznaționalizare. Punctul opt se referă la colaborarea partidului, în ce privește unele reforme, cu alte forțe politice care țin seama de bunăstarea poporului. În sfârșit, la ultimul punct se enunța: „chestiunea dualismului nefiind astăzi la ordinea zilei, partida națională își rezervă a se pronunța asupra ei la timpul său”. Comitetul central ales era format din: V. Babeș, G. Barițiu, P. Cosma, D. Manole, N. Popea, G. Pop de Băsești, I. Rațiu, V. Roman, G. Secula, M. Stănescu, A. Trombițaș, președinte fiind Partenie Cosma.

Putem presupune că E. Brote nu a fost de acord cu toate hotărârile conferinței, unele dintre ele bune, dar altele discutabile. Se mențineau astfel, deși partidele fuzionaseră, două linii tactice diferite: activitate și pasivitate. Prevederile programului aveau un caracter aproape exclusiv național, lăsând la o parte marile probleme economice și sociale. Ca agronom și economist, interesat mai ales de soarta țăranilor, E. Brote nu putea subscrie un program care considera aceste aspecte ca inexistente. În plus, atît el, cît și, în general, gruparea de la „Telegraful român” ar fi dorit fuziunea nu formală, ci organică, a celor două partide, prin adoptarea unei singure tactici, de preferat activismul.

Confuzia politică era mare și devenea tot mai necesară reluarea, pe un plan mai înalt și cu forțe sporite, a mișcării de reînnoire, grupată, cu cîțiva ani înainte, în jurul „Foișoarei Telegrafului român”. „Telegraful român”, cu toată personalitatea remarcabilă și spiritul deschis al primului său redactor, nu putea mer-

ge prea departe; fiind organul Mitropoliei, orice inițiativă care ar fi compromis atitudinea moderată și de respect față de guvern a bisericii, nu ar fi avut sorți de izbândă. Poate că speranțele tinerei generații ar fi continuat totuși să se îndrepte spre „Telegraful român”, dacă deznodământul nu s-ar fi produs pe neașteptate. Un articol antiguvernamental publicat de I. Slavici, în octombrie 1883⁴⁷, înseamnă mai mult decât putea suporta mitropolitul Miron Romanul, care, presat la rîndul său de autorități, pretinde și obține demisia lui N. Cristea⁴⁸. Scăpat de acest preot incomod, ziarul Mitropoliei poate deveni în sfîrșit o publicație oficială a acestei instituții și nimic mai mult, ieșind din circuitul ideilor noi și pierzîndu-și treptat influența. Odată cu plecarea lui N. Cristea, devenea urgentă necesitatea înființării unui nou organ de presă. O intensă activitate, încununată pînă la urmă de succes, va întreprinde în această direcție E. Brote.

Evenimentele politice, activitatea economică sau culturală, s-au suprapus în jurul anului 1880 peste o viață personală și de familie, nu lipsită de întîmplări, pe care nu le putem reconstitui însă decât fragmentar.

Necazurile se acumulează în familia Brote. În iunie 1879 moare, la numai 24 de ani, fratele mai mic al lui Eugen, Valeriu Brote, devenit comerciant; și-a sfîrșit viața departe de casă, la Ludwigsburg (în Württemberg)⁴⁹. Poste cîteva luni, la vîrsta de 23 de ani, moare și Constanția, soția lui D. Comșa⁵⁰. Nu după multă vreme va înceta din viață, la Viena, și Emil Brote, medicul.

În acești ani, Eugen Brote trebuie să fi mers în mai multe rînduri la București. Nu avem știri despre aceste călătorii, nu știm dacă în capitala României s-a

⁴⁷. *Răsplată?* în „Telegraful român”, XXXI (1883), nr. 116 (6/18 octombrie).

⁴⁸. „Telegraful român”, XXXI (1883), nr. 117 (8/20 octombrie).

⁴⁹. Necrologul în „Telegraful român”, XXVII (1879), nr. 71 (21 iunie st. v.).

⁵⁰. Necrologul în „Telegraful român”, XXVII (1879), nr. 117 (6 octombrie st. v.).

întîlnit cu ziariști sau oameni politici, cu diferiți transilvăneni aflați aici. Singurul fapt cert este că la București s-a căsătorit cu Ana Triandafil (născută în 1854). Căsătoria a avut loc la 21 septembrie st. v. 1880, la biserica Lucaci⁵¹. Ana mai fusese căsătorită între 1872—1879 cu Ioan Popa, cunoscut ca redactor al revistei umoristice sibiene „Calicul”. Viitorii soți se cunoscuseră la Sibiu. Divorțînd de primul soț, Ana se întorsese la București, unde locuia împreună cu tatăl său Constantin Triandafil, negustor. Este greu de spus ce rol a jucat ea în viața lui E. Brote. O întîlnim ca membră foarte activă a „Reuniunii române de cîntări” din Sibiu. Interpreta, bucurîndu-se de succes, arii din opere, acompaniată la pian de Minerva, soția lui Aurel Brote (dirijorul reuniunii fiind cunoscutul compozitor George Dima).

În 1884, cînd cariera politică a lui E. Brote se afla la o mare răspîntie, personalitatea sa era pe deplin formată. Un om care l-a cunoscut bine, Septimiu Albini, considera că „se distinge prin calmitatea, clasitatea și logica strînsă a discursurilor sale, care de multe ori sînt hotărîtoare în chestii grele și delicate... Ca om — continuă el — Eugen Brote este o natură muncitoare, liniștită, cumpătată și cam rezervată... Niciodată nu-și pierde sîngele rece, nu provoacă și nu luptă decît cu puterea argumentelor”⁵². S-ar mai putea spune că, sub o înfățișare rece, se ascundea în E. Brote o fire pasionantă, uneori nedreaptă față de adversari, și o foarte mare ambiție, un spirit dominator. Dacă am încerca să găsim nota principală a inteligenței sale, credem că ar fi spiritul realist și limpede. În schimb, nu are multă imaginație, nu este omul visurilor și idealurilor îndepărtate. A fost un evoluționist, nu un revoluționar. Con-

⁵¹. O scurtă notă este publicată în „Telegraful român”, XXVIII (1880) nr. 115 (30 septembrie). Căsătoria este înregistrată în *Registrul pentru căsătorii pe anul 1880* (culoarea negru), aflat la Arhiva Istorică Centrală a Statului București, Fond starea civilă. Dosarul căsătoriei, nr. 185/1880 se află în același fond.

⁵². Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Arhiva S. Albini, I mss 17, f. 1.

tradiția între înțelegerea superioară a realității imediate și neînțelegerea mersului general al societății, a marilor transformări sociale și naționale ce se apropiau, a constituit cauza eșecului final al unor eforturi remarcabile.

III

Tribuna

(1884—1893)

Intemeierea „Tribunei” a fost rezultatul a două șiruri de evenimente și poate fi astfel privită din două puncte de vedere.

În primul rînd, istoria ei reprezintă continuarea activității tinerilor grupați mai înainte la „Telegraful român” și la „Foișoara Telegrafului român”. Erau, după cum am văzut, oameni cu o frumoasă pregătire, mai ales științifică, obținută prin filieră germană, cîștigați de ideile junimiste de peste munți, spirite în general practice, care respingeau „iluziile” mișcării naționale și înțelegeau să pornească exclusiv de la realitate.

După demisia forțată a lui N. Cristea, rămasă fără posibilitatea de a se manifesta prin presă, gruparea a început cu deosebită energie acțiunea pentru editarea unei gazete noi. S-au stabilit contacte cu Aurel Mureșianu, din 1877 directorul „Gazetei Transilvaniei”, cel mai vechi ziar românesc de peste munți (întemeiat în 1838)¹. Bogatul și generosul negustor brașovean Dia-

¹. Pentru tratativele viitorilor tribuniști cu Aurel Mureșianu, vezi A.A. Mureșianu, *Un document important relativ la geneza „Tribunei” din Sibiu*, extras din „Țara Bîrsei”, Brașov, 1936. Se publică o scrisoare a lui E. Brote către A. Mureșianu din 2 martie 1884.

mandi Manole (1833—1899) a oferit un sprijin material în vederea transformării „Gazetei Transilvaniei” în cotidian (apărea pînă atunci de trei ori pe săptămînă) și mutării sale la Sibiu; era vorba deci de o fuziune a vechii publicații cu gruparea sibiană. În aceste condiții i s-a oferit lui A. Mureșianu, prin E. Brote, direcția noului ziar. Au avut loc discuții, la Brașov și Sibiu, la care a participat și E. Brote. A. Mureșianu s-a arătat nehotărît, apoi a acceptat, ca numai după cîteva zile să renunțe definitiv, hotărîndu-se să transforme singur, fără gruparea de la Sibiu, „Gazeta Transilvaniei” în cotidian (la 4/16 aprilie 1884).

Eșecul încercării de fuziune a avut o cauză subiectivă — dorința lui A. Mureșianu de a păstra vechea gazetă — dar și una obiectivă. Între cele două grupări existau deosebiri de vederi în problemele mișcării naționale, sibienii dovedindu-se mai supli, mai „realiști”, în timp ce brașovenii se mențineau pe o poziție „intransigentă”.

Singura soluție care rămînea lui E. Brote și prietenilor săi era înființarea unui ziar nou, la Sibiu. Va avea numele „Tribuna”, ales de I. Bechnitz, fiind editat de o societate pe acțiuni, „Institutul tipografic”. S-au făcut „mai multe emisiuni de acțiuni. Din prima emisiune de 40.000 fl. au fost rezervate acțiuni de 5.000 fl. pentru persoane ce ar fi voit, poate, mai tîrziu, să ia parte la întreprindere, iar din capitalul de vreo 35.000 fl., astfel adunat, s-a cumpărat o tipografie și s-a depus cauțiunea de 6.000 fl. pentru ziarul „Tribuna”².

Această evoluție firească a unui curent apărut din necesitățile sociale și politice transilvănene este însă numai primul aspect care trebuie luat în considerație pentru a explica fenomenul tribunist. A doua cauză a apariției „Tribunei” se află peste munți, în viața politică din România.

În 1883, statul român — la cîrma căruia se afla din 1876 un guvern național liberal, condus de Ion C.

² I. Slavici, „Tribuna” dlui dr. I. Rațiu. Explicări documentare, Orăștie, 1896, p. 4.

Brătianu — aderase la Tripla Alianță. Stabilirea unor relații politice speciale cu Germania și, mai ales, cu Austro-Ungaria, aducea cu sine însă și necesitatea luării în considerație a unei probleme delicate: situația românilor din monarhia habsburgică. Guvernul nu putea neglija acest aspect, care se bucura de o atenție privilegiată din partea tuturor românilor. În același timp, dacă lupta transilvănenilor, sprijiniți de frații lor de peste munți, s-ar fi intensificat, situația României față de noii săi aliați risca să devină dificilă. Mișcarea națională din Transilvania era, așadar, o armă redutabilă, dar cu dublu tăiș, în mîna fiecărui guvern român: se putea servi de ea, însă tot prin ea putea fi doborât.

În fața acestei situații și ținînd seama și de faptul că transilvănenii aveau nevoie de sprijin, material și moral, guvernul român a încercat să stabilească un control asupra evoluției politice de peste munți. Cel ales pentru stabilirea legăturii a fost Ioan Slavici.

Într-adevăr, scriitorul era personajul cel mai potrivit în vederea unui asemenea scop. Partizan neclintit al colaborării tuturor românilor („Soarele pentru toți românii la București răsare”, spunea el), dar totuși legalist, nu ar fi admis să stea în fruntea unei mișcări anti-habsburgice. Junimist cunoscut, păstrase tot timpul legături în Transilvania, colaborase cu hărnicie la gazetele de acolo, iar în România se apropiase și de liberali.

Cei care l-au îndemnat să plece la Sibiu au fost mai ales liberalii (potrivit amintirilor sale, M. Kogălniceanu, I.C. Brătianu, iar dintre junimiști T. Rosetti)³. Din diferite motive, alții, ca T. Maiorescu, P.P. Carp, D.A. Sturdza, îl sfătuiau să nu accepte. Rezervele lor priveau însă numai persoana lui I. Slavici (în care, mai ales junimiștii, vedeau un scriitor, și mai puțin un om politic), nu principiul unui control asupra mișcării naționale de peste munți; dovadă este faptul că tocmai D.A. Sturdza va deveni principalul susținător al lui I. Slavici și al tribunismului.

³. Ioan Slavici, *Amintiri*, București, 1907, p. 267.

În luna martie 1884, I. Slavici se afla la Sibiu, participînd la unele dintre discuțiile amintite cu A. Mureșianu; în scurt timp a devenit directorul „Tribunei”. Dacă înainte de sosirea sa rolul principal în pregătirea noului organ de presă l-a avut E. Brote, acum, desigur, acesta trece pe al doilea plan. I. Slavici era o persoană mult mai cunoscută, începuse să se bucure de notorietate literară și — mai ales — avea multe legături politice în România. Nu trebuie însă crezut că scriitorul a impus vreun punct de vedere, în dezacord cu concepția celorlalți. Și sibienii erau în felul lor junimiști și înțelegeau problema națională în termeni asemănători.

Primul număr al „Tribunei” apare la 14/26 aprilie 1884, avînd în frunte un articol-program, intitulat *Către publicul român!* Semnatarii săi — 5 din Sibiu și 5 din Brașov — sînt: Ioan Bechnitz, Aurel Brote, directorul Băncii Transilvania, Eugen Brote, Ioan Dusoiu, comerciant, Diamandi Manole, comerciant, Simeon Mărginean, avocat, Ioan Neagoe, medic, George B. Popp, fabricant, Ioan de Preda, avocat, Ioan Slavici. De remarcat faptul că mulți dintre ei sînt oameni de afaceri: industriași, comercianți sau financieri, precum și intelectuali cu o pregătire științifică. În general, cei care au inițiat mișcarea tribunistă sînt și oameni cu o bună situație materială. De la început, „Tribuna” ne apare ca o purtătoare de cuvînt a tinerei burghezii românești din Transilvania, dornică să-și asigure o poziție economică și politică satisfăcătoare.

Programul „Tribunei”⁴ este schițat în 5 puncte; nu este lipsită de interes o paralelă între el și programul — în 9 puncte — al Partidului Național Român, din care gruparea tribunistă considera că face parte. La primul punct se arăta că Ungaria este un stat poliglot; prin urmare, nici un popor nu trebuie să fie oprit în dezvoltarea sa firească. La punctul 2 se considera poporul român ca un element de ordine în stat. Punctul 3 declara ca tactică a românilor rezistența pasivă, din

⁴. *Către publicul român!*, în „Tribuna”, I (1884), nr. 1 (14/26 aprilie).

pricina faptului că legile statului sînt încălcate de autorități. La punctul următor, tribuniștii arătau că nu vor intra în tratative cu nici un factor al puterii politice, exceptînd situația cînd s-ar oferi românilor garanții sigure. În sfîrșit, ultimul punct susține autonomia Transilvaniei.

Astfel enunțat, programul poate induce în eroare. El nu corespunde decît parțial programului real al tribuniștilor. Atacați din mai multe părți încă înainte de apariția ziarului, din motive tactice, ei au introdus în fruntea primului număr și idei față de care manifestau un total scepticism. Punctele 3 și 5 figurează numai de formă în programul tribunist. I. Slavici avea să îi scrie în modul cel mai clar lui T. Maiorescu, la 28 mai 1886: „Programul din Sibiu e politicește greșit, fiindcă nu rezolvă cestiunea națională și ne izolează de celelalte naționalități, care nu au nici un interes de a se expune pentru autonomia Ardealului, nici de a face cauză comună cu noi care nu trimitem deputați în dietă... La anul viitor se fac alegerile pentru dietă. Încă la toamnă ar trebui dar să se hotărască lucrurile într-un fel ori într-altul. Dacă încercarea reușește, ne punem pe lucru...”⁵.

Avem aici schițată ideea părăsirii tacticii pasiviste și reintrarea în activitatea parlamentară, în înțelegere cu celelalte popoare asuprite din Ungaria; paralel, urma să se renunțe la autonomia Transilvaniei, considerată o cerere învechită. Poziția era în esență justă, căci trebuia depășită ideea unei autonomii numai pentru Transilvania propriu-zisă, în vederea unirii tuturor românilor. Desigur, aceste păreri, privind schimbarea tacticii partidului, sînt încă vagi; ele ne apar însă într-o lumină mai puternică, dacă ținem seama de faptul că, peste un deceniu, tribuniștii vor fi cei care declanșează campania pentru părăsirea pasivismului și trecerea la activism.

Punctul 4 al programului „Tribunei” lăsa să se întrevadă posibilitatea unor tratative între mișcarea na-

5. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., S $\frac{60(18)}{XVII}$ (Scrisoarea lui I. Slavici către T. Maiorescu din 28 mai 1886).

țională și guvernul maghiar. Asemenea contacte urmau să aibă loc însă numai în cazul când s-ar fi acordat românilor suficiente garanții. Nu era vorba aici de o cedare, ci de pregătirea unor negocieri care, mai devreme sau mai târziu, după părerea tribunistilor, trebuiau să aibă loc.

Credința în posibilitatea unei înțelegeri cu puterea de stat, în obținerea unor concesiuni din partea acesteia, a constituit marea naivitate a tribunismului,ducând pînă la urmă la destrămarea mișcării. În ce privește raporturile dintre români și maghiari, „Tribuna” s-a situat, în general, pe o poziție justă. I. Slavici, E. Brote nu au fost niciodată șovini și, luptînd pentru drepturile românilor, au subliniat totodată necesitatea unor bune relații între cele două popoare, în folosul ambelor părți.

O idee de valoare a „Tribunei” a fost permanenta legătură cu vechea Românie. Timp de cîțiva ani, va oscila între junimiști și liberali, păstrînd cu primii mai ales legăturile de ordin literar, dar preferîndu-i tot mai mult pe ceilalți pe plan politic.

Nu știm dacă la întemeierea ziarului au contribuit și banii guvernului liberal. Faptul că mulți dintre fondatori erau oameni relativ bogați, ca și dificultățile financiare prin care trece publicația curînd după înființare, ar dovedi mai curînd contrariul. Dar acest ajutor nu a întîrziat să vină, putînd fi probat cu sprijinul mai multor documente. Astfel, la 2/14 noiembrie 1889, I. Slavici îi scria lui T. Maiorescu, referindu-se la hotărîrea lui, cu doi ani înainte, de a se întoarce în România: „...m-am și hotărît să mă întorc, numai însă după ce mi se dăduseră asigurări că existența „Tribunei” va fi asigurată prin o subvențiune anuală de 5—8 mii de lei, pe care n-aveam însă să o primesc decît după ce voi fi plecat de aici. Și, în adevăr, dl. Bianu a și venit la Brașov ca să-mi aducă 8 mii, din care aveam să-mi acopăr și cheltuielile de călătorie”. Pînă la urmă, nu a

mai plecat. „Am luat dar banii, m-am întors cu ei la Sibiu și am rămas aici”⁶.

Ajutor din România, mai ales de la liberali, au primit tribuniștii și în alte ocazii. Ioan Bianu (1856—1935), ardelean de lângă Blaj, devenit directorul Bibliotecii Academiei și prieten intim al lui D.A. Sturdza, era unul dintre acționarii „Institutului tipografic”⁷. Corespondența dintre el și E. Brote se referă adesea la sprijinul material dat de I. Bianu sau prin I. Bianu ziarului.

Ajutorul liberal nu trebuie însă supraapreciat. Dacă „Tribuna” s-a putut menține, cu destule dificultăți, a fost în primul rând prin mijloacele proprii, de multe ori prin jertfele materiale ale celor din jurul său. Situația a devenit critică mai ales după trecerea liberalilor în opoziție (1888). Acum I. Bianu îi scria lui E. Brote că, în privința sărăciei, au ajuns să fie egali, în loc de bani dându-i sfatul „scoateți apă din piatră și să vă țineți”⁸. În general, cu toate variațiile impuse de conjunctura politică, legătura între tribuniști și Partidul Național Liberal a devenit, de-a lungul anilor, tot mai strânsă.

În schimb, după câțiva ani, ruptura politică dintre „Tribuna” și junimiști era totală. «Noi — îi scria deschis I. Slavici lui T. Maiorescu, la 2/14 noiembrie 1889 — deși amici literari ai „junimiștilor” de peste Carpați, nu sîntem junimiști»⁹. Junimea, adoptînd o politică foarte prudentă — cu toate că în esență nu diferită de a liberalilor — în problema românilor de peste munți, nu mai era simpatizată de tînăra generație transilvăneană, deși cultura acesteia era de formație junimistă.

6. Loc. cit., Coresp., S $\frac{60}{XVII}^{(25)}$ (Scrisoarea lui I. Slavici către T. Maiorescu din 2/14 noiembrie 1889).

7. Loc. cit., Coresp., doc. 55.490 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 17 aprilie 1889).

8. Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat, S $\frac{3}{I B}$ (Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brote din 13/25 aprilie 1889).

9. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., S $\frac{60}{XVII}^{(25)}$

Ca și ceilalți membri ai grupării, E. Brote a devenit treptat, din junimist convins (așa cum era în perioada „Telegrafului român”) partizan al liberalilor. Trebuie să fi contribuit la această schimbare și experiența neplăcută a legăturilor personale cu Titu Maiorescu. De câteva ori, venit la București pentru a căuta sprijin, E. Brote a avut ocazia să vorbească cu șeful „Junimii”, cunoscînd, în saloanele sale, și pe alți oameni politici și scriitori.

La 25 februarie 1886, T. Maiorescu nota : «Scara, interesantă „Junimea” la mine. Brote de la Sibiu, Gavarri (secretar de legație), Carp, Th. Rosetti, Balș, Hasdeu, Urechea, Jacques (Iacob Negruzzi n.n.), Vlahuță, Peucescu, Nica etc»¹⁰. O altă întrevvedere Maiorescu — Brote a avut loc în vara anului 1888, cînd omul politic junimist care, în opoziție, promisese un anumit ajutor, condiționează acum sprijinul de schimbarea atitudinii „brătieniste” a „Tribunei”¹¹.

Deși nu cunoaștem alte amănunte asupra acestor întrevederi, atmosfera discuțiilor o putem însă intui, citind cîteva rînduri dintr-o scrisoare trimisă de T. Maiorescu lui I. Slavici la 7/19 noiembrie 1889 : „Nu admit ca între D-ta și mine să vorbești de Eug. Brote. Am vorbit cu Brote de 5 ori în viață și prin urmare nu-l cunosc. Interese, ca acelea de care a vrut să vorbească Brote cu mine la ultima sa întîlnire, nu le puteam discuta cu el, nu fiindcă poate nu merită el toată încrederea, dar eu, necunoscîndu-l, nu o puteam avea”¹².

În schimb, E. Brote își consolidează prietenia, care se va dovedi de durată, cu cîțiva liberali. În februarie 1886 are prima întîlnire cu Dimitrie A. Sturdza. I. Slavici își trimisese prietenul cu o scrisoare de recomandare, în care explica scopul misiunii : «Știind că urmăriți cu vie interesare lucrarea noastră, mi-am luat voie a vă ruga să binevoiți a primi pe dl Eugen Brote,

¹⁰. Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II (1881—1886), București, f.d., p. 338—339.

¹¹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva I. Bianu, III mss 40.

¹². I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. III, București, 1932, p. 173—174.

care este însărcinat din partea „Asociațiunii” să adune în România ajutoare pentru școala de fete ce s-a înființat aici la Sibiu» ; îl roagă pe ministru să fie sigur că „este un om, în care puteți să puneți toată încrederea și care nu va întreprinde nimic fără de știrea și fără de aprobarea D-voastre”. În plus, E. Brote mai promise însărcinarea să-i dea lămuriri asupra situației în care se afla „Tribuna”, „și de a vă ruga să binevoiți a ne da sprijinul ce se poate în împrejurările actuale”. În concluzie, I. Slavici îl asigură pe D.A. Sturdza „că așa vom face, cum veți crede de cuviință a ne povățui prin Domnia Sa”¹³.

Scrisoarea este foarte interesantă pentru cunoașterea relațiilor dintre tribuniști și liberali, precum și pentru stabilirea începutului legăturilor lui E. Brote cu D.A. Sturdza, legături care îi vor influența decisiv cariera și viața. Cei doi oameni se asemănau în mai multe privințe. Amândoi erau deosebit de harnici, migăloși în munca lor, intransigenți, uneori nedrepti față de alții și urmărind pînă la capăt un drum, chiar dacă se dovedea greșit. Ca și E. Brote, D.A. Sturdza avea o formație germană, fiind unul dintre puținii liberali cu asemenea studii.

Exemplele oferite dovedesc faptul că o serie de interese i-a apropiat pe tribuniști de liberali ; în ultimă instanță însă, ei au căutat să se îndrepte nu spre un partid sau altul, ci spre România. Poate că nici o grupare politică transilvăneană nu a făcut atît de mult pentru apropierea între românii aflați de o parte și de alta a Carpaților, pentru o cît mai bună cunoaștere reciprocă. Încă de la pregătirea apariției ziarului, au căutat să-și asigure cît mai multe abonamente în România. Diamandi Manole, care a lucrat intens pentru răspîndirea „Tribunei” peste munți, insista „să se intereseze de cauza noastră și frații din România”¹⁴. Cerea să se

¹³. B. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 128.780 (Scrisoarea lui I. Slavici către D.A. Sturdza din 5 februarie 1886).

¹⁴. Loc. cit., Coresp. S^{30 (I)}
XXXII (Scrisoarea lui D. Manole către I. Slavici din 8/20 aprilie 1884).

trimită ziarul tuturor miniștrilor, deputaților și senatorilor.

Dacă Bucureștii reprezintă primul centru spre care se orientează tribuniștii, Viena este al doilea. La „Tribuna” era încă vie vechea iluzie a românilor transilvăneni, credința că împăratul, cercurile politice austriece, îi vor sprijini în cele din urmă în lupta pentru emancipare națională. Se explică astfel, într-o anumită măsură, lupta tenace desfășurată de tribuniști între 1887 și 1892, pînă au avut cîștig de cauză, pentru alcătuirea și înaintarea Memorandumului la tron.

„Tribuna” s-a împotrivit cu hotărîre tendințelor kossuthiste de desprindere, totală sau parțială, a Ungariei de Austria. Dacă speranțele kossuthiste s-ar fi realizat, românii din Transilvania nu s-ar mai fi putut gîndi la un ajutor din partea Vienei. Datorită acestei poziții, „Tribuna” combate gruparea lui Alexandru Mocioni, care nu vedea cu ochi răi eventuala separare a Ungariei.

Strategia „Tribunei” ne apare acum clară. Bazîndu-se pe București și Viena, gruparea din Sibiu credea că se va putea exercita o presiune suficientă asupra Budapestei pentru satisfacerea cererilor românești. Astfel, politica tribunistă depășește împrejurările locale, încadrîndu-se în politica europeană.

Mai exista însă un factor important, de care trebuia să se țină seama, cu atît mai mult cu cît orientarea sa era asemănătoare mișcării românilor: lupta celorlalte popoare asuprite din Austria și Ungaria. Modul cum a privit „Tribuna” ideea unei apropieri de celelalte mișcări naționale este destul de complex. Inițial, rezervele sînt mari față de mișcarea slavilor și de ideea colaborării româno-slave. Tribuniștii doreau să păstreze legătura cu germanii și să o stabilească, în cele din urmă, cu maghiarii (pe de altă parte, conducătorii popoarelor slave din Austro-Ungaria, la rîndul lor, insistau în mod greșit asupra solidarității slave, neglijînd de multe ori raporturile cu alte popoare). Realitatea a fost însă mai puternică decît prejudecățile tribuniste; lupta tot mai dîrză, pe măsura accentuării asupririi na-

ționale sau a creșterii forțelor proprii, a popoarelor din monarhia habsburgică, nu se mai putea desfășura izolat. Legăturile stabilite erau încă insuficiente; victoria nu putea fi obținută decât prin formarea unui bloc comun.

În 1886, I. Slavici scria: „Trebuie dar să ne înțelegem cu germanii, cu sîrbii, cu slovacii și cu rutenii asupra unui program comun”¹⁵. El însuși ia legătura, în această vreme, cu cercurile slave din Viena și Praga¹⁶.

O altă problemă care trebuie lămurită este cea a raporturilor „Tribunci” cu masele populare transilvănene. Dacă muncitorimea română nu a atras prea mult atenția ziarului, în schimb, față de țărănime tribunistii au dovedit un real atașament, acordîndu-i un ajutor efectiv și primind la rîndul lor un sprijin constant. În această direcție continuă să se afle pe primul plan Eugen Brote. Un articol al său din 1891, semnificativ intitulat *Talpa țării*¹⁷, dovedește continuarea, și în perioada tribunistă, a ideilor sale din tinerețe. „Generațiunea mai nouă și mai învățată — scrie el — are mai presus de toate datoria a contribui prin lumina sa cîștigată la îmbunătățirea sorții fraților lor rămași tot la sate cu plugul și cu sapa în mînă și cu sărăcia în casă. Ea are sfînta datorie a întinde țăranului plugar mîna pentru a-l ridica și pe el la un nivel mai înalt... Căci, lumea oricum se va învîrți, țăranul este și va rămîne talpa țării... Ajutorarea țăranului trebuie să fie imediată și temeinică, adică aplicată la gospodăria sa într-o formă dăinuitoare. Țarina sa să devină mai productivă, produsele sale să devină de o calitate mai bună, munca sa destul de grea să devină mai bine răsplătită... O organizațiune potrivită ar fi constituirea de asocieri, tovărășii, reuniuni locale sau districtuale, ca-

¹⁵. Loc. cit., Coresp. S $\frac{60 (18)}{XVII}$ (Scrisoarea lui I. Slavici către T. Maiorescu din 28 mai 1886).

¹⁶. I. Slavici, *Românii din regatul ungar și politica maghiară*, București, 1892, p. 37.

¹⁷. „Foaia ilustrată”. I (1891), nr. 23 (9/21 iunie). Revista era redactată de D.P. Barcianu.

re urmăresc anumite scopuri, care tind la ajutorul imediat și temeinic al țăranului din acele părți".

Aceste idei nu au rămas pe hîrtie, ci au fost riguros aplicate de E. Brote. Cea mai de seamă realizare a sa a fost întemeierea „Reuniunii române” din comitatul Sibiului.

Necesitatea înființării unei asemenea reuniuni¹⁸ — în vederea ridicării nivelului agriculturii transilvănene — era de multă vreme simțită; în presă (și mai cu seamă în revista „Economul”, condusă de Ștefan Pop) se purtasera multe discuții în legătură cu această problemă. La începutul anului 1880, începe acțiunea practică în vederea înfăptuirii reuniunii; un pas înainte se face cu ocazia expoziției din 1881, înființîndu-se acum, în vederea redactării statutelor, și un comitet, format din 15 membri, printre care și E. Brote (președinte fiind I. Sterca-Șuluțiu, iar secretar D. Comșa). Statutele au fost înaintate Ministerului de interne în 1883. Răspunsul ministerului nu este prea încurajator: se aprobă doar înființarea unei reuniuni restrînse la comitatul Sibiului, nu pentru întreaga Transilvanie, cum ar fi dorit inițiatorii mișcării. În fața acestei situații, comitetul se autodizolvă în august 1885.

Dacă planul inițial, conceput la scară mare, nu s-a putut realiza, nu însemna însă că trebuia să se renunțe complet la ideea reuniunii agricole. Chiar redusă la dimensiunea unui singur comitat, o asemenea reuniune ar fi avut o deosebită importanță, mai întii prin impulsul ce urma să-l dea agriculturii din comitatul respectiv, apoi ca un exemplu și pentru ceilalți români. După încetarea activității comitetului, acțiunea a continuat sub conducerea lui E. Brote, aflat în fruntea unui comitet provizoriu.

S-a putut astfel constitui, la 16/28 februarie 1888, „Reuniunea română de agricultură” din comitatul Si-

¹⁸. Nicolae Cordoș, *Preocupări de organizare a unor reuniuni agricole la românii transilvăneni în secolul XIX*, în *Terra Nostra*, *Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România*, 1971, p. 335—344.

biului¹⁹. În articolul de fond publicat în „Tribuna”, la 19 februarie/2 martie, — scris probabil de E. Brote, — se arată menirea reuniunii. Ea trebuia să-i deprindă pe agricultori să-și cultive pământul potrivit cu natura solului, să crească soiuri bune de vite, să realizeze o mai mare producție de fructe, să exploateze rațional pădurile. Este în interesul tuturor „ca poporul să se lumineze, să-și sporească averea și să lucreze cu un câștig cât se poate de mare”. „Ne tînguim mereu, scrie el, că sîntem săraci : acolo, unde sînt mii și mii de brațe muncitoare, e mare bogăție, dacă brațele acestea lucrează cu pricepere și calcul”.

Președintele reuniunii a fost ales, pe șase ani, E. Brote, iar vicepreședinte Ioan de Preda. Statutul adoptat (elaborat încă din 1887) arăta că «sub numele „Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiului” se înființează o asociațiune, cu scopul de a lucra la perfecționarea tuturor ramurilor agriculturii, a industriilor agricole și domestice, cum și la îmbunătățirea materială a claselor agricole, îndeosebi a cultivatorilor mici»²⁰. Reuniunea „urmărește progresul agriculturii în toate ramurile sale, studiază referințele economice, îndeosebi ale populațiunii rurale și culege date în această privință, stăruiește pentru introducerea reformelor, ameliorațiunilor și invențiunilor bune în sfera agriculturii, industriei agricole și domestice...”. Membrii reuniunii aparțineau tuturor categoriilor sociale transilvăne, ceea ce dovedește că se urmărea interesarea tuturor în progresul agriculturii. Erau, desigur, țărani, dar și învățători, preoți, notari, diferiți proprietari, primari, economiști, medici etc.

Pentru a observa punerea în practică a prevederilor statutare, luăm ca exemplu activitatea reuniunii

¹⁹. *Constituirea „Reuniunii române de agricultură” din comitatul Sibiului*, în „Tribuna”, V (1888), nr. 38 (18 februarie/1 martie).

²⁰. *Statutele Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului*, Sibiu, 1888.

în anul 1890²¹. La 26 ianuarie, la Gura Rîului, a avut loc o întrunire agricolă. D. Comșa a vorbit despre cultivarea și îmbunătățirea fînețelor. La 21 aprilie, la Rășinari, s-a organizat o expoziție de vite. Sub patronajul reuniunii, s-au înființat, în sate, două tovărășii agricole. S-au distribuit țăranilor diferite soiuri de semințe; s-au procurat mașini agricole; s-au răspândit multe broșuri de popularizare a agriculturii.

Cu toate dificultățile întîmpinate, reuniunea a însemnat un frumos succes, contribuind la ridicarea nivelului material și cultural al țăranimii. Tot în acest scop, E. Brote a scris și broșuri de popularizare: *Ținerea vitelor*²² și *Trifoiul*²³.

O preocupare a tribunîștilor a fost și situația băncilor transilvănene, înființate în primul rînd tot pentru a veni în ajutorul agricultorilor români. Din păcate, burghezia română care le conducea, uita descori scopul inițial, împrumutînd cu dobînzii destul de mari. Tribunîștii, mai ales E. Brote, s-au pronunțat pentru menținerea băncilor ca instrumente în favoarea țăranimii, pentru împrumuturi ieftine. Într-un memoriu relativ la Banca Albina — prima bancă românească din Transilvania — E. Brote avea cuvinte aspre la adresa conducătorilor finanțelor românești: „Albina... este o asocierie de capital pentru a da împrumut bani scumpi țăranului român; uzura după acest capital se folosește de societarii și funcționarii institutului pentru a se îmbogăți, iar directorii institutului se mai folosesc și de puterea firească a acestor afaceri de bani pentru a exercita o influență nenațională asupra dezvoltării lucrurilor în afacerile publice la români”²⁴.

²¹. *Raportul general al comitetului central al „Reuniunii române de agricultură” din comitatul Sibiului pe anul 1890*, Sibiu, 1891.

²². Eugen Brote, *Ținerea vitelor*, Sibiu, 1888. Este textul unei conferințe rostite la o întrunire a țăranilor din Săliște, cea dintîi organizată de reuniune, în vara anului 1888.

²³. Idem, *Trifoiul*, Sibiu, 1890.

²⁴. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55497 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din decembrie 1889).

În general, toate ideile amintite nu sînt noi, dar ele au fost accentuate în mod deosebit de „Tribuna”. Cei din jurul ziarului au reușit să realizeze o echipă omogenă, dinamică, manifestîndu-se timp de mai mulți ani ca factorul politic cel mai activ din cadrul Partidului Național Român.

În ce privește stabilirea liniei generale a gazetei, E. Brote, alături de I. Slavici, D. Manole, I. Bechnitz, a avut, încă de la început, un cuvînt important de spus. Se bucura și de o poreclă printre tribuniști, la sugestia lui D. Manole spunîndu-i-se „Lord Palmerston”; aceasta, deoarece, după cum scrie I. Slavici, „cumpănitul Eugen Brote” era „om cam înțepat și orator chibzuit”²⁵.

Rareori între „Tribuna” și conducerea Partidului Național Român (precum și celelalte instituții ale românilor transilvăneni) a domnit o înțelegere deplină. În repetate rînduri relațiile au ajuns să fie deosebit de încordate. Deosebiri politice esențiale în general nu existau. „Tribuna” era însă o grupare de oameni mai tineri, cu o pregătire superioară culturală și științifică — în consecință dornici să ajungă cît mai repede pe primul plan. Se bucura, mai mult decît alții, de prieteni și sprijin în România. Avea, incontestabil, dintre toate grupările transilvănene, cea mai solidă poziție în rîndul maselor țărănești. S-ar putea spune că reprezenta, pe plan social, aripa de stînga a Partidului Național. Acest radicalism al „Tribunei”, pe lîngă unele neînțelegeri personale, a determinat atitudinea ostilă a unor elemente burgheze bogate din fruntea P.N.R., din conducerea băncilor (amintim aici un îndelungat conflict cu Partenie Cosma) și a altor instituții românești.

E. Brote avea să se găsească într-o situație dintre cele mai complicate, odată cu conturarea „Tribunei” ca o grupare aparte în cadrul vieții politice transilvănene. Era funcționar al Astrei, precum și al Mitropoliei, fiind în același timp unul dintre conducătorii ziarului. Intrigile nu s-au lăsat prea mult așteptate. Primul teren al înfruntării a fost școala civilă de fete, patronată de Astra. Profesorii erau toți tribuniști sau simpatizanți

²⁵. I. Slavici, *Amintiri*, București, 1967, p. 104.

ai acestora. În septembrie 1887, D.P. Barcianu, directorul școlii, a fost nevoit să demisioneze (ca și directoarea Elena Pop), căci intrase în conflict cu comitetul. Director provizoriu este numit Septimiu Albini (încă din 1886 profesor aici), dar în 1888 trebuie să părăsească și el postul, împreună cu E. Hodoș și Aurelia Filipescu. Este evident că măruntele intrigi școlare ascundeau neînțelegeri politice mai grave între tribuniști și conducerea Astrei. Ca urmare, la 31 iulie 1888, E. Brote adresează adunării generale (de la Abrud) o scrisoare, prin care se scuză că nu poate participa la lucrările ei, cerînd în același timp să fie eliberat din funcția de casier, pricina fiind „o divergență principială” de păreri cu comitetul²⁶. Lua sfîrșit astfel o activitate remarcabilă, de peste un deceniu.

În același timp cu criza de la Astra și de la școala de fete, ruptura cu tribuniștii se petrece și în Consistoriul Mitropoliei. Pretextul este o operațiune financiară (convertirea unor bunuri rurale în valoare de 700 000 florini) efectuată în 1886 de C. Stezar și de E. Brote. Ambii sînt acuzați că operațiunea se soldase cu un deficit de 5.625 florini (lucru discutabil, dar chiar dacă ar fi fost adevărat, se trecea prea ușor cu vederea faptul că, tot în urma administrației lor, averea Mitropoliei sporise de la 700.000 florini la 2.000.000). În mai 1888 sînt aleși un nou casier și un nou controlor, C. Stezar și E. Brote trebuind să părăsească Consistoriul la data de 1 iulie. După părerea lui E. Brote, era vorba tot despre ofensiva Mitropoliei și a Băncii Albina împotriva „Tribunei”; pe aceeași linie se curățase școala de fete din Sibiu de elementele independente și fusese izgonit din scaun — apoi nevoit să treacă în România — protopopul tribunist Simeon Popescu, și, în sfîrșit, „s-a pornit și campania în contra noastră, pentru a ne ridica din pozițiunile de încredere ce le aveam unul de 18, celălalt de 10 ani în mijlocul bisericii noastre”²⁷.

De altfel, mitropolitul ceruse sinodului să fie condamnată „Tribuna” printr-un vot, iar preoții să fie

²⁶. Arhivele Statului Sibiu, Fond Astra, cutia 71, doc. 241/1888.

²⁷. Constantin Stezar și Eugen Brote, *Pro veritate*, Sibiu, 1890.

opriți de a mai participa la întrunirile publice. D. Manole și șase partizani ai săi stăteau în fața unei majorități ostile de 49 deputați. Propunerile mitropolitului n-au fost discutate în cele din urmă; dar, notează I. Slavici, „Popescu, Brote, Stezar și încă cîțiva au rămas pe cîmpul de luptă”²⁸.

Părăsirea celor două instituții, pe lîngă aspectul său neplăcut, a avut totuși însemnătatea de a-i lăsa lui E. Brote mai mult timp liber pentru „Tribuna”. Se apropia momentul cînd aceasta avea să se sprijine, în primul rînd, pe el.

Misiunea, deloc ușoară, de administrare a ziarului îi revenise lui Aurel Brote, om cu temeinică pregătire și îndelungată experiență economică și financiară. Iată ce scrie I. Slavici despre activitatea lui: «Sarcina de administrator al „Institutului” și al ziarului o luase asupra sa dr. Aurel Brote, care făcea fel de fel de combinațiuni spre a spori veniturile tipografiei. În fiecare zi sucea și învîrtea cifrele și ne spunea mereu că ne apropiem de situațiunea în care vom fi nevoiți să lichidăm. Se sporeau, ce-i drept, abonamentele, dar se sporeau și cheltuielile, și ar fi fost destul să cumpărăm o mai însemnată proviziune de hîrtie pentru ca să nu ne rămîie destul pentru acoperirea celorlalte cheltuieli»²⁹. La început, „Tribuna” avînd puțini abonați, A. Brote era neliniștit, căci „vedea cum din zi în zi sîntem tot mai aproape de situațiunea în care va trebui să lichidăm. În fiecare zi el făcea expunere despre abonamentele ziarului și comparație cu aceeași zi din anii trecuți”³⁰. Situația financiară menținîndu-se dificilă, în 1888 i s-a oferit lui Alexandru Mocioni posibilitatea cumpărării unor acțiuni ale Institutului Tipografic (cei 5.000 fl. rămași neplasați); cumpărîndu-le, a obținut 4 locuri în comitetul de direcție (octombrie 1888). Aproximarea de mocioniști, determinată strict de motive bă-

²⁸. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 60079 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 25 mai 1888).

²⁹. I. Slavici, *op. cit.*, p. 274—275.

³⁰. I. Slavici, „Tribuna” și tribuniștii, *Orăștie*, 1896, p. 36.

nești, nu avea să dureze mult, din pricina divergențelor politice.

Prima victorie mai însemnată au obținut-o tribuniștii în anul 1887, cu prilejul celei de a treia conferințe naționale, întrunită la Sibiu, la 7 mai st. n. În comisia de 30 pentru elaborarea propunerilor au intrat I. Slavici și E. Brote, dovadă că gruparea condusă de ei se afirmase și, cu voie sau fără voie, trebuia luată în considerație. Noul comitet central, ales acum, se forma din 11 membri: Vincențiu Babeș, George Barițiu. Eugen Brote, Iuliu Coroianu, Vasile Lucaciu, Aurel Mușesianu, Nicolae F. Negruțiu, Nicolae Oncu, George Pop de Băsești, Ioan Rațiu, Ioan Slavici³¹.

Președinte era G. Barițiu. După cum scrie I. Slavici, acesta „s-a apropiat în anii din urmă de oamenii noștri”. I. Slavici ar fi vrut să-i cedeze direcția „Tribunei”, mai ales că „are trecere și în cercurile pe care noi n-am putut să le câștigăm”³². „Barițiu a primit din nou prezidiul, iar noi cu dl. Brote ne-am angajat să ajutăm pe bătrînul, dl. Brote ca casier, iar eu ca secretar”. În noul comitet, rolul tribuniștilor avea să fie însemnat. „Greutatea întreagă — mai scria I. Slavici — cade asupra celor trei membri din Sibiu care constituiesc biroul, deoarece comitetul întreg numai rar se poate întruni. Ne vom și da toată silința să organizăm partidul și să-l pornim pe cît se va putea la lucrare”³³.

Conferința, în fața pătrunderii tot mai anevoioase a deputaților popoarelor asuprite în parlament, a hotărît generalizarea tacticii pasiviste. Faptul că tribuniștii se raliază acestui punct de vedere înseamnă doar că se vedeau nevoiți să țină seama de realități și de opinia majorității; am văzut, și vom vedea, că părerile lor intime erau totuși altele. Ei au insistat însă ca pasivismul să fie exploatat la maximum, printr-o politică în realitate activă, prin antrenarea maselor și populariza-

³¹. T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 347.

³². Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 60047 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 26 aprilie 1887).

³³. Loc. cit., doc. 60048 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 10 mai 1887).

rea peste hotare a cererilor românești. Acum începe de fapt campania memorandistă, care va constitui, categoric, cel mai mare triumf al tribunismului.

Făcînd această afirmație, nu uităm că cel dintîi apărător al ideii Memorandumului a fost Aurel Mureșianu. La începutul anului 1885 el scrie, sub titlul *Românii, tronul și opiniunea publică*, o serie de articole în „Gazeta Transilvaniei”, arătînd necesitatea înmînării unui memoriu suveranului; documentul urma să prezinte detaliat situația grea a românilor. Cele 12 articole referitoare la această problemă au avut un puternic ecou. La conferința din mai 1887, A. Mureșianu, sprijinit și de ceilalți delegați, inclusiv de tribuniști, a susținut redactarea și prezentarea Memorandumului, printr-o deputație cît mai numeroasă, la tron. El și Iuliu Coroianu și-au luat obligația să redacteze cîte un proiect. Proiectul său a fost gata în august 1888, în timp ce Iuliu Coroianu l-a prezentat în 1890.

Cu toate acestea, mișcarea memorandistă se leagă, și pe drept, de numele „Tribunei”, nu al lui A. Mureșianu. Unii transilvăneni sperau, desigur, ca Memorandumul să determine o schimbare în atitudinea Curții din Viena față de români. Tribuniștii, mizînd pe o alianță cu Viena, urmăreau și ei acest scop. Dar Memorandumul nu a însemnat în primul rînd un apel adresat împăratului. Pornindu-se de aici, s-a încercat popularizarea cauzei românilor pe plan european și, în același timp, mobilizarea maselor transilvănene la luptă deschisă împotriva regimului dualist. Aceasta a fost semnificația mai înaltă a Memorandumului, cea care a dat acțiunii un caracter aproape revoluționar. Declanșarea unei puternice ofensive naționale era, firește, un act de mare răspundere. De reușita sau nereușita ei atîrna soarta multor oameni. Dacă românii izbuteau să antreneze și alte popoare asuprite din monarhie, criza sistemului dualist, a întregii monarhii, era deschisă. Implicațiile puteau fi mari chiar pe plan european. Dar, înfrîngerea mișcării putea însemna paralizarea, pentru mulți ani, a luptei naționale.

Tribuniștii, prin tinerețea și dinamismul lor, s-au arătat a fi cei mai constanți și mai călduroși sprijinitori ai Memorandumului. În acest timp, A. Mureșianu, ca și alți conducători ai mișcării naționale (V. Babeș, A. Mocioni etc.), deși aprobând teoretic acțiunea pe care o inițiasă, s-a eschivat de la punerea ei în practică. Nimeni nu' îndrăznește să spună că ideea Memorandumului ar fi rea; în schimb, se considera că momentul nu este oportun, că în conjunctura existentă, în raportul de forțe, nu se putea întrevădea șansa unei victorii românești. De aceea, dacă ideea a fost a lui A. Mureșianu, mișcarea în sine, singura care prezintă importanță, a fost în cea mai mare parte opera tribuniștilor

În momentul când „Tribuna” ajunsese să joace un rol în conducerea Partidului Național, ascensiunea sa este stînjinită de condamnarea lui I. Slavici. Autoritățile își dăduseră seama de la început că, mai mult decît „Gazeta Transilvaniei”, dinamica „Tribuna” reprezenta o primejdie. Pînă în 1892 „Gazeta Transilvaniei” are patru procese de presă (totalizînd un an și jumătate închisoare), iar „Tribuna” șapte (peste patru ani)³⁴. Primul proces de presă se desfășoară în fața curții cu jurați din Sibiu, la 3 februarie 1885; acuzații: I. Slavici și redactorul responsabil Corneliu Pop Păcurariu sînt achitați. Ca urmare, la 27 iunie 1885 este desființată Curtea din Sibiu. Următoarele procese vor avea loc la Cluj, într-o atmosferă mult mai defavorabilă mișcării naționale române. La 13 mai 1886, C. Pop Păcurariu este condamnat la un an închisoare, iar la 25 aprilie 1888 vine rîndul lui I. Slavici, care primește de asemenea un an. Va sta închis la Vaț, între 1 iulie 1888 și 10 iulie 1889³⁵.

În acest răstimp, principalul conducător al mișcării rămîne E. Brote, tocmai eliberat de obligațiile sale la Astra și Mitropolie. Lui I. Bianu, care se temea de

³⁴. Eugen Brote, *Un memoriu politic, Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, anexa 67, p. 415—444.

³⁵. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 354—366.

intrarea lui A. Mocioni în comitetul de direcție al „Tribunei”, I. Slavici îi scria : „Temerile, pe care le ai în ceea ce privește „Tribuna”, nu-mi par destul de întemeiate. Eugen e om cu multă judecată și mai viclean ca vicleanul, de care te temi d-ta”³⁶. În fruntea „Tribunei”, el a păstrat legătura cu I. Slavici³⁷, vizitându-l și la închisoare („ieri — scria I. Slavici, la 1 februarie 1889 — a sosit și dl. Eugen Brote aici”) ³⁸.

În același timp, E. Brote încerca să strângă relațiile cu partidele din România, în primul rând cu liberalii, dar și cu junimiștii, aflați la guvern. În februarie 1889 face o vizită la București ; după întoarcerea la Sibiu îi scrie lui I. Bianu, scuzându-se că nu s-a putut întâlni cu el în ultima seară, trebuind să vadă pe altcineva (este vorba de un junimist, poate chiar de T. Maiorescu) : „Am primit aici răspuns de la Domnia lui. Răspunsul este mai puțin cinic, dar mai duios ca cel de toamna trecută : situațiunea foarte grea. Noi trecem a fi în serviciul altora. Cu toate acestea, ce s-a făcut pentru alții se va face și pentru noi. Să vii la mai — dacă pînă atunci nu vor fi intrat «pahonții» în țară”³⁹.

Absența lui I. Slavici coincide cu o situație materială din nou complicată, dar, în urma atîtor experiențe, proiectată pe un fond de optimism : „Un sfert din capitalul nostru este cheltuit... avem o situațiune financiară din cele mai penibile, dar nu ne dăm... Cuconul Diamandi pune mereu la inimă, Aurel suduie ca niciodată, Bechnitz se luptă cu nervi, și ducem cu toții în spate pe amicul d-voastre, pe dl. Babeș — dar nu ne dăm”⁴⁰.

³⁶. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 60091 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 4 decembrie 1888).

³⁷. Vezi scrisorile lui, din această perioadă, către I. Slavici, la Biblioteca Academiei R.S.R., ms, Coresp., S $\frac{15 (1-4)}{XXXII}$

³⁸. Loc. cit., doc. 60099 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 1 februarie 1889).

³⁹. Loc. cit., doc. 55489 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 11 martie 1889).

⁴⁰. Loc. cit., doc. 55490 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 17 aprilie 1889).

G. Barițiu se retrăsese practic din activitatea politică, gruparea Babeș — Mocioni se consolida. Ținînd seama și de situația financiară a „Tribunei”, este lesne de înțeles de ce E. Brote, din motive tactice temporare, s-a decis să **păstreze bune relații** cu A. Mocioni (intrarea mocioniștilor la „Tribuna”, scria el, „a fost o necesitate politică”⁴¹).

Totuși, el s-a străduit, și în aceste condiții politice neclare, să mențină neclintită linia mișcării tribuniste, împotriva elementelor moderate, legate mai ales de Banca Albina și de directorul acesteia Partenie Cosma. „Comitetul național electoral — îi scria lui I. Slavici, la 13 mai 1889 — este convocat prin dr. Raț pe 18 l.c. la Turda. Bariț se vede că s-a lăsat cu totul baltă de politică, iar onorabilii membri externi cred că cu cît vor fi mai departe de „Albina”, cu atît mai independent pot vorbi. Eu am de gînd să mă duc la Turda și am să le spun că oamenii cari nu pot fi independenți în toate împrejurările, să se lase de politică”⁴².

Întoarcerea lui I. Slavici la Sibiu — la sfîrșitul lunii august 1889 — nu limpezește situația. Dimpotrivă, relațiile dintre el și A. Mocioni sînt foarte ascuțite. Au loc tratative, în luna octombrie, I. Slavici pronunțîndu-se hotărît împotriva dualismului, pentru unitatea monarhiei, în timp ce A. Mocioni credea „că noi românii nu avem să-i combatem, ci să-i sprijinim pe maghiari în silințele lor de a desface statul ungar de Austria, iar aceasta nu numai pentru că un stat ungar independent e mai **avizat** ca **cel actual** la sprijinul nostru, ci și pentru că independența Ungariei e un pas înainte spre lichidarea Austro-Ungariei”⁴³.

Ca urmare a neînțelegerilor, A. Mocioni se retrage din comitetul de direcție. Situația financiară se agra-

⁴¹. Loc. cit., doc. 55491 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 16 mai 1889).

⁴². Loc. cit., S^{15 (3)}_{xxxii} (Scrisoarea lui E. Brote către I. Slavici din 13 mai 1889).

⁴³. Loc. cit., doc. 60129 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 16/28 octombrie 1889).

vează, punînd sub semnul întrebării și coeziunea grupării tribuniste. „Am rămas — scria I. Slavici — aproape numai patru inși, cu E. Brote, Cristea și Comșa : ceilalți mai bucuroși ar fi, dacă am face așa, cum zice dl. A. Mocioni”⁴⁴.

„Tribuna” este „în agonia morții”, îi comunica la 2 decembrie 1889 I. Slavici lui I. Bianu. Pentru a se menține, ar fi fost necesară suma de 4.000 florini. Această sumă „am împărțit-o în 80 sorți egale de cîte 50 fl. Fiecare amic al cauzei, care stăruie pentru apariția „Tribunei” în formă neschimbată, n-are decît să dovedească stăruința prin plățirea în bani gata a unui sau mai multor sorți”. Fondul trebuia să ia ființă înainte de 18 decembrie 1889, ziua cînd se hotărîse adunarea generală a Institutului Tipografic, care avea să hotărască apariția în continuare sau sistarea ziarului. Îi comunică lui I. Bianu că va pleca la Brașov pentru a strînge bani, iar de va fi nevoie este gata să vină și la București⁴⁵.

La Brașov a mers însă E. Brote, care a găsit sprijin material și moral, mai ales în G. Popp și D. Manole ; aceștia au stăruit „pentru continuarea luptei cu forțe îndoite”⁴⁶. Apoi, E. Brote a mers la Arad și Caransebeș. Drumul i-a adus ajutor bănesc, dar și multe încurajări, dovedind poziția specială ocupată de „Tribuna” în politica transilvăneană : «Nimeni nu voiește să știe de căderea „Tribunei”», îi comunica lui I. Bianu⁴⁷. La rîndul său, I. Slavici scria la 4/16 decembrie : «„Tribuna”, dacă toate reușesc, e asigurată. Aici, la Brașov, la Cluj, la Arad și la Caransebeș, s-au adunat aproape 2 000 fl. Brote, care e dus, ne-a anunțat ieri 1850»⁴⁸. Se primiseră

⁴⁴. Ibidem.

⁴⁵. Loc. cit., doc. 60093 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 2 decembrie 1889). Dintr-o însemnare pe marginea scrisorii rezultă că I. Bianu a plătit 100 florini.

⁴⁶. Loc. cit., S $\frac{15 (7)}{XXXII}$ (Scrisoare nedatată a lui E. Brote către I. Slavici).

⁴⁷. Loc. cit., doc. 55496 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 26 decembrie 1889).

⁴⁸. Loc. cit., doc. 60137 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 4/16 decembrie 1889).

bani și de la București. „Succesul călătoriei — continua I. Slavici — e peste așteptare bun și după scrisoarea, pe care am primit-o azi, oamenii pretutindeni sînt calzi și au trecut aici peste 3.000 fl.". Iar, la 4 ianuarie 1890 putea să-i scrie lui I. Bianu : «Chestia „Tribunei" e rezolvată în cele mai bune condițiuni... Mergem deci sigur înainte»⁴⁹.

Dar, „Tribuna" avea să meargă înainte fără I. Slavici. Și așa, acesta își prelungise peste limitele hotărîte inițial șederea în Transilvania. Avea nostalgia vieții de peste munți. În repetate rînduri, de-a lungul celor șase ani de lucru la Sibiu, se arătase gata de a renunța. De fiecare dată, se resemnase totuși să mai rămînă : era mare nevoie de el. La începutul anului 1890 hotărîrea de a pleca, și cît mai repede, devine însă irevocabilă. Nu mai avea îndoieli în legătură cu soarta ziarului după plecarea sa, fiind conștient că îl lansase pe un drum bun, și avînd toată încrederea în valoarea prictenilor săi.

În momentul cînd I. Slavici se pregătea să plece, la Cluj era convocat comitetul central al Partidului Național Român (6/18 februarie 1890), pentru a hotărî în problema Memorandumului. Tribuniștii sînt reprezentați prin E. Brote, care rămîne acum, în locul lui I. Slavici, conducătorul necontestat al mișcării. Discuțiile purtate la Cluj au însemnat un succes pentru „Tribuna". V. Babeș lipsind, în numele său C. Brediceanu a stăruit pentru amînarea prezentării Memorandumului, în timp ce A. Mureșianu, „s-a încercat în tot chipul a ne ține în loc cu discuțiunea". E. Brote a combătut ideile lui V. Babeș, fiind sprijinit hotărît de I. Coroianu și V. Lucaciu. Fiind doar 2 voturi contra, comitetul s-a pronunțat pentru înaintarea fără întîrziere a Memorandumului. Textul (cel al lui I. Coroianu) era stabilit, urmînd doar să se finiseze și să fie tradus pînă la sfîrșitul lunii

⁴⁹. Loc. cit., doc. 60138 (Scrisoarea lui I. Slavici către I. Bianu din 4 ianuarie 1890).

martie în limba germană. În locul lui I. Slavici, a fost ales în comitet tribunistul D. Manole⁵⁰.

La 19 februarie/3 martie, I. Slavici pleacă la București. Tribuniștii l-au regretat: „Hotărîrea d-lui Slavici — scria E. Brote — a se muta la București ne-a venit fără veste și noi o socotim de nefavorabilă pentru cauza noastră... Nu mai încape nici o îndoială că plecarea d-lui Slavici va deprima toate cercurile noastre”⁵¹. Amărăciunea a pierit însă repede; sub conducerea lui E. Brote, „Tribuna” continua să-și mențină și chiar să-și îmbunătățească poziția politică, dovadă și succesul obținut la Cluj. „Cît de grea ni se părea nouă situațiunea înainte de plecarea d-lui Slavici, scria E. Brote la 11 martie — atît de splendidă o privim acum. Vom fi, nu-i vorbă, încă în beția evenimentelor îmbucurătoare ale săptămînii trecute, dar situațiunea deși nu va rămînea splendidă după ce ne vom trezi, ea va rămînea bună, în tot cazul mai bună ca oricînd. Amicii noștri sînt toți veseli și încep a-și bate joc de mine, zicînd că dl. Slavici a lucrat 6 ani și n-a avut ce-i face lui Tisza, iar eu în trei zile am isprăvit toată treaba aceasta”⁵².

În scurtă vreme însă, euforia a trebuit să lase locul unei înțelegeri mai lucide a situației. O nouă reuniune a comitetului, la Budapesta, a marcat ruptura deplină a tribuniștilor de grupul Babeș-Mocioni. E. Brote își dădea seama că, în această situație, „Tribuna” ar putea deveni „centrul mișcărilor noastre politice”. Știa însă, de asemenea, că trebuia o luptă îndelungată și mult curaj pentru a lua inițiativa unei acțiuni hotărîtoare. Se gîndea și la o eventuală retragere.

În realitate, E. Brote știa că nu retragerea se apropie, ci, după cum îi comunica și lui I. Bianu, „lupta decisivă”. I. Coroianu și V. Lucaciu, cîștigați pe deplin

⁵⁰. Loc. cit., doc. 55502 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 20 februarie 1890).

⁵¹. Loc. cit., doc. 55500 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 9 februarie 1890).

⁵². Loc. cit., doc. 55503 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 11 martie 1890).

de gruparea tribunistă, pleacă la București pentru a se consulta în problema Memorandumului. Primul declara că are acolo buni prieteni politici (printre care M. Kogălniceanu, I.C. Brătianu); E. Brote îl îndruma și spre I. Bianu și I. Slavici. În locul lui A. Mocioni și V. Babeș, în direcțiunea Institutului Tipografic sînt aleși I. Coroianu, V. Lucaciu și N. Oncu.

Dar situația financiară a „Tribunei” devine din nou îngrijorătoare. Datoriile se urcau în iunie 1890 la 8.276 florini⁵³. E. Brote este iar pesimist: „Îmi pare foarte rău că și eu am trebuit să vin în urmă la convingerea că n-o mai putem duce... Nu putem suporta loviturile grele ce ni le aplică guvernul, sîntem prea slabi... Eu mai fac ultima încercare a aduna pe toți ai noștri din toate părțile în jurul cauzei și dacă ne succede să întinerim Institutul Tipografic merg și eu voinicos înainte; dacă nu ne succede, eu mă retrag cu desăvîrșire de la toate afacerile politice”⁵⁴.

Deprimarea conducătorului „Tribunei” se explică și prin noul proces de presă ce avusese loc, la 11 septembrie 1890, la Cluj. Ioan Macavei și Septimiu Albin fusese ră condamnăți la un an și jumătate, respectiv 6 luni închisoare⁵⁵. Peste două luni va fi condamnat și V. Lucaciu la un an și jumătate. Autoritățile își dădeau bine seama în cine trebuie să lovească pentru a opri declanșarea acțiunii memorandiste. Din România, prin I. Bianu, tribunistii sînt ajutați cu 1.500 lei. „Primiți, dar — o picătură în mare!” îi răspunde E. Brote⁵⁶.

În aceste condiții are loc la Sibiu conferința Partidului Național Român (15/27 și 16/28 octombrie 1890). Era un prilej fie pentru o ruptură definitivă, fie pentru o încercare de a aplană contradicțiile. S-a ales ultima cale; în condițiile înăspririi atitudinii guvernului față

⁵³. Loc. cit., doc. 55509 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 29 iunie 1890).

⁵⁴. Loc. cit., doc. 55510 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 26 septembrie 1890).

⁵⁵. E. Brote, *op. cit.*, p. 415—444. (Anexa 67).

⁵⁶. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55511 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 10 octombrie 1890).

de naționalități, era bine ca partidul să apară unit. S-a izbutit un compromis și în problema cea mai spinoasă : alcătuirea și înaintarea Memorandumului. Conferința a hotărât publicarea unui asemenea document — aprobându-l deci în principiu —, prezentarea sa în fața tronului fiind însă amînată, urmînd să se facă atunci „cînd va fi de lipsă”. Dat fiind că ambele proiecte erau de fapt redactate, soluția convenea pînă la urmă partizanilor lui A. Mocioni și V. Babeș, care reușeau încă o dată să obțină o amînare.

Tot pentru a se împăca grupările divergente, s-a ales un comitet central mai numeros ca oricînd, format din 25 membri (cel din 1887 avea 11 membri) : V. Babeș, G. Pop de Băsești, I. Coroianu, V. Lucașiu, N. Cristea, D.P. Barcianu, C. Diaconovici, C. Brediceanu, I. Mihu, P. Rotariu, N. Oncu, T. Mihali, G. Popa, Fr. Hossu—Longin, M. Popovici, I.G. Pop, V. Ignat, Al. Filip, A. Mureșianu, L. Ciato, P. Barbu, A. Cosma, E. Brote, I. Rațiu, B. Rațiu. Cei trei din Sibiu — E. Brote, D.P. Barcianu și N. Cristea — erau toți tribuniști. Mai mult, E. Brote este ales vicepreședinte al partidului, alături de I. Rațiu, președinte fiind V. Babeș.

În ultimă instanță, compromisul stabilit în octombrie 1890 nu însemna prea mult. Mai devreme sau mai tîrziu, problema înaintării Memorandumului trebuia să fie reluată, și atunci divergențele aveau să apară din nou, căci pozițiile rămăseseră cele vechi. Singurul cîștig, dar și acesta efemer, era proclamarea solidarității.

E. Brote s-a arătat totuși foarte mulțumit de rezultatul conferinței. „Dl. Babeș — scria el — n-a avut încotro, a trebuit să se pună în fruntea mișcării, deși multe n-au mers după dorința lui”⁵⁷. El îi explică lui I. Bianu de ce tribuniștii s-au mulțumit cu un compromis : „Trebuia să căutăm deci ca să ne prezentăm în afară *una*, căci numai așa puteam noi să ne afirmăm cu oarecare greutate... Noi puteam stărui pentru votul nostru și poate și învingeam. Dar ce victorie ar

⁵⁷. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55512 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 3 noiembrie 1890).

fi fost aceasta?". Împotriva lor erau: „clerul înalt, Babeș, Mocioni cu garda lor, Cosma cu Telegraful și Mureșan cu Gazeta. Nu făceam noi un fiasco dintre cele mai grandioase? Nu compromiteam cauza pentru totdeauna?". Considera că pot fi mulțumiți cu „susținerea preste tot a memorandumului, căci așternerea, ea de la sine se înțelege"⁵⁸. Și I. Slavici credea că victoria fusese de partea tribuniștilor („Succesul e mare și hotărîtor, despre aceasta nu mai încapă nici o îndoială" — scria el)⁵⁹.

Doar I. Bianu vedea mai nuanțat și mai realist situația: „Mi se pare numai că exagerezi însemnăta-
tea enormă a faptului că Babeș a spus ce ai vrut d-ta
contrar cu ce vrea el; căci Babeș mâine poate spune
negru unde a spus azi alb. E o cucerire efemeră de
tot. Popa Lucaci a fost aici și i-am spus verde lucru-
rile: eu credeam pe acei oameni cel puțin mai inde-
pendenți, mai emancipați de sub jugul mocionesc. Nu
este destulă rușine, destulă greșală, să vă ducă la
Pesta cînd cu comitetul?”⁶⁰.

Într-adevăr, după conferință, situația se complică din nou. Mai întâi, la „Tribuna”, unde banii continuă să lipsească. „Cu redacțiunea — scrie E. Brote — stăm acum astfel: redactor n-avem nici unul. Eu, sprijinit după putință de amicul meu Bechnitz, ședem de dimineața pînă seara în redacțiune. Cei doi băieți care îi avem acolo (fără plată de la noiembrie) le dăm, mai eu, mai Bechnitz, cîte un floren ca să-și cumpere ce le trebuie. Dar «Tribuna» tot mîndră!”⁶¹. La sfîrșitul lunii noiembrie, E. Brote **e** la București, unde discută cu I. Bianu și I. Slavici. Izbutește să adune ceva bani, rugîndu-l și mai tîrziu, după reîntoarcerea sa, pe

⁵⁸. Loc. cit., doc. 55513 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 4 noiembrie 1890).

⁵⁹. Loc. cit., doc. 52356 (Scrisoarea lui I. Slavici către E. Brodeanu din 27 octombrie 1890).

⁶⁰. Arhiva B.C.S., S¹⁰_{IB} (Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brode din 26 octombrie/7 noiembrie 1890).

⁶¹ Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Cosp., doc. 55515 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 14 decembrie 1890).

I. Bianu să continue să bată „din uşă în uşă”. De la T. Maiorescu, şi de data aceasta, nu primise decât promisiuni.

După întoarcerea din Bucureşti, stăruie mereu pentru convocarea comitetului central, în vederea rezolvării problemei Memorandumului. În sfîrşit, V. Babeş acceptă, întrunirea stabilindu-se pentru 9 ianuarie st. n. 1891, la Sibiu⁶².

De data aceasta însă, V. Babeş se opune categoric înaintării Memorandumului, izbutind să-i atragă şi pe unii dintre partizanii acestuia. Cu tristeţe, E. Brote este nevoit să dea înapoi, supunîndu-se noii majorităţi, de data aceasta favorabilă şefului partidului: „Chiar unii din oamenii noştri au fost de credinţă să nu ne grăbim. Parcă ne-am fi grăbit dacă l-am fi aşternut acum! Însă chiar majoritate să-mi fi avut (numai un singur vot ne-a lipsit) cestiunea era tot aşa ca şi la conferenţă. Învingerea noastră însemna sciziune în partid”. Compromisurile pe care le accepta reprezentau însă numai o tactică; deşi drumul era plin de meandre, mergea fără şovăială spre ţintă. „Eu, cu toate acestea, n-am pierdut speranţa a învinge”⁶³, îi scria lui I. Bianu. Prietenul său din Bucureşti privea cu mai puţin calm situaţia: nu înţelegea de ce tribuniştii îl menajează pe V. Babeş⁶⁴.

Între timp, se întemeiasă la Bucureşti Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor (Liga Culturală), în decembrie 1890 — ianuarie 1891. Sub învelişul său cultural, noua organizaţie ascundea un puternic caracter politic, tinzînd spre desăvîrşirea unităţii statului naţional român. Pentru „Tribuna”, care pînă atunci se bucurase, în vechea Românie, aproape exclusiv de sprijinul material al liberalilor, înfiinţarea Ligii deschidea

⁶². Loc. cit., doc. 55518 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 28 decembrie 1890).

⁶³. Loc. cit., doc. 55519 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 1/13 ianuarie 1891).

⁶⁴. Arhiva B.C.S., S $\frac{12}{IB}$ (Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brote din 29 ianuarie/10 februarie 1891).

noi posibilități. „E vorba să facem un apel la Ligă”, scria E. Brote în martie 1891; se referea fie la plata unor subsidii, fie la abonamente sau la cumpărarea unor cărți editate de „Tribuna”⁶⁵. Situația ziarului se menținea grea. Aurel Brote stăruia pentru lichidare; chiar E. Brote, din nou descurajat, îi comunica lui I. Bianu, la 22 martie 1891, că tribuniștii se pregătesc să se retragă; în locul „Tribunei” s-ar edita o revistă săptămînală⁶⁶. Și această criză a fost însă depășită.

În vara anului 1891, conflictul Brote — Babeș se redeschide, intrînd acum în faza decisivă. Polemica s-a reflectat și în presa bucureșteană, ambele grupări transilvănene acuzîndu-se de a fi făcut apel la partidele politice din România (tribuniștii au fost susținuți de liberali, iar V. Babeș de conservatori).

Președintele partidului convoacă comitetul central, pentru zilele de 18/30 și 19/31 august 1891⁶⁷. Comitetul stabilește că insinuările ziarelor bucureștene sînt neîntemeiate, și dă un vot de încredere președintelui P.N.R. E. Brote, împreună cu patru partizani ai săi, votează însă contra, motivîndu-și atitudinea printr-o scrisoare publicată în „Tribuna”. Prin urmare, criza nu era aplanată. De fapt, și dintre cei care votaseră în favoarea lui V. Babeș, mulți procedaseră astfel numai pentru menținerea solidarității.

Situația rămînînd confuză, V. Babeș convoacă la Sibiu, la data de 11/23 octombrie, o conferință, iar pentru ziua următoare stabilește ședința comitetului național⁶⁸. Tribuniștii nu au fost invitați. La conferință — unde participau, în afara membrilor comitetului, unii membri ai congresului bisericesc, precum și A. Mocioni — s-a discutat despre neînțelegerile dintre „Tri-

⁶⁵. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55521 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 9 martie 1891).

⁶⁶. Loc. cit., doc. 55522 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 22 martie 1891).

⁶⁷. „Tribuna”, VIII (1891), nr. 187 (23 august/4 septembrie), nr. 188 (24 august/5 septembrie) și nr. 189 (6 septembrie).

⁶⁸. Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 55529 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 26 octombrie 1891).

buna" și conducerea partidului ; dar, în loc de a fi condamnați, tribuniștii au fost chemați să participe la ședința comitetului de a doua zi.

Prima problemă luată în discuție de comitet a fost cea a Memoradumului. A. Mocioni trimisese o scrisoare, desigur tot cu argumente împotriva acțiunii plănuită. „Dl. Babeș — îi comunică E. Brote lui G. Pop de Băsești, care nu fusese de față — stăruie ca înainte de toate să citească această scrisoare. De astădată comitetul refuză într-o formă puțin măgulitoare pentru dl. Mocioni... Remarcabil și caracteristic pentru situațiune e că aderenții pentru așternerea memoriului la monarh au mai sporit prin d-nii dr. Rațiu și dr. Popa de la Arad. Afară de aceia s-a mai format o nouă fracțiune în sinul comitetului, care s-a desfăcut de dl. Babeș, însă nu s-a alăturat nouă. Această fracțiune e compusă din Ciato, Oncu, Filip și Barbu. Ei ar vrea și n-ar vrea”⁶⁹. Hotărîrea adoptată a fost ca, pînă în ianuarie, proiectul lui I. Coroianu să se multiplice și să se împartă membrilor comitetului ; pînă atunci să prezinte și A. Mureșianu proiectul său. Se părea deci că acțiunea memorandistă se pune din nou în mișcare, fapt ce constituia, desigur, o înfrîngere pentru V. Babeș. În ședința următoare, el e din nou atacat „pentru dualismul maghiaro-român, pentru faimele de pactări și pentru apropierea lui de Miron”, fiind nevoit să declare că „se supune necondiționat hotărîrilor comitetului”. În sfîrșit, se discută și situația „Tribunei” care, cu o mică majoritate, este muștrată pentru faptul că „a păcătuit contra solidarității și disciplinei partidului”.

Chiar cu această ultimă hotărîre și în ciuda atmosferei încă neclare, victoria tribuniștilor începuse să se contureze. I. Rațiu trecuse de partea lor, ambii vicepreședinți împotrivindu-se deci lui V. Babeș. G. Pop de Băsești, care în august votase încă în favoarea președintelui, merge acum mîna în mîna cu E. Brote.

⁶⁹. Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Pop de Băsești, vol. I. f. 72—73 (Scrisoarea lui E. Brote către G. Pop de Băsești d'n 28 octombrie 1891).

Dată fiind marea sa autoritate morală, schimbarea atitudinii sale a cîntărit greu. Într-o scrisoare, din 10 noiembrie 1891 — un adevărat rechizitoriu de 9 pagini mari — îi aducea grave acuzații lui V. Babeș, amintindu-i că în 1890 a fost ales președinte, pentru a fi „purure expresiune vie și fidelă a comitetului”; „sînt silit — continua G. Pop de Băsești — a constata din fapte că chiar contrariul s-a întîmplat... De 10 ani de zile are comitetul partidului național mandatul a aduce la cunoștință tronului și lumii întregi situațiunea penibilă și aproape nesuferibilă în care ne aflăm, și tu în curs de ani îndelungați ți-ai pus toată silința ca să zădărnicești împlinirea acestui mandat”. În concluzie, îi arată că este cazul să se retragă: „Ți-am făcut o punte cinstită de retragere. Tu însă pînă acum nu te-ai folosit de ea”; va trebui să cedeze locul altuia, mai conciliant, mai calm, mai independent⁷⁰. Se contura de pe acum viitoarea conducere a partidului, în urma înțelegerii dintre E. Brote, G. Pop de Băsești și I. Rațiu.

V. Babeș, retrăgîndu-se, din motive de „boală”, spre sfîrșitul anului 1891, vicepreședinții I. Rațiu și E. Brote au semnat textul convocării conferinței naționale, pentru data de 8/20 ianuarie 1892. Se anunțau evenimente decisive.

În același timp cu înfrîngerea grupării lui V. Babeș, situația se limpezea și la „Tribuna”. Societatea pe acțiuni se desființează, întreprinderea fiind cumpărată de E. Brote, cu toată opoziția lui A. Mocioni. Iată, în descrierea lui I. Slavici, modul cum a decurs această operație financiară: „Dl. Eugen Brote, care cultiva moșioara ce o are lîngă Sibiu și avea una din cele mai frumoase lăptării în Ardeal, și-a desfăcut gospodăria, și-a dat moșioara în arendă și a vîndut întreaga sa prăsilă de vite, ca să poată licita alături cu dl. dr. A. Mocioni. Neputîndu-și închipui o asemenea hotărîre, dl. dr. A. Mocioni a taxat prea jos pe concurentul său, a oferit prea puțin și astfel dl. E. Brote a devenit singur

⁷⁰. Ibidem, vol. I, f. 23—27.

proprietar al Institutului Tipografic⁷¹ (la 1 iunie 1892, lichidarea societății durînd mai multe luni). Ajungînd să dispună după cum credea de cuviință de unul dintre cele mai importante ziare românești, nu numai din Transilvania, ci de pe întreg teritoriul locuit de români, E. Brote și-a văzut simțitor sporită forța și influența politică. Ziarul ajunge acum să aibă 2.000 de abonați, număr dublu față de situația de la sfîrșitul anului 1884⁷².

Conferința națională se întrunea în condiții favorabile pentru, imprimarea unui nou avînt mișcării naționale. Nu numai românii, dar și alte popoare din monarhia habsburgică erau gata să intre în luptă. O delegație de 30 de persoane, condusă de A. Mureșianu, vizitase la începutul lunii octombrie 1891 Praga, unde cehii organizaseră o mare expoziție industrială. Au avut loc discuții cu caracter politic, făcîndu-se astfel începutul pentru stabilirea unei colaborări româno-cehe. În „Tribuna”, Aurel C. Popovici, reprezentantul studențimii transilvănene, semna călduroase apeluri, chemînd la înfrățirea tuturor popoarelor din Austro-Ungaria.

Conferința națională s-a deschis la Sibiu, la 8/20 ianuarie 1892, în prezența a peste 200 de delegați⁷³. Lucrările ei au fost prezidate de I. Rațiu. După citirea dării de seamă a vechiului comitet — raportor fiind V. Lucaciu — s-a ales o comisie formată din 40 de persoane, pentru a face propuneri în vederea stabilirii liniei partidului în următorii ani. Din comisie face parte și E. Brote. Ședințele ei au loc în după-amiaza zilei de 8/20 ianuarie și în dimineața zilei următoare. Principala problemă discutată — și singura de fapt unde părerile difereau — a fost cea a Memorandumului.

În legătură cu Memorandumul s-a produs o înfruntare semnificativă între A. Mocioni și E. Brote. Pri-

⁷¹ I. Slavici, „Tribuna” dlui dr. I. Rațiu. *Explicări documentare*, Orăștie, 1896, p. 6.

⁷² *Ibidem*, p. 7.

⁷³ Pentru lucrările conferinței, vezi T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 489—513; „Tribuna”, IX (1892), nr. 6 (9/21 ianuarie), nr. 7 (10/22 ianuarie), nr. 8 (11/23 ianuarie) și nr. 9 (12/24 ianuarie).

mul, aristocrat strălucitor prin inteligență și cultură, al doilea remarcându-se prin claritatea și logica argumentărilor. Pentru E. Brote este, poate, momentul culminant al carierei sale politice acum, când demonstră, într-un discurs care i-a impresionat pe cei de față, că Memorandumul trebuie „să se aștearnă fără amănare”. Cu toate acestea, A. Mocioni reușește, la limită, să obțină majoritatea în comisia celor 40 : 18 voturi sînt în favoarea propunerii lui E. Brote, dar 19 împotriva. În ședința întregului comitet situația se schimbă însă ; cu 78 de voturi contra 56, E. Brote are cîștig de cauză⁷⁴. Campania memorandistă se decisese. Tribuniștii își impuseseră punctul de vedere.

În comitetul central sînt aleși exclusiv partizani ai Memorandumului, A. Mocioni și A. Mureșianu refuzînd să-și ia răspunderea celor ce aveau să urmeze, împotriva părerii și sfatului lor. Cei 25 de membri ai comitetului sînt : I. Rațiu, S. Albin, I. Coroianu, G. Pop de Băsești, V. Lucaciu, E. Brote, D.P. Barcianu, G. Tripon, T. Mihali, V. Ignat, A. Filip, B. Rațiu, L. Ciato, P. Barbu, N. Cristea, G. Manu, D. Comșa, A. Suci, I. Nichita, M. Veliciu, G. Lazăr, I.T. Mera, G. Domide, A.C. Popovici, R. Pația. Evenimentele aveau să facă din ei cea mai reprezentativă și mai cunoscută formație care s-a aflat la cîrma Partidului Național. Președinte este I. Rațiu, primul vicepreședinte G. Pop de Băsești, al doilea vicepreședinte E. Brote, secretar general V. Lucaciu, prim secretar D. Comșa, al doilea secretar S. Albin, casier D.P. Barcianu⁷⁵.

Conferința din ianuarie 1892 a avut o importanță deosebită în istoria mișcării naționale a românilor transilvăneni ; ea punea capăt mai multor ani de șovăieli și inaugura o etapă de luptă dîră pentru victoria revendicărilor românești. Această semnificație nu a scă-

⁷⁴. „Tribuna”, IX (1892), nr. 9 (12/24 ianuarie).

⁷⁵. „Toată încrederea — notează V. Braniște — se concentra în rețelele Brote, care stăpînea situația ca un sfînx, ieșind rar în lume și stînd «încheiat» de sus pînă jos față de toți” (Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, Editura Minerva, București, 1972, p. 181).

pat contemporanilor. Celelalte popoare asuprite din monarhia habsburgică au urmărit cu interes lucrările conferinței, apreciind favorabil rezultatele sale. Afirmarea politică a românilor crea astfel condiții noi pentru reluarea planurilor privind o alianță a popoarelor asuprite din monarhie.

Înainte de a fi prezentat la tron, textul Memorandumului trebuia stabilit definitiv. În vederea acestui scop s-a hotărât convocarea comitetului la Sibiu, în zilele de 25—26 martie st. n. Ședința, care a adus ultimele modificări textului alcătuit de I. Coroianu, a fost prezidată de G. Pop de Băsești, în lipsa lui I. Rațiu, bolnav.

Nici E. Brote nu a participat la această întrunire. Chiar în ziua când membrii conducerii P.N.R. se adunau la Sibiu, la 13/25 martie 1892, îi moare soția — de mai multă vreme bolnavă — în vîrstă de numai 38 de ani. Însmormîntarea, la care participă întreaga comună și numeroși prieteni din Sibiu ai familiei, are loc la 15/27 martie, în cimitirul din Rășinari, acolo unde peste două decenii avea să odihnească și E. Brote.

Lovitura trebuie să fi fost dureroasă pentru E. Brote, dar evenimentele care se pregăteau nu aveau să îi dea prea mult răgaz. Încă la 7/19 aprilie îl vedem prezidînd a patra adunare generală a reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului, care are loc în comuna Boița⁷⁶.

Se apropia punerea în practică a ideilor memorandiste, a hotărîrilor conferinței din ianuarie. E. Brote, ca vicepreședinte al partidului și ca șef al „Tribunei” trebuia să fie în primele rînduri. Lui i s-a încredințat traducerea în limba maghiară și germană a Memorandumului, supravegherea caligrafierii exemplarului ce urma să fie înmînat lui Francisc Iosif, precum și tipărirea sa⁷⁷. De asemenea, în cadrul unei consfătuiri care are loc în casa lui I. Rațiu, în aprilie 1892, se hotărăște ca tot el să răspundă de organizarea acțiunii din Viena,

⁷⁶. „Tribuna”, IX (1892), nr. 86 (15/27 aprilie).

⁷⁷. Vasile Netea, *Istoria memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p. 77.

în timp ce alcătuirea deputațiunii cădea în sarcina lui V. Lucaciu⁷⁸. După cum se vede, dacă E. Brote nu a participat la redactarea Memorandumului și nici la stabilirea textului definitiv, în schimb, în mare parte, realizarea practică a acțiunii memorandiste a fost opera sa.

Ne aflăm în fața unei probleme care nu este încă lămurită, deși prezintă o importanță certă, stînd la originea procesului care va avea loc: Memorandumul a fost tipărit de E. Brote la Institutul Tipografic, cu sau fără aprobarea comitetului executiv? Căci tocmai tipărirea și răspîndirea Memorandumului au constituit pretextul procesului. Interogat, în mai multe rînduri, E. Brote avea să declare că textul a început să se publice înainte de 1 iunie 1892 (cînd a devenit proprietarul Institutului Tipografic), menționînd, de asemenea, că soția sa a decedat la 25 martie, el lipsind după aceea mai multe săptămîni din Sibiu, în perioada respectivă luîndu-se probabil măsurile pentru imprimare⁷⁹. În sprîjinul său vine și o declarație, din 18 februarie st. n. 1893, semnată în numele comitetului de I. Rațiu, D. Comșa, D.P. Barcianu și S. Albini, prin care se declară că la 26 martie 1892, comitetul a hotărît tipărirea și răspîndirea Memorandumului⁸⁰. Este drept că, în aceleași vreme, Nicolae Roman, contabilul Institutului Tipografic, declară că el a primit ordin de la E. Brote pentru imprimarea și expedierea Memorandumului⁸¹; la rîndul său a transmis aceste dispoziții tipografului Ioan Popa Necșa. D. Comșa și D.P. Barcianu susțin însă, cînd li se ia interogatoriul, că după moartea soției, E. Brote a rămas cîteva săptămîni la Rășinari. În sfîrșit, din registrele Institutului Tipografic rezultă că aface-rea pentru imprimarea Memorandumului în 5.000 de exemplare (în limba română) s-a încheiat la 13 mai 1892 st. n. în contul comitetului Partidului Național

⁷⁸. *Ibidem*, p. 147.

⁷⁹. *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania. Acte și date*, Cluj, 1932, vol. I, p. 73.

⁸⁰. *Ibidem*, p. 75—76.

⁸¹. *Ibidem*, p. 98—102.

Român⁸². (Ulterior s-au tipărit și alte exemplare, în total fiind 7.500 în limba română, 500 în germană, 700 în franceză, 700 în italiană). Ancheta a ajuns la concluzia că cele mai multe exemplare s-au tipărit, într-adevăr, înainte de 1 iunie 1892.

Cei mai mulți membri ai comitetului au declarat la interogatoriu că la 25 martie 1892 s-a hotărât imprimarea Memorandumului, fiecare negînd însă că ar fi avut vreo legătură cu Institutul Tipografic în acest scop. Doar S. Albini a făcut unele precizări, arătînd că atunci cînd E. Brote s-a întors la Sibiu, el i-a comunicat (ca și alți membri ai comitetului) cele hotărîte: traducerea și tipărirea textului, prezentarea sa la Viena la sfîrșitul lunii mai 1892⁸³.

Dacă totul s-ar fi oprit aici, lucrurile ar fi fost destul de clare. Mai tîrziu însă, după plecarea lui E. Brote în România, unii memorandiști au început să îl acuze că a publicat și răspîndit Memorandumul fără știrea comitetului (care nu ar fi intenționat aceasta, decît în cazul unei primiri favorabile la Viena)⁸⁴.

Credem că adevărul, așa cum reiese din documente, este totuși destul de simplu. Probabil că, la 25—26 martie sau mai tîrziu, comitetul (sau măcar un număr din membrii săi) a decis, așa cum se arăta și în declarația semnată de I. Rațiu, publicarea. Fără îndoială că E. Brote, contrar declarației sale, a avut cunoștință de decizia comitetului, dînd mai departe dispoziții în vederea imprimării. Ar fi absurd să considerăm că membrii comitetului ar fi riscat, numai pentru a-l salva pe E. Brote, să dea o declarație, care îi acuza pe toți. De asemenea, este greu de crezut că șefii partidului, aflați la Sibiu, nu cunoșteau ce se petrece la Institutul Tipografic.

⁸². *Ibidem*, p. 112.

⁸³. *Ibidem*, p. 331—334.

⁸⁴. Rubin Patiția, *Amintiri din timpul memorandumului*, în „Transilvania”, LXXV (1944), nr. 4—5 (aprilie—mai), p. 285. Păreri asemănătoare exprimă și V. Braniște. După opinia sa, tipărirea și răspîndirea Memorandumului „era exclusiv opera lui Brote. Fără hotărîre ori autorizație de la comitet, a făcut el toate de capul său, fără să informeze pe cineva din comitet” (în *op. cit.*, p. 231—232).

grafic. După plecarea lui E. Brote situația s-a schimbat; în primejdie de a fi condamnați, memorandiștii au aruncat totul asupra celui plecat, aflat acum în siguranță. Unii întemnițați au ajuns poate chiar să creadă că E. Brote este singurul „vinovat”. De fapt, publicarea era necesară și ea a servit mult popularizării cauzei românești, atât în imperiu cât și în afara hotarelor lui. Chiar dacă unii au avut un rol mai mare și alții unul mai mic, rămîne totuși cît se poate de justă afirmația lui E. Brote: „Era un interes capital al politicii române ca Memorandul să fie prezentat, așa precum și era în realitate, ca un act nu al unuia, ci al *tuturor*”⁸⁵.

La 10/22 mai 1892 E. Brote și secretarul comitetului, S. Albin, sosesc la Viena pentru a pregăti primirea delegației și a lua contact cu cercurile politice și cu presa din capitala Austriei⁸⁶. În curînd va sosi și A.C. Popovici, iar la 14/26 mai I. Rațiu, V. Lucaciu și G. Pop de Băsești. În cele cîteva zile pe care le avea la dispoziție, E. Brote a pregătit cazarea delegației, a dat spre a fi caligrafiat Memorandumul, a răspîndit mai multe zeci de exemplare ale acestuia. Succesul a fost mai redus în ceea ce privește stabilirea unor contacte politice; singurul concurs obținut a fost al social-creștinilor, al „cehilor tineri” (aripa de stînga a mișcării naționale cehe, spre deosebire de „cehii bătrîni”, aripa conservatoare) și al cîtorva membri ai Clubului Federalist Hohenwart. E. Brote nu și-a precupețit eforturile pentru a realiza o atmosferă favorabilă și a stabili cît mai multe relații. Alexandru Vaida Voievod, care l-a văzut atunci, la Viena, îi face un portret sugestiv, din cîteva linii: „E. Brote alerga toată ziua, nu știam pe unde, pe la cine. Era un om mic de statură, rece și scump la vorbă... Am aflat apoi că E. Brote și Aurel C. Popovici alergaseră zadarnic pe la redacțiile ziarelor și căutînd prieteni printre diferitele partide din Reichsrat”⁸⁷. Cercurile guvernamentale austriece nu a-

⁸⁵. E. Brote, *op. cit.*, p. 143.

⁸⁶. Vasile Netea, *op. cit.*, p. 149.

⁸⁷. *Ibidem*, p. 156—157.

veau însă nici un interes să sprijine pe români, căci ar fi stirnit astfel nemulțumirea guvernului din Budapesta.

Pînă în seara zilei de 28 mai st. n. a sosit la Viena întreaga delegație (aproximativ 300 de persoane), reprezentînd toate păturile sociale transilvănene. La 30 mai au avut loc două întruniri publice la care, alături de români, au participat și cîțiva sprijinitori ai lor (deputați social-creștini, cehi tineri, studenți cehi, sîrbi, slovaci, croați, sași). La prima întrunire ține un discurs în favoarea românilor cunoscutul om politic Carol Lueger. Din partea românilor vorbesc I. Rațiu, G. Pop de Băsești și E. Brote, ultimul în germană, arătînd că românii nu sînt izolați, ci se bucură de simpatia „celor 1 1/2 milioane germani și a celor 7 milioane de slavi, care gem sub aceeași apăsare”⁸⁸.

Dacă vizita delegației române la Viena a constituit un prilej de manifestare a solidarității popoarelor asuprite, scopul său principal nu a putut fi totuși atins, după cum era de prevăzut. I. Rațiu a făcut mai multe demersuri, fără succes, pentru a fi primit în audiență de împărat. În cele din urmă, singura soluție a fost depunerea Memorandumului, în plic sigilat, la cancelaria imperială. De aici, nedesfăcut, va fi remis guvernului maghiar, ministrul de interne de la Budapesta înapoiindu-l, prin prefectul de la Turda, lui I. Rațiu. Publicarea Memorandumului și mai ales antrenarea maselor largi în jurul ideilor memorandiste au făcut însă ca lucrurile să nu se oprească aici, refuzul monarhului constituind nu sfîrșitul, ci începutul unei ample mișcări. Creșterea spiritului revoluționar al maselor, solidarizarea opiniei publice din vechea Românie, atenția sporită a întregii Europe pentru problema Transilvaniei, în sfîrșit, procesul care va avea loc, au contribuit ca această petiție adresată împăratului — cum mai fuseseră și altele în istoria românilor transilvăneni — să constituie punctul de plecare al unor evenimente ce aveau să zguduie edificiul dualist.

⁸⁸. „Tribuna”, X (1893), 29 mai/10 iunie.

În urma refuzului, delegația părăsește Viena, între 1 și 5 iunie. Mai rămân V. Lucaciu pînă la 10 iunie, I. Rațiu pînă la 12 iunie și S. Albin care se îngrijea aici de publicarea în continuare și expedierea Memorandumului.

Vara anului 1892 constituie un răgaz pentru memorandiști. Guvernul nu se decide încă să înceapă acțiunea împotriva lor; tocmai se pregătea reînnoirea alianței României cu Austro-Ungaria (la 25 iulie 1892) și, în acest context, evident că nu erau indicate măsuri prea severe împotriva românilor din Transilvania. De asemenea, în toamna anului 1892, regele Carol I îl va vizita pe Francisc Iosif.

În iulie 1892, V. Lucaciu petrece trei zile la București, întîmpinat cu un viu entuziasm, într-o atmosferă deosebit de prielnică întăririi legăturilor dintre românii aflați de o parte și de alta a munților. Se intensifică manifestările de solidaritate cu memorandiștii; este organizat un miting în fața statuii lui Mihai Viteazul. Vizita lui V. Lucaciu a contribuit la informarea oamenilor politici din România asupra scopurilor mișcării memorandiste și la stabilirea unui program de acțiune propagandistică în străinătate. Numeroase exemplare ale Memorandumului se răspîndiseră deja în România. Un număr de 500 se trimisese la 5/17 iunie. La 7 iunie, Liga Culturală cerea încă 1.500 exemplare, pentru a se împărți la toate secțiile și tuturor membrilor⁸⁹. La 6 iulie 1892, E. Brote răspunde: „...vă aduc la cunoștință că edițiunea întreagă a Memorandumului la împăratul s-a desfăcut deja. Am făcut deci dispozițiunile necesare ca să se tipărească o a doua edițiune, din care la timpul său vă voi expedia numărul de exemplare cerut”⁹⁰. La 18 august, trimitea într-adevăr încă 1.000 de exemplare⁹¹.

⁸⁹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss. Liga Culturală, dosar 4853, doc. 435.

⁹⁰. *Ibidem*, doc. 273.

⁹¹. *Ibidem*, dosar 4854, doc. 368.

E. Brote, care își petrecuse ultimele luni într-o continuă tensiune, atât în legătură cu mișcarea memorandumistă, cât și cu boala și moartea soției — și știa probabil că îl așteaptă încercări la fel de grele, a simțit în vara celui an nevoia unei destinderi. Face o excursie la munte⁹². Poate că acum începe legătura cu Adela de Heldenberg, prilejul întâlnirii fiind, potrivit amintirilor de familie „o excursie mai îndelungată în munții Sibiului”⁹³. Este de presupus totuși că E. Brote o știa mai dinainte, în orice caz îl cunoștea pe tatăl său, Victor de Heldenberg, un om interesant, viorist, constructor și comerciant de pianе, organizator de concerte. Deși german, avea legături strânse cu românii din Sibiu, apelînd pentru publicitate și la „Telegraful Român”. Adela nu se lăsa cu nimic mai prejos în ce privește originalitatea. Născută în 1869, apare încă de mică în concerte alături de tatăl său⁹⁴; face apoi studii muzicale la Viena, devenind o bună pianistă. Merge și la Paris, iar mai târziu, pentru doi ani, la Smirna, unde dă lecții de muzică. Înaltă, elegantă, inteligentă, dar fire idealistă și oarecum extravagantă „rămăsese nemăritată, fiindcă nu găsise pînă atunci un bărbat la înălțimea visurilor ei”⁹⁵. După ce cutrecierase prin Europa, se simțea cam stingheră în atmosfera de provincie a Sibiului. Acum îl întâlnește pe E. Brote „și se îndrăgostește de românul cu nimb de erou local”⁹⁶. Se pare că familia Adelei nu a fost prea încîntată de această legătură; așa s-ar putea explica amînarea căsătoriei pînă în 1896.

⁹². Biblioteca Academiei R.S.R., mss, Coresp., doc. 27047 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 21 august 1892).

⁹³. L. Brote, *op. cit.*, p. 13.

⁹⁴. „Telegraful Român”, XXXII (1884), nr. 3 (10/22 ianuarie).

⁹⁵. L. Brote, *op. cit.*, p. 12.

⁹⁶. *Ibidem*, p. 13.

După interludiul din vara anului 1892, în toamnă se reiau acțiunile politice. Mișcarea memorandistă nu se putea desfășura izolat, ci în strânsă legătură cu vechea Românie pe de o parte, iar pe de alta cu popoarele asuprite din monarhie. De la începutul anului 1892 aceste popoare urmăreau cu interes crescând politica românească.

Și de data aceasta E. Brote a fost cel ales pentru a stabili o acțiune comună. La 30 septembrie st. n. 1892 îi scrie lui I. Bianu, comunicându-i că a doua zi urma să plece în regiunile locuite de slovaci, croați și sârbi, apoi avea să sosească la București⁹⁷.

Prima etapă a călătoriei este capitala mișcării naționale slovace, Turčansky Svatý Martin⁹⁸. Aici, vicepreședintele P.N.R. stă 36 de ore și are o consfătuire cu principalii fruntași politici slovaci: Pavel Mudroň, președintele partidului, S.H. Vajanský, Matuš Dula etc. De aici, E. Brote merge în capitala Croației, la Zagreb (26 septembrie/8 octombrie), apoi la Novi Sad, unde discută cu oamenii politici sârbi.

Înțelegerea cea mai deplină s-a realizat între români și slovaci. Situația mișcării naționale sârbe era mai complicată, existând două partide: liberalii și radicalii, între care E. Brote încearcă să medieze. În sfârșit, croații nu au putut fi atrași în acțiunea comună. Prin compromisul maghiaro-croat din 1868, Croația devenise o provincie autonomă, fiind condusă de un ban, avînd o dietă la Zagreb și administrîndu-se în limba proprie; dispunea, de asemenea, de trei ministere proprii: interne, învățămînt și culte, justiție, iar în parlamentul din Budapesta trimitea 40 de deputați. În aceste condiții, este lesne de înțeles faptul că o unitate între mișcarea națională croată și mișcarea celorlaltor popoare asuprite din Ungaria nu se putea realiza (ceea ce nu a exclus însă manifestarea, în mai multe rînduri, a simpatiei reciproce).

⁹⁷. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55534 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 30 septembrie 1892).

⁹⁸. Despre călătoria lui E. Brote, vezi Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu*, Sibiu, 1928, p. 102—104.

După terminarea vizitei în capitalele slave, E. Brote sosește la București (octombrie 1892). Aceasta dovedește că politica de apropiere cu popoarele din monarhia habsburgică era sprijinită și de cercurile politice din România, în primul rând de Liga Culturală. E. Brote discută cu președintele acesteia, Grigore Brătianu, atât despre consolidarea raporturilor dintre românii transilvăneni și România, cât și despre sprijinul pe care îl putea primi în vederea înfăptuirii unei alianțe a popoarelor asuprite din Ungaria. La București se afla de multă vreme (sosișe aici în 1883) ziaristul slovac Gustav Augustini⁹⁹. El cunoștea bine limba română, precum și limba sîrbă, căci trăise cîțva timp și la Belgrad. Din București trimisese interesante corespondențe ziarului slovac „Národní Noviny” și publicase — în 1885 — un amplu studiu despre capitala României, intitulat *Malý Paříž* (Micul Paris). Contribuise astfel la o mai bună cunoaștere a României în Slovacia, dovedindu-se, în momentul cînd se pregătea o alianță româno-slovacă, omul cel mai potrivit pentru a facilita contactele între cele două popoare. În timpul discuțiilor lui E. Brote cu Gr. Brătianu, s-a hotărît în principiu trecerea ziaristului slovac la Sibiu, unde urma să lucreze în redacția „Tribunei”. În felul acesta, gazeta sibiană și conducerea Partidului Național Român aveau să dispună de o persoană care cunoștea bine limbile slave.

În noiembrie-decembrie 1892, se află în capitala României I. Rațiu, V. Lucaciu și I. Coroianu, reluîndu-se discuțiile începute în iulie de V. Lucaciu și continuate în octombrie de E. Brote.

După vizitele efectuate în România, la începutul anului 1893, se intensifică acțiunea pentru făurirea alianței cu slovacii și sîrbii. Angajat la „Tribuna” — din

⁹⁹. În legătură cu activitatea lui G. Augustini, vezi Lucian Boia, *La Roumanie vue par les Tchèques et les Slovaques (1848—1900)* în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, IV, 1970, p. 259—281; idem, *Activitatea ziaristului slovac Gustav Augustini în Transilvania (1893—1900)* în „Studii”, nr. 5, 1970, p. 915—926.

ianuarie 1893 — G. Augustini se impune din primul moment ca un simbol al cooperării româno-slovace. În zilele de 9—10 ianuarie 1893 are loc la Viena o primă conferință a reprezentanților naționalităților. Din partea română participă I. Rațiu, E. Brote și A.C. Popovici, din partea slovacă P. Mudroň, M. Štefanovič, M. Dula, S. Daxner, iar din partea sîrbă șeful radicalilor, E. Gavri-la. Rezultatul întîlnirii este astfel apreciat de „Tribuna“ : „...în zilele din urmă s-au ținut la Viena, între reprezentanți de frunte ai românilor, slovacilor și sîrbilor din Ungaria, convorbiri confidentiale cu scop de a stabili un program politic comun și o procedare solidară a acestor naționalități... În amîndouă aceste privințe s-a ajuns la o înțelegere deplină. Principiul fundamental al programului stabilit este : autonomia națiunilor și țărilor în cadrul monarhiei habsburgice. Congresul naționalităților ce se va ține la începutul lunii mai și la care afară de români, slovaci și sîrbi vor lua parte și germanii, rutenii și croații, va regula definitiv această asociațiune de partide și procedarea solidară a sus-numitelor popoare din Ungaria. De asemenea, și negocierile pentru înființarea unui ziar cotidian, în limba germană, care să apere interesele acestei asocieri de popoare, au avansat într-atîta, încît chiar în cursul anului 1893 foaia va putea apare în unul din orașele capitale ale monarhiei”¹⁰⁰.

Acest plan, atît de vast, nu s-a putut însă realiza în cursul anului 1893. M. Štefanovič a făcut o vizită la Zagreb, dar nu a putut hotărî opoziția croată să participe la acțiunea comună. În plus, existau neînțelegeri între partidele sîrbe. În sfîrșit, se începe, tot în această vreme, ancheta împotriva conducătorilor Partidului Național Român, în legătură cu publicarea și răspîndirea Memorandumului.

Cel dintîi urmărit a fost E. Brote, deoarece era — deși numai cu începere de la 1 iunie 1892 — proprietarul Institutului Tipografic care publicase Memorandumul și de unde fuseseră expediate, în diferite locuri,

¹⁰⁰. „Tribuna”, X (1893), nr. 7 (12/24 ianuarie).

exemplarele acestuia¹⁰¹. Primul interogatoriu i se ia la 6 octombrie 1892, la tribunalul regal din Sibiu¹⁰²; urmează alte interogatorii, la 7 octombrie, 27 octombrie, 12 noiembrie, 14 noiembrie și, în 1893, la 12 februarie, 18 februarie, 26 mai. După cum am arătat, la 18 februarie 1893, comitetul Partidului Național Român a dat o declarație, prin care se recunoștea că în ședința din 26 martie 1892 s-a hotărât publicarea și răspîndirea Memorandumului. În urma acestei declarații, sfera cercetărilor tribunalului se lărgeste, vina, care pînă atunci se considera a fi numai a lui E. Brote, fiind extinsă asupra tuturor membrilor din comitet (în număr de 23, căci 2 muriseră), la 13 mai 1893¹⁰³. Această modificare, implicînd un mare număr de persoane în proces, nu schimba radical situația lui E. Brote, care continua să fie acuzat că „a dat mandat special și instrucțiuni lui Nicolae Roman pentru expedierea exemplarelor Memorandumului și a dispus executarea comitetului de 25, dată în privința aceasta”¹⁰⁴.

Nu era singurul proces care îl amenința. Tot în tipografia sa se publicase *Replica*, alcătuită de A.C. Popovici, la fel de acuzatoare ca și Memorandumul la adresa regimului existent. În sfîrșit, mai multe articole din „Tribuna” aveau să ducă pe cei socotiți responsabili de redactarea sau publicarea lor tot în fața tribunalului. După plecarea sa din Transilvania, în afara proceselor Replicei și Memorandumului, E. Brote a mai fost inculpat în procesele de presă din 12 septembrie 1893, 16 decembrie 1893 (la două procese judecate în aceeași zi), 22 decembrie 1893, 13 martie 1894, 29 martie 1894, 23 aprilie 1894, 5 iulie 1894¹⁰⁵. Această adevărată avalanșă de procese în pregătire lăsa să se între-

¹⁰¹. *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania. Acte și date*, Cluj, 1932, vol. I, p. 47—50. (Denunțul penal al parchetului general din Cluj contra lui E. Brote, din 21 septembrie

1892).

¹⁰². *Ibidem*, p. 66—75.

¹⁰³. *Ibidem*, p. 50—53. Vezi și actul de acuzare, la p. 55—61.

¹⁰⁴. *Ibidem*, p. 60.

¹⁰⁵. E. Brote, *op. cit.*, anexa 67, p. 415—444.

vadă, în cazul lui E. Brote, posibilitatea unei condamnări record. Era, de altfel, o recunoaștere din partea autorităților a rolului eminent pe care îl jucase în politica românească din ultimii ani.

În această perioadă de tensiune, se mai puneau în fața partidului două probleme importante, de rezolvarea cărora atârna în mare măsură succesul mișcării naționale: atragerea maselor țărănești și organizarea Partidului Național Român. „Tribuna” avea, încă de la începutul existenței sale, strânse legături cu masele de la sate. E. Brote activase mult în această direcție. Mișcarea memorandistă impunea însă strângerea și mai fermă a raporturilor dintre intelectualitatea aflată în fruntea mișcării și țărănime, amplificarea propagandei la sate în sprijinul cauzei naționale românești. În acest scop, E. Brote și I. Russu-Șirianu întemeiază gazeta „Foaia poporului”, aflată sub redacția celui din urmă. Numărul de probă apare în decembrie 1892, publicația apărind cu regularitate de la 3 ianuarie 1893. Era, de fapt, o variantă a „Tribunei” adresată maselor țărănești; a reprezentat un succes remarcabil, devenind una dintre cele mai răspândite gazete. La 15 februarie 1893, E. Brote îi scria lui V. Mangra: „„Foaia poporului” a fost primită foarte bine de publicul românesc. Astăzi, am 2.873 abonați. Mă ocup acum cu ideea a da încă o jumătate coală adaus fără a urca prețul abonamentului»¹⁰⁶. Acesta a fost numai începutul, căci, după cum scrie I. Slavici, în primul an gazeta a ajuns la 5.000, iar în al doilea la 7.000 de abonați (în timp ce „Tribuna” avea circa 2.000)¹⁰⁷.

Cealaltă problemă, a organizării partidului, avea, de asemenea, o importanță deosebită. Partidul Național Român nu era, decît parțial, un partid în sensul modern al cuvîntului. Nu avea un statut, nu era format dintr-un număr precis de membri, nu impunea decît foarte vag o anumită disciplină. Era o organizație

¹⁰⁶. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 191 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 15 februarie 1893).

¹⁰⁷. I. Slavici, *op. cit.*, p. 8.

a alegătorilor români — în număr de aproximativ 100.000 —, dar care nu toți mergeau pe linia indicată de conducerea partidului. În fața importanțelor evenimente politice care se pregăteau era absolut necesar ca Partidul Național să se modernizeze, să devină o organizație bine definită, alcătuită dintr-un număr de membri disciplinați, conștienți de scopurile urmărite.

Necesitatea unei stricte organizări a partidului a stat în centrul atenției lui E. Bröte. Îndată după conferința din ianuarie 1892, într-o circulară semnată de el și de S. Albin, se cerea „a dispune cît se poate mai curînd cele trebuincioase ca și în comitatul d-voastră partidul național să se organizeze și constituie fără amîinare. Despre rezultatul acestora vă rugăm să încunoștințați apoi și comitetul central și anume în mod detaliat atît despre organizația și constituirea cluburilor electorale comitatense, cît și despre a celor cercuale și — unde numai se poate — și despre a celor comunale”. Eventual, ruga să i se trimită și liste ale alegătorilor români¹⁰⁸. A rămas, ca mărturie, și o interesantă scrisoare adresată lui V. Mangra, la 15 februarie 1893. „Încît pentru organizarea partidului, care te preocupă — îi scrie E. Brote — am să-ți comunic că noi la comitet avem deja în această privință planurile noastre, de a căror realizare ne-am și apucat. De prezent lucrăm chiar la organizarea partidului în comitatul Sibiului și în curînd va fi terminată. După Sibiu urmează tocmai Aradul. Organizarea se face sub conducerea unui delegat al comitetului central. Poate că vin chiar eu la d-voastră. Planul e următorul: în ficcare cerc administrativ... numim noi (comitetul central) la propunerea d-voastre cîte un bărbat de încredere; de asemenea, va fi numit unul pentru întreg comitatul. Toți acești bărbați de încredere vor fi convocați într-o zi anumită la Arad și sub prezidiul bărbatului de încredere... se stabilesc toate amănuntele organizării”¹⁰⁹.

¹⁰⁸. Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Arhiva Fr. Hossu Longin, 252/2 doc. 4.

¹⁰⁹. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 191.

Încă din noiembrie 1892, după cum scrie I. Russu-Șirianu, «comitetul național a aprobat nu numai planul cum să pornim și să susținem „Foaia poporului”, dar a putut să afle și despre organizarea aproape militărească pe care o făcuserăm în comitatul Sibiului, rămânând ca aceeași lucrare să se continue și în celelalte părți»¹¹⁰. Din păcate, evenimentele ce au urmat nu au permis desăvârșirea acestei organizări, astfel că Partidul Național Român va suferi în continuare de lipsa unei structuri și conduceri ferme.

Pentru a se manifesta solidaritatea românilor transilvăneni în jurul conducerii Partidului Național, precum și colaborarea cu celelalte popoare din Ungaria, se convoacă la Sibiu o conferință națională, în zilele de 23 și 24 iulie st. n. Sînt prezenți mai mulți ziariști și oameni politici din România (G. Cantacuzino, I. Bîanu, I.C. Grădișteanu, I. Lupulescu, C. Colescu—Vartic etc.), ceea ce subliniază sensibila apropiere petrecută în ultimul an între transilvăneni și opinia publică din România; de asemenea, participă o delegație slovacă (M. Ștefanovič, S. Daxner, J. Botto). În discursul de deschidere, I. Rațiu a insistat din nou asupra realizării unei alianțe nu numai cu slovacii și sîrbii, ci și cu germanii și rutenii¹¹¹. Participarea masivă a țărănimii, precum și prezența celor veniți din afara Transilvaniei, au făcut din conferința din iulie 1893 un eveniment de primă importanță, dovedindu-se încă o dată forța mișcării naționale românești.

În viața lui E. Brote conferința constituie ultimul eveniment important la care a participat pe teritoriul Transilvaniei. Procesele de presă se apropiiau, primul urmînd să fie cel al Replicei, la 31 august 1893. Este greu de afirmat dacă, încă din iulie sau august 1893, E. Brote înclina spre hotărîrea de a emigra. Unele scrisori dovedesc mai curînd contrariul. Cert este că dorea să părăsească Transilvania pentru ca, departe de eve-

¹¹⁰. I. Russu-Șirianu, *Organizarea partidului național*, în „Tribuna poporului”, I (1897), nr. 49 (13/25 martie).

¹¹¹. „Tribuna”, X (1893), nr. 153 (13/25 iulie).

nimentele care, de ani de zile, nu-i dăduseră aproape nici o clipă de răgaz, să-și organizeze gândurile și să aleagă drumul de urmat. Dorință lesne de înțeles, căci, dintre toți conducătorii mișcării naționale, el era, în vara anului 1893, cel mai expus.

La 27 iulie 1893, câteva zile după conferință, înaintează o cerere, pentru a i se da autorizația de deplasare (întrucât se afla sub acuzare); arată că, din motive de sănătate, intenționează să plece la 29 iulie la băile Gastein (în Austria) și apoi, eventual, în altă stațiune, pentru patru săptămîni¹¹². La 28 iulie, judecătorul de instrucție din Cluj aprobă cererea.

E. Brote nu se mulțumește însă să rămînă în Austria, căci la 20 august 1893 se afla, probabil de mai multe zile, la Biarritz, scriindu-i de aici prietenului său S. Albin¹¹³. Cu puțin timp înainte fuga sa devenise cunoscută și autorităților, iar „la 16 august, parchetul general propune arest de instrucție contra lui Brote, care și-a călcat votul solemn, plecînd în străinătate, fără a cere autorizație judecătorului de instrucție”. Era însă prea tîrziu. E. Brote se afla la adăpost.

¹¹². *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania. Acte și date*, Cluj, 1932, vol. I, p. 462.

¹¹³. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27048 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albin din 20 august 1893).

IV

La București

(1893—1898)

La 25 august 1893, E. Brote se afla tot la Biarritz. Din scrisoarea ce o adresează în această zi lui S. Albini, reiese că încă înclina să se întoarcă în Transilvania, pregătindu-se pentru viitorul proces : „Planul de întoarcere — scria el — n-a suferit pînă acum nici o schimbare”¹.

Drumul se va desfășura într-adevăr, un timp, conform programului, întrerupîndu-se însă cînd E. Brote ajunge în Italia. La Milano se întâlnește cu I. Bianu, venit aici ca reprezentant al lui D.A. Sturdza. Șeful Partidului Național Liberal începuse campania de răsturnare a guvernului conservator, mizînd în primul rînd pe agitarea problemei naționale. Influența sa în această direcție nu putea decît să sporească, dacă ar fi izbutit să atragă în România pe principalii fruntași ai românilor din Transilvania. Probabil că acum a reușit I. Bianu să îl convingă pe E. Brote de necesitatea venirii lui la București deși, fără îndoială, în momentul cînd părăsise Ungaria, șeful tribuniștilor va fi avut în vedere și o asemenea posibilitate.

¹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27049 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 25 august 1893).

De la Milano, cei doi sosesc — la 9 septembrie — la Veneția, unde se aflau C. Colescu-Vartic, un alt trimis al lui D.A. Sturdza, precum și profesorul și ziaristul Valeriu Braniște, împreună cu A.C. Popovici, recent condamnat în procesul Repliciei, care reușise totuși să treacă granița din Austria în Italia. Acum are loc, cu participarea celor cinci, „conferința de la Lido”, concretizată „în propunerea susținută de E. Brote și sprijinită necondiționat de I. Bianu și Colescu, ca toți membrii comitetului național contra cărora se pusese deja în curgere procesul de „presă” pentru publicarea și răspîndirea Memorandului, să nu aștepte dezbaterea procesului și condamnarea sigură, ci să se expatrieze, trecînd cu toții în România, unde vor fi primiți cu mare însuflețire, de aici apoi se vor resfira în toate centrele mai importante ale Europei, cu delegațiuni oficiale de emigranți”². Cu multă dreptate, V. Braniște a combătut această idee, care ar fi lăsat pe românii din Transilvania fără conducători, într-unul din momentele cele mai dificile ale istoriei lor. A.C. Popovici s-a pronunțat, din motive personale — căci, fire extrem de nervoasă, avea groază de închisoare — pentru emigrarea celor condamnați de la patru ani în sus! (condamnarea pe care o căpătase el). Majoritatea s-a declarat deci în favoarea emigrării, dar desigur, conferința restrînsă de la Lido nu putea decide în numele întregului partid.

Hotărîrea lui E. Brote nu a făcut o impresie bună celor rămași în Transilvania. Chiar membrii sibieni ai comitetului (D.P. Barcianu, D. Comșa, N. Cristea), toți tribuniști, partizani ai săi, au fost nemulțumiți³. Schimbarea atitudinii șefului lor nu a avut, orice s-ar spune, motive personale, ci a fost rezultatul unei meditații politice. E. Brote ajunsese să creadă într-o rezolvare apropiată a cerințelor românilor din Transilvania; amploarea fără precedent a luptei naționale, alianța cu popoarele slave asuprite, sprijinul primit din România și interesul opiniei publice europene — erau factori

². Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 210.

³. *Ibidem*, p. 212.

care, după părerea sa, aveau să impună o soluție. E. Brote își făcea iluzia că emigrarea spectaculoasă a întregului comitet, conjugată cu o acțiune diplomatică împotriva guvernului Ungariei, cu o propagandă a conducătorilor Partidului Național Român în principalele centre europene, nu putea să nu dea roade. El miza în special pe atitudinea Germaniei, căci intervenția ei pentru rezolvarea problemei românilor din Transilvania ar fi fost și în avantajul întăririi Triplei Alianțe.

Pînă la adoptarea unei hotărîri definitive, E. Brote se stabilește, împreună cu A.C. Popovici, la Zürich. La 13 septembrie îi scria lui I. Bianu, comunicîndu-i că tocmai sosise. „Cu Popovici — adăuga el — n-am pînă acum societatea cea mai plăcută; dar sper a-l putea schimba”⁴ Între cei doi emigrați începuse, prin mici frecuşuri, seria neînțelegerilor. Într-adevăr, cu greu se puteau găsi doi oameni mai deosebiți. E. Brote zgîrcit la vorbă, iar A.C. Popovici de o grandilocvență de multe ori supărătoare; primul, om practic, concret, al doilea mare amator de idei generale, împrumutate din tot felul de autori, exagerat în concepții, ca și în vorbă; unul calm, cumpătat, consecvent, celălalt nervos și schimbător.

Retras în Elveția, E. Brote înțelegea să mențină cît mai strîns legătura cu mișcarea din Transilvania, continuînd a-și exercita controlul asupra partidului. La 14 septembrie îi dădea lui S. Albin următoarele instrucțiuni, mai curînd sub formă de ordine: „Serviciul de informațiune a funcționat foarte prost și continuă a funcționa tot așa. Astăzi, joi, eu nu știu ce s-a întîmplat marți la Cluj... Dacă mai țineți deci să lucrați împreună cu mine, te rog pe d-ta în special a organiza acolo un serviciu prompt de informațiune pentru viitor. Iar pentru trecut țin de indispensabil ca să vină cineva aici. Mai bine va fi dacă vine Unchieșul (I. Rațiu n.n.) în persoană; dacă nu poate dsa, să vină Barcianu sau d-ta”. El continua să facă tot felul de

⁴. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55543 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 13 septembrie 1893).

planuri, fiind „dispus mai mult ca oricînd la continua-rea luptei”⁵.

I. Rațiu se împotrivește însă emigrării întregului comitet⁶; ar fi fost de acord, eventual, cu trecerea a 4 sau 6 membri la București, dar nu mai mult. E. Brote își menține însă propunerea: „sper — scria el — să ajungem cu toții acolo unde trebuie să ajungem pentru a da un nou și puternic avînt cauzei naționale”⁷. „Dacă propunerea pentru salvare ar fi numai a mea — arăta în altă scrisoare — n-aș stăruî atît de mult. Dar o găsesc și în alte capete destul de rece și clar gînditoare. Apoi, nu cred că mai găsim noi în curînd o situație atît de splendidă pentru a rezolvi cestiunea română în fond. Sînt bine informat cînd zic aceasta”⁸. Sînt rînduri care dovedesc marile iluzii ce și le făcea în legătură cu politica națională a lui D.A. Sturdza și a celorlalți politicieni liberali.

Paralel cu emigrarea întregului comitet, E. Brote propunea organizarea unor mari acțiuni ale naționalităților aliate din Ungaria și intensificarea propagandei, mai ales în Germania. Cere „să se convoace în grabă la Sibiu congresul naționalităților, care are să fie oprit. Îndată după oprire să-l convocăm aici (la Zürich, n.n.), unde are să se și țină cu mare alai. Paralel cu aceasta să lucrăm la Berlin ca să aprindem întreaga presă și să interesăm toate cercurile politice germane. Congresul să culmineze în trimiterea unei deputațiuni la împăratul, compusă din reprezentanții popoarelor române, slovace și sîrbe”⁹. „Eu stăruî și acum, scria el tot de la Zürich, pre lîngă emigrarea întregului comitet... și stăruî astăzi mai mult ca în trecut”, insistînd asupra con-

5. Loc. cit., doc. 27050 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 14 septembrie 1893).

6. I. Slavici, *Zbuciumări politice la românii din Ungaria*, București, 1911, p. 42—43.

7. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27051 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 22 septembrie 1893).

8. Loc. cit., doc. 27052 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 29 septembrie 1893).

9. Loc. cit., doc. 55546 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 16 septembrie 1893).

dițiilor favorabile existente : „Altcum, admirabilă pregătire pentru războiul cel mare : stare de asediu în Boemia și în Transilvania ! Slovicii, sîrbii și croații pe deasupra”¹⁰.

Comitetul refuzînd să emigreze, E. Brote și A.C. Popovici pornesc singuri spre București. La 2 octombrie se aflau la Genova, urmînd să se îmbarce în aceeași zi pe vaporul „Galatz” care făcea cursa Marsilia — Galați¹¹. La 4/16 octombrie ajung la destinație¹², iar la 6/18 octombrie sosesc la București, unde descind la Grand Hôtel Boulevard¹³. Au avut ocazia să îl întâlnească pe I. Russu-Șirianu, care a doua zi părăsește capitala, pentru a se constitui prizonier la Seghedin (urmare a procesului de presă al „Tribunei” din septembrie 1893).

În plină fierbere provocată de persecuțiile din Transilvania, prezența celor doi oameni politici în capitala României nu putea trece neobservată. E. Brote și A.C. Popovici încep a lucra neobosiți pentru a lămurii opinia publică din România asupra situației românilor de peste munți. La mai puțin de o lună după sosirea sa, E. Brote putea să facă, într-o scrisoare către S. Albin, un bilanț pozitiv : „Situația generală continuă a fi bună. Noi (mă înțeleg pe mine, împreună cu unii amici devotați cauzei) sîntem neconținut în «serviciu»”. Eu nici nu isprăvesc bine un memorandum despre o afacere națională și mă văd silit a mă apuca de altul într-altă direcție. Am și o corespondență destul de mare, ca aceste toate lucrări să mă ocupe de dimineața pînă sara, așa încît n-am ajuns încă să am simțămîntul că mă aflu în București. Cercul meu de amici poli-

¹⁰. Loc. cit., doc. 55548 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 20 septembrie 1893).

¹¹. Loc. cit., doc. 55550 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 2 octombrie 1893).

¹². „Dacia” (Galați), I (1893), nr. 97 (7 octombrie).

¹³. *De peste munți*, în „Voința națională”, X (1893), nr. 2674 (8/20 octombrie). În București, E. Brote avea să locuiască pe b-dul Elisabeta, nr. 12, timp de cîteva luni, apoi, într-un cartier mai mîrginaș, pe str. Sf. Spiridon, nr. 54.

tici sporește pe zi ce trece. Îmbucurător e că astăzi nu mai afli nici om, dar nici femeie, cu care n-ai putea vorbi despre cestiunea ardeleană. Se înțelege că eu mă folosesc și de ocaziunile conversațiilor pentru a aplica mici „memorande”. Cauza noastră e foarte populară aici”¹⁴. Iar, într-o altă scrisoare: „Eu muncesc aici din greu. Cîmpul de activitate ce mi se deschide e atît de mănos, încît — poate pentru prima dată în viața mea — m-am speriat de lucrul ce am să-l săvîrșesc. Dar mă mîngîie speranța și credința că nu eu singur voi avea să trag în ham. Deja am vreo cîțiva tovarăși foarte voinici, și cercul amicilor mei se face din zi în zi tot mai larg”¹⁵.

În aceste condiții, în contact cu cei doi soli ardeleni, solidaritatea românilor din „țară” cu cei din Transilvania se organizează și se intensifică. Un rol important are Liga Culturală, prin intermediul căreia diferite personalități din România intră în legătură cu transilvănenii emigrați. De pildă, o întrunire din 22 februarie 1894 îi reunește pe președintele Ligii V.A. Urechea, I. Slavici, N. Filipescu, E. Brote, V. Lucaciù, aflat în vizită la București, B. Delavrancea, A.C. Popovici, I. Bianu etc. S-a discutat despre „stabilirea unității de acțiune în linia principală de politică națională a regatului român și a Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, ca nici noi fără de voi și nici voi fără de noi să nu facem nimic”¹⁶. S-a vorbit și despre posibilitatea trimiterii unor ambasadori ai emigraților în capitalele europene, care să lucreze în înțelegere cu miniștrii plenipotențieri ai României.

Din păcate, relațiile dintre E. Brote și conducerea partidului rămasă în Transilvania nu sînt tocmai bune. Atitudinea diferită în problema emigrării, precum și în ce privește relațiile cu Partidul Național Liberal (ca-

¹⁴. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27053 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 1/13 noiembrie 1893).

¹⁵. Loc. cit., doc. 27054 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 16/28 noiembrie 1893).

¹⁶. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva I. Bianu, mss. V, varia 5.

re nu este agreat de I. Rațiu și de cei din jurul său) determină o situație delicată, un început de criză în cadrul mișcării naționale transilvănene. În această situație, E. Brote, văzînd că îi scapă controlul întregului partid, încearcă cel puțin să-și mențină autoritatea la „Tribuna”. S-a întîmplat ca trecerea sa la București să coincidă cu o perioadă dificilă pentru ziar. În urma procesului de presă din septembrie 1893, redacția ziarului este condamnată pe diferite termene (S. Albini la 3 luni, iar I. Russu-Șirianu la 2 luni închisoare, căpătînd apoi încă o condamnare. Sînt închiși la Seghedin începînd cu 1/13 noiembrie 1893). Plecarea lor temporară de la „Tribuna”, fiind simultană cu plecarea definitivă a lui E. Brote, apărea posibilitatea ca gruparea tribunistă, pînă atunci atît de puternică, să se destrame, iar ziarul să ajungă sub controlul lui I. Rațiu.

Redacția fiind descompletată, în locul celor ce lipseau vine V. Braniște, care fusese între anii 1891—1893 profesor la Brașov. El colaborase la „Tribuna”, dar nu făcea parte din gruparea propriu-zisă. Neînțelegerile între el și E. Brote nu întîrzie să apară. Trebuia numită o persoană de încredere și aceasta a fost găsită în C. Pop Păcurariu, fostul redactor al „Tribunei”, condamnat în 1886 la un an închisoare; după eliberare trecuse în România, fiind între 1888—1893 profesor la Vaslui. De aici este trimis de E. Brote și I. Bianu la Sibiu, pentru a asigura continuitatea vechiului spirit tribunist în redacția „Tribunei”. La 11/23 noiembrie 1893 îi comunica lui E. Brote că a ajuns la Sibiu cu două zile înainte, dar, scrie el, „să iau în primire n-am putut, pentru că nici după predarea scrisorii nu eram socotit ca intrînd cu vreun drept. Dl. Braniște pare foarte surprins”¹⁷.

După cum se vede, deși trecuse puțin timp de la plecarea lui E. Brote și întemnițarea redactorilor, atmosfera la „Tribuna” se schimbase. Deși era proprietarul ziarului, E. Brote întîmpina greutăți în aprobarea, din partea partidului, a unui redactor numit de el.

¹⁷. Arhiva B.C.S., doc. 4061.

Mai trec cîteva zile și C. Pop Păcurariu îi scrie : „Cestiunea se găsește tot în felul cum ți-am raportat. Abia am putut face ca să se publice articolul d-tale în felul și forma cum s-a publicat... Eu sînt deci tot în situațiune diferită de aceea în care m-ai crezut că voi fi cînd m-ai trimis aici. Nu pot înțelege pentru ce acești oameni sînt hotărît împotriva a tot ce privește numele d-tale... Dl. Rațiu are o deosebită predilecție față cu dl. Braniște și în cestiunea aceasta e cu totul stăpînit de dl. Braniște. D-ta ești aproape exclus din lucrările «Tribunei». Ce e de făcut ?”¹⁸.

Ca urmare, E. Brote își anunță, printr-o scrisoare datată 22 noiembrie/4 decembrie 1893, demisia din conducerea Partidului Național. În fața acestei amenințări (trebuie ținut seama de faptul că avea o poziție puternică în partid, mulți partizani atît în Transilvania cît și în România, iar în cazul retragerii sale „Tribuna”, care îi aparținea, ar fi încetat să mai fie organul partidului), I. Rațiu și cei din jurul său dau înapoi, refuzînd să primească demisia (în ședința comitetului din 27 noiembrie/9 decembrie) ; își exprimă în schimb dorința de a cumpăra Institutul Tipografic.

Deși primise cuvîntul lui I. Rațiu că, orice se va întîmpla, nu va fi înlăturat, V. Braniște este nevoit să părăsească redacția, conducerea fiind preluată efectiv de C. Pop Păcurariu. E. Brote ieșise învingător din acest conflict.

Situația se complică însă din nou. La numai o săptămînă după înlăturarea lui V. Braniște, „Tribuna” este suspendată de autoritățile maghiare (la 5/17 decembrie)¹⁹. Legea oprea ca proprietarul editor să se afle în altă țară. Situația se schimbase în favoarea comitetului Partidului Național, care îl somează acum pe E. Brote să-i vîndă Institutul Tipografic. Între timp, E. Brote, obținuse, în folosul „Tribunei”, din partea Ligii Culturale, suma de 16.000 lei împrumut. Aflîndu-se des-

¹⁸. Loc. cit., doc. 4063 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 27 noiembrie 1893).

¹⁹. Loc. cit., doc. 4059 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către I. Bianu din 17 decembrie 1893).

pre schimbarea situației, comitetul Ligii Culturale votează din nou și, de data aceasta, se hotărăște ca suma, în loc să fie înmînată lui E. Brote, să fie trimisă la Sibiu, sprijinindu-se astfel cumpărarea „Tribunei” de către comitetul Partidului Național. În favoarea lui E. Brote au votat liberalii din Ligă (G. Cantacuzino, I. Bianu, Șt. Sihleanu, B. Delavrancea), iar ceilalți în favoarea lui I. Rațiu²⁰.

Desigur, E. Brote era strîns legat de liberali, dar și I. Rațiu, chiar dacă se dorea deasupra partidelor, făcea, fără voia lui, jocul conservatorilor. Secretarul Ligii Culturale, Ion Lupulescu, organizează ofensiva împotriva lui E. Brote, dorind însă în primul rînd ca prin el să-i lovească pe liberali; izbuteste să-l atragă și pe I. Rațiu, profitînd de neînțelegerile acestuia cu gruparca tribunistă.

„Tribuna” și „Foaia Poporului”, neputînd să mai apară cît timp Institutul Tipografic rămînea proprietatea sa, E. Brote s-a văzut nevoit să-l vîndă (în ianuarie 1894), prețul fiind 12.000 de florini. „Suma de 12 mii fl. — scrie I. Rațiu — am plătit d-lui Brote înainte de a fi aruncat în temniță, adică i-am trimis bani gata 2.500... din restul pînă la 12 mii i-am plătit datoriile”²¹. (Primirea sumei de 2.500 fl. e recunoscută și de E. Brote, în schimb el nu acceptă modul cum s-au folosit ceilalți bani, declarînd că Institutul Tipografic a fost cumpărat cu tot activul și pasivul său). Deoarece, în cazul proceselor de presă era pedepsit și proprietarul tipografiei, oficial Institutul nu s-a pus pe numele comitetului, ci pe numele lui Ioan Popa Necșa, apoi, din februarie 1894, al lui Tit Liviu Albini, fratele lui S. Albini.

S-ar părea că, în urma acestei vînzări-cumpărări, comitetul de la Sibiu, dominat de I. Rațiu, a avut cîștig de cauză pe toată linia, iar E. Brote, pierzînd proprietatea „Tribunei”, a pierdut și cîtă influență mai avea.

²⁰. Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. 2329 (Scrisoarea lui I. Lupulescu către A. Mureșianu din 1 ianuarie 1894).

²¹. *Însemnările zilnice ale lui Ioan Rațiu*, (Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva V. Braniște), p. 58.

Lucrurile nu s-au petrecut însă așa de simplu; la suprafață relațiile între conducătorii Partidului Național Român s-au îmbunătățit pentru un timp, criza reîncepînd abia peste doi ani.

Sînt mai multe cauze care explică acest calm aparent. În primul rînd, I. Rațiu, cumpărînd Institutul cîștigase o primă bătălie și nu avea rost să se pripească, rupînd definitiv legăturile cu gruparea lui E. Brote, cît timp acesta mai dispunea de poziții solide în Transilvania și România. Nici E. Brote, om deosebit de prudent, nu era acela care să redeschidă criza. Redactorii întemnițați încep să se reîntoarcă la Sibiu. La sfîrșitul lunii ianuarie 1894 revine S. Albin (și este numit la 14 februarie „conducător definitiv” al „Tribunei”)²², iar cîteva luni mai tîrziu și I. Russu-Șirianu (eliberat la 10/22 mai 1894). Amîndoi, la fel ca și majoritatea celorlalți din redacție, erau membri mai vechi ai mișcării tribuniste și legați de E. Brote, nu de I. Rațiu. Situația este chiar mai dificilă pentru președintele partidului decît pe vremea cînd E. Brote era proprietar, dar V. Braniște redacta ziarul. Acum comitetul este proprietar, dar redacția rămîne fidelă liniei politice a lui E. Brote.

Singura soluție pentru președintele Partidului Național Român ar fi fost înlăturarea redactorilor, dar deocamdată această măsură nu era posibilă, căci ar fi declanșat o criză serioasă tocmai cînd se apropia procesul Memorandumului (mai 1894). La rîndul său, și E. Brote încearcă să oprească procesul de destrămare a partidului. Nu mai insistă asupra emigrării tuturor conducătorilor, cerînd însă în continuare o organizare solidă a emigrației: „Acum, în situația de față, în care ne aflăm, pentru a face sfîrșit neînțelegerilor și intri-gilor, e necesar a se institui un comitet de emigrațiune, care se compune deocamdată din dl. Popovici și mine. Membrii acestui comitet de emigrare se pot spori, după cum vor cere trebuințele și împrejurările. Dvoastre veți

²². Arhiva B.C.S., doc. 4088 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 26 ianuarie 1894); Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva S. Albin, II Acte 21.

hotărî, dacă noi avem să rămînem împreună aici sau să ne împărțim"²³. Propune o mare adunare a poporului român din Transilvania și întărirea solidarității cu slovacii și sîrbii. Insistă mai ales asupra unor strînse legături cu România, în mîinile căreia consideră că se află cheia rezolvării problemei naționale.

Procesul Memorandumului a fost principala cauză a amînării crizei. Oricare ar fi fost disputele interne, în afară partidul trebuia să apară unit. Condamnarea membrilor comitetului fiind certă, înainte de proces fusese hotărîtă alcătuirea unui comitet substituit (la 3 ianuarie 1894), care să conducă partidul cît timp memorandiștii se vor afla în închisoare. Cel care va conduce activitatea acestui comitet este Vasile Mangra, unul dintre partizanii lui E. Brote și I. Slavici (în noua conducere intră și I. Russu-Șirianu). Membrii comitetului P.N.R. au fost condamnați pe diferite termene: I. Rațiu — 2 ani, G. Pop de Băsești — 1 an, V. Lucaciu — 5 ani, D. Comșa — 3 ani, D.P. Barcianu — 2 ani și 6 luni, N. Cristea — 8 luni, I. Coroianu — 2 ani și 8 luni, P. Barbu — 2 luni, T. Mihali — 2 ani și 6 luni, A. Suciș — 1 an și 6 luni, M. Veliciș — 2 ani, R. Pațiuș — 2 ani și 6 luni, G. Domide — 2 ani și 6 luni, D. Roman — 8 luni. În intervalul de peste un an, cît timp șefii mișcării memorandiste au stat în închisorile din Vaș și Seghedin (iulie 1894 — septembrie 1895), cei care dirijează Partidul Național Român sînt partizanii lui E. Brote: emigrații din București (E. Brote, I. Slavici, A.C. Popovici, apoi S. Albini care părăsește la rîndul său Transilvania), **redactorii de la „Tribuna”** (în frunte cu I. Russu-Șirianu) și conducerea provizorie a partidului, dominată de V. Mangra. După ce pierduse proprietatea Institutului Tipografic, pentru E. Brote situația era nesperat de bună. Dar, nu trebuie uitat că era o situație provizorie.

Memorandiștii întemnițați sînt din ce în ce mai iritați, văzînd cum pierd controlul asupra partidului și

²³. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., III mss 40, *Memoriu în chestiunea „Tribunei”* (19/31 martie 1894).

ziarelor. Ii irită și faptul că oameni ca E. Brote și S. Albin, care avuseseră un rol important în mișcarea memorandistă, se aflau în siguranță, la București. Încă din 1893, plecarea lui E. Brote nu făcuse impresie bună asupra multora. Când S. Albin, în loc să intre în închisoare, îi imită exemplul, plecând în România (noiembrie 1894)²⁴, nemulțumirea este evidentă. D.P. Barcianu, unul dintre memorandiștii întemnițați (de altfel partizan al lui E. Brote) îi scrie lui S. Albin din închisoare: „Am primit scrisoarea cu motivarea pasului d-tale... Aș trebui să spun un neadevăr dacă aș zice că ne-a făcut bună impresie...”²⁵.

Dacă acestea erau cuvintele unui prieten personal, este lesne de priceput ce gîndeau alții. Se crease impresia că în timp ce unii se sacrifică, alții stau în București și profită pentru a conduce singuri partidul. Însemnările zilnice din închisoarea de la Seghedin ale lui I. Rațiu dovedesc cu prisosință această stare de spirit. Găsim aici afirmația că cei de la „Tribuna” „abia au așteptat să intrăm în temniță și înainte de toate ne-au denegat ascultarea și după aceea au început a face politică de capul lor... Adevărat că o mică minoritate n-a fost cu trup cu suflet cu noi”²⁶.

În martie 1895, fiind eliberat unul dintre memorandiști, N. Cristea, cei întemnițați au încercat ca prin el să facă ordine la „Tribuna”. N. Cristea a fost împunernicit să ia Institutul Tipografic de pe numele lui T.L. Albin, însă această acțiune a dat greș²⁷. Jurnalul lui N. Cristea ne dă amănunte asupra cșecului său. La 13 iulie 1895 scrie: „...după ce sînt convins că așa nu mai

²⁴. S. Albin trece în România la îndemnul stăruitoare ale lui E. Brote. „Deși d-ta mi-ai promis astă-primăvară că n-ai să intri în temniță, toluși îmi ții de datorie a-ți declara și acum că ai face o mare greșeală politică dacă ai intra”, îi scria el la 3/15 noiembrie 1894. (Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc., 27070).

²⁵. Loc. cit., doc. 26965 (Scrisoarea lui D.P. Barcianu către S. Albin din 2 decembrie 1894).

²⁶. *Însemnările zilnice ale lui Ioan Rațiu*, p. 48.

²⁷. Literární Archív Matice Slovenskej, Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša din 26 februarie 1896.

merge și că Russu-Șirianu nu e pentru conducere, voi lua eu conducerea"²⁸. Din însemnările ulterioare rezultă însă că în ziar se scrie mai departe fără autorizația sa; «„Tribuna" n-am timp de ajuns ca să o „priveghez" cum s-ar cuveni». Se plînge că propriile sale articole sînt publicate cu întârziere²⁹. Pentru a se întreprinde ceva era necesară eliberarea mai multor sau a tuturor memorandiștilor, căci numai astfel balanța ar fi înclinat de partea lor. Deocamdată criza era încă latentă și nu afecta politica partidului.

Între timp, la București, cei trei emigrați continuau activitatea politică, în strînsă legătură cu conducerea provizorie din Transilvania. Este drept, între E. Brote și A.C. Popovici, după stabilirea lor în capitala României, relațiile nu fuseseră mereu cordiale. Cu toate acestea, colaborarea se desfășura în condiții acceptabile. „Toate actele care au ieșit de la noi în afacerile Partidului Național poartă semnătura solidară a tustrei"³⁰, nota S. Albin. Obișnuiau să se întâlnească zilnic, de obicei acasă la S. Albin. Se aflau în strînsă legătură cu alți ardeleni, mai ales cu I. Slavici și I. Bianu.

Una dintre principalele preocupări ale conducerii provizorii a Partidului Național Român și ale emigrației din București a fost convocarea congresului naționalităților, atît de mult timp amînată. Acum dificultățile erau mari. Partidul Național Român se afla într-o situație foarte grea, fiind desființat de guvern în iunie 1894 și silit astfel să activeze practic în afara legii. Pregătirile decisive pentru congres s-au putut desfășura abia în prima jumătate a anului 1895; și acum, o parte însemnată a activității pentru definitivarea alianței a avut loc tot în capitala României.

²⁸. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond I. Mateiu, *Jurnalul lui Nicolae Cristea*, p. 18.

²⁹. *Ibidem*, p. 35.

³⁰. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Arhiva S. Albin, I mss 5.

În ianuarie 1895, E. Brote îi scria lui G. Augustini, cerîndu-i să fie ținut la curent cu toate pregătirile³¹. El insista ca la București să aibă loc o conferință a reprezentanților celor trei naționalități, pentru stabilirea programului și convocării congresului. Dacă partidele sîrbe nu au acceptat să-și trimită reprezentanți în capitala României, slovacii, în cele din urmă, au fost de acord, călătoria lor fiind finanțată de români.

Delegația slovacă (P. Mudroň, S. Daxner, M. Štefanovič), împreună cu conducerea provizorie a Partidului Național Român din Transilvania (V. Mangra, St. Petrovici) a sosit la București la mijlocul lunii martie 1895 (stînd aici între 14 și 17 martie). Oaspeții transilvăneni și slovaci au fost însoțiți tot timpul de conducătorii mișcării naționale refugiați la București: E. Brote, I. Slavici, A.C. Popovici, S. Albin. Slovacii au vizitat mai multe instituții culturale, asistînd chiar la o ședință a Academiei Române (al cărui secretar general era tocmai D.A. Sturdza) și au avut convorbiri cu mai mulți oameni politici și de cultură. Principalele discuții au fost însă cele purtate cu conducătorii emigrației transilvănene (probabil și cu D.A. Sturdza) în legătură cu convocarea congresului naționalităților.

În timpul convorbirilor din București nu s-a putut rezolva în întregime problema programului și întrunirii congresului, în primul rînd din pricina absenței reprezentanților celor două partide sîrbe. Conferința decisivă a avut loc la 8/20 iulie 1895, la Novi Sad, cu participarea românilor V. Mangra și St. Petrovici, slovacilor P. Mudroň și S. Daxner, și sîrbilor E. Gavrilă și N. Joksimović; aceștia semnează și apelul (publicat în „Tribuna” la 12/24 iulie) pentru convocarea congresului naționalităților, la 10 august 1895. Locul ales era Budapesta.

În ziua de 29 iulie/10 august 1895, la hotelul Național din Budapesta, între orele 14 și 18, s-au desfășurat lucrările, de atîta vreme așteptate, ale congresului.

³¹. Literarní Archív Matice Slovenskej, Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša din 27 ianuarie 1895.

Erau prezenți 700—800 delegați ai celor trei popoare. În plus, se aflau un mare număr de reprezentanți ai presei. S-a elaborat un program, în 22 de puncte, care sintetiza revendicările popoarelor asuprite. Se reafirma tactica pasivistă, cerîndu-se introducerea votului universal, direct și secret. Alianța celor trei popoare urma să fie reprezentată printr-un comitet, format din 12 persoane, cîte 4 pentru fiecare națiune. Pentru E. Brote, convocarea și reușita congresului au însemnat încununarea unei politici, la a cărei elaborare și punere în practică avusese un rol însemnat, începînd cu vizita sa în capitalele slave, din toamna anului 1892, și terminînd cu tratativele purtate cu slovacii, la București, în 1895.

Tot în 1895 apare lucrarea, referitoare la problema națională românească din Transilvania, de care mai mult decît de alte acțiuni, se va lega de acum înainte numele său. E. Brote o scrisese în cursul anului 1894, mai ales în timpul verii, retras la Agapia. La 4 august 1894 îi comunica, de aici, lui S. Albin: „...în liniștea și frumusețea munților îmi sporește lucrarea admirabil; chiar și eu sînt mulțumit cu ea. Sper a o putea termina în 4—5 săptămîni, pe cînd mă voi întoarce iarăși la București”³². În legătură cu această lucrare și, în general, cu activitatea sa din ultima vreme, îi scria tot lui S. Albin, peste cîteva săptămîni: „...în acest singur an eu am făcut neasemănat mai mult pentru cauza românească, decît am făcut în toți ceilalți ani de mai înainte laolaltă”³³.

Lucrarea a apărut în limba germană, la Berlin, la începutul anului 1895 (prefața este scrisă în decembrie 1894), sub titlul *Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift*. E. Brote neavînd, după cîte știm, relații în Germania, este de presupus că D.A. Sturdza a aranjat publicarea cărții în această țară. Editarea ei în limba germană corespundea

³². Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27066 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albin din 4 august 1894).

³³. Loc. cit., doc. 27067 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albin din 13/25 august 1894).

însă și ideilor politice ale lui E. Brote care, după cum am văzut, dorea să convingă cercurile politice germane de necesitatea, în interesul chiar al Triplei Alianțe, a rezolvării problemei transilvănene. De aceea, în momentul cînd se realiza alianța cu slovacii și sîrbii, el insistă și asupra unei apropieri de sași: „Încît e posibil, nu numai să trecem cu vederea greșelile presei săsești față cu noi, dar să și căutăm chiar ocaziunile pentru a manifesta identitatea de interese între noi și sași”, scria el la 28 august 1894³⁴. Lucrarea apare, tot în 1895, și în limba română, sub titlul *Un memoriu politic. Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*. În anul următor se va edita și o traducere italiană, partea documentară fiind însă mai restrînsă.

Cartea cuprinde două părți: o expunere a istoriei și situației existente a problemei naționale transilvănene (180 pagini în ediția română) și o bogată culegere de documente privind această temă (445 pagini).

În primul capitol, autorul recurge la statistică — marea sa pasiune — dovedind că în 18 comitate, cu suprafața de 88.649 km² și 4.116.000 locuitori, românii au majoritatea (57,55%). În continuare, pe baza unei analize istorice, el prezintă permanenta autonomie a Transilvaniei, pînă în momentul încheierii pactului dualist.

Cîteva capitole înfățișează succint evoluția problemei românilor din Transilvania pînă la 1867. Ca și alți tribuniști, E. Brote se arată aici tributar concepției greșite potrivit căreia împărații habsburgici ar fi intervenit în mai multe rînduri în favoarea românilor³⁵.

Cea mai întinsă parte a lucrării se referă la situația și politica românilor transilvăneni în perioada dualismului. Sînt tratate pe larg legile și măsurile îndreptate împotriva naționalităților. Legea pentru egala îndreptățire a acestora, ca și legea învățămîntului, au

³⁴. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 27068 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albini din 28 august 1894).

³⁵. E. Brote, *op. cit.*, p. 37.

rămas litere moarte. „Este o realitate crudă că pe tărîmul administrației, al justiției și al instrucțiunii publice, limba română e cu desăvîrșire înlăturată”³⁶. Legea electorală era deosebită pentru Transilvania (votînd doar 3,3% dintre locuitori, față de 5,4% pentru ansamblul Ungariei). Modul de alcătuire a cercurilor electorale era, de asemenea, defavorabil românilor. Autorul se referă în continuare la organizarea învățămîntului, la legea de presă excepțională din Transilvania etc.

Urmează un capitol care sintetizează istoria mișcării naționale românești după 1867. Pe lîngă unele date foarte utile, apar aici și aprecieri discutabile, atacuri personale (la adresa lui P. Cosma, V. Babeș, A. Moșionii). Acțiunea tribuniștilor este înfățișată destul de amănunțit.

Un alt capitol este consacrat relațiilor românilor transilvăneni cu statul român. Guvernul conservator, aflat la putere în momentul redactării lucrării, este aspru criticat pentru presiunile exercitate în scopul moderării mișcării naționale, E. Brode dovedind, în schimb, o încredere exagerată în liberali.

În sfîrșit, ultimul capitol se adresează, probabil, mai ales cercurilor politice austriece și germane. Politica internă a guvernelor din Ungaria — consideră autorul — duce la ruperea acesteia de Austria, deci la formarea a două state mici și, în consecință, la modificarea echilibrului european, în sens defavorabil Triplei Alianțe.

Judecată astăzi, cu obiectivitate, cartea ne apare ca o lucrare care depășește mediocritatea, fără a fi însă o realizare excepțională. Scrisă în stilul limpede și sobru, caracteristic autorului, ea se impune mai ales prin cantitatea și precizia datelor. O anumită grabă și lipsă de obiectivitate îi dau totuși, pe alocuri, caracterul unei lucrări ocazionale. În ce privește anexele, multe dintre documentele publicate aici sînt absolut necesare celui care studiază problema națională românească în monarhia habsburgică. Și astăzi, ca și acum trei sfer-

³⁶. *Ibidem*, p. 83.

turi de veac, cartea lui E. Brote nu poate fi ignorată de cercetător.

Oricare ar fi rezervele noastre actuale, la vremea apariției sale, lucrarea a fost un important eveniment editorial și politic. Publicată și în limbile germană și italiană, a contribuit la o mai bună cunoaștere a problemei românești pe plan european. În presa mai multor țări a fost recenzată amănunțit. O asemenea recenzie publică la 23 iulie 1895 ziarul francez „Estafette”, insistând asupra cifrelor demografice prezentate de E. Brote; în ianuarie 1896, revista germană „Die Kritik” îi acordă, de asemenea, un spațiu larg³⁷. În 1896, Gri-gore Tocilescu cita 17 ziare și reviste germane care se ocupaseră de lucrare³⁸. Iar, una dintre marile autorități în domeniul istoriei și politicii Austro-Ungariei, Louis Eisenmann, caracteriza, câțiva ani mai târziu, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria* ca o „lucrare bine alcătuită, interesantă, solid documentată”³⁹.

Apariția și succesul cărții, precum și realizarea alianței naționalităților puteau fi considerate de E. Brote ca semne bune pentru mișcarea națională a românilor. Partidul Național Român se afla însă în fața unei puternice crize, pe care, în ultimii doi ani, reușise să o amâne, dar nu să o înlăture.

Toamna anului 1895 aduce două elemente decisive în declanșarea crizei. În septembrie memorandiștii sînt grațiați. A contribuit, desigur, la grațiere, creșterea agitației popoarelor din Austro-Ungaria, reflectată și în congresul naționalităților din luna anterioară. Eliberați, memorandiștii puteau începe acum acțiunea de reluare a controlului asupra partidului.

³⁷. Nedelcu Oprea, *Ecoul procesului Memorandumului în presa străină a vremii*, în *Centenarul revistei „Transilvania”*, Sibiu, 1969, p. 98—99.

³⁸. E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, Raport prezentat Academiei Române de Gr. G. Tocilescu, București, 1896, p. 11.

³⁹. Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867*, Paris, 1904, p. 580.

Al doilea eveniment important se petrece în România, în octombrie 1896: căderea guvernului conservator și venirea liberalilor, conduși de D.A. Sturdza, la cîrma țării. După cum grațierea întărea poziția lui I. Rațiu, ar fi trebuit ca schimbarea de guvern să întărească poziția lui E. Brote, aflat în strînse relații cu șeful Partidului Național Liberal; s-a întîmplat însă altfel, iar E. Brote, în loc să-și consolideze situația, și-a văzut-o serios zdruncinată. Cauza o constituie schimbarea totală a atitudinii lui D.A. Sturdza în problema națională. Discursul de la Iași, ținut de primul ministru la 13 octombrie 1895, definește noua sa politică. Șeful guvernului declara că se va abține de la orice amestec în treburile interne ale Austro-Ungariei⁴⁰.

Schimbarea atitudinii sale i-a revoltat pe partizanii sinceri ai mișcării naționale, lui I. Rațiu și celor din jurul său le-a amplificat resentimentele față de Partidul Național Liberal, iar pe E. Brote l-a pus într-o situație deosebit de delicată. Dacă ar fi rupt legătura cu D.A. Sturdza rămînea lipsit de orice bază la București; dacă aproba noua atitudine a lui D.A. Sturdza, risca să piardă mulți partizani în Transilvania, să fie acuzat de trădare de cei din jurul lui I. Rațiu. Această ultimă soluție a fost totuși cea aleasă de E. Brote și urmată de partizanii săi, deschizîndu-se o gravă criză care avea să zguduie, dar să și reînnoiască Partidul Național Român în cursul a zece ani.

În lunile septembrie — octombrie 1895 în gruparea tribunistă domnește optimismul. Fostii memorandiști, din jurul lui I. Rațiu, nu mai sînt considerați primejdioși. „După cum mi se pare — îi scrie I. Russu-Șirianu lui E. Brote — o parte dintre cei eliberați se va retrage pe planul al doilea — dacă nu de tot! — al luptei”⁴¹. „...Noi așa simțim aici lucrurile, că și în starea actuală, stăpîni noi sîntem. Primejdia din partea bătrînului a încetat să mai existe, or, cel puțin, văzînd

⁴⁰. D.A. Sturdza, *Discurs rostit la 13 octombrie 1895 la Iași*, București, 1895, p. 32—34.

⁴¹. Arhiva B.C.S., doc. 4117 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 31 septembrie 1895).

el cum e situația d-aici, nu se mai încearcă a face nimic. Dacă s-ar încerca însă, fii sigur că ne vei găsi la postul nostru, luptînd cum trebuie"⁴².

Totuși, I. Rațiu a îndrăznit și, mai mult decît atît, a reușit. În zilele de 15, 16 și 17 noiembrie st. n. 1895 a avut loc la Sibiu ședința comitetului Partidului Național Român, la care au participat 19 persoane, 8 din vechiul comitet, restul din cel substituit. Mulți membri lipseau, atît unii din Transilvania cît și, bineînțeles, cei refugiați în România. S-a hotărît, cu 17 voturi pentru și 2 contra (D.P. Barcianu și D. Comșa), trecerea Institutului Tipografic în proprietatea unui consorțiu format de comitet. A urmat punerea sub sechestru a Institutului, deoarece T.L. Albini refuza să-l predea de bună voie, afirmînd că este proprietatea întregului comitet, nu numai a membrilor aflați de față⁴³. Sechestrul a avut ca urmare înlăturarea lui T.L. Albini, care, după cum se știe, nu era decît proprietarul fictiv. Din această pricină, adresîndu-se justiției, cererile sale au fost respinse la începutul lunii ianuarie 1896.

Înlăturarea lui T.L. Albini îl scăpa pe I. Rațiu de un adversar, dar nu de cel mai important. Continuau să rămînă redactorii fideli șefilor mișcării tribuniste: I. Russu-Șirianu și G. Bogdan-Duică. Este lesne de înțeles că relațiile lor cu I. Rațiu sînt acum din ce în ce mai încordate. Pretextul fiind un conflict între G. Augustini și G. Bogdan-Duică, I. Rațiu îl suspendă pentru o lună pe ultimul (la 5 decembrie st. n.). G. Bogdan-Duică folosește din plin concediul impus pentru a merge prin toată Transilvania, la Bistrița, Dej, Turda, Blaj, Caransebeș, Brașov, pentru ceea ce numește el „o lucrare politică de bun simț și abnegațiune personală”⁴⁴.

⁴². Loc. cit., doc. 4118 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 6 octombrie 1895).

⁴³. *Criza noastră*, în „Tribuna”, XII (1895), 28 și 29 decembrie; Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 26936 (Scrisoare nedată a lui T.L. Albini către S. Albini).

⁴⁴. G. Bogdan-Duică, *Partea mea în criza „Tribunei”*, Orăștie, 1896, p. 6.

Este vorba de organizarea partizanilor mișcării tribuniste, odată ce ruptura între cele două grupări din fruntea partidului era pe cale de a se consuma. Partizanii lui E. Brote stabilesc o întâlnire la Brașov. În același timp, E. Brote urma să vină la Sinaia și să primească o delegație a celor întruniți acolo.

Adunarea de la Brașov a avut loc la 10/22 decembrie 1895. Printre participanți: V. Mangra, V. Gol-diș, I. Russu-Șirianu, G. Bogdan-Duică, T.L. Albini. Se adoptă patru rezoluții: prima prevede susținerea și mai departe a programului P.N.R. (respingându-se ca neoportună o propunere care cerea reorganizarea partidului pe baze noi); a doua îi cere lui I. Rațiu să renunțe la acțiunea întreprinsă la Institutul Tipografic, iar „pe viitor să evite orice acțiune care poate avea de efect, voluntar sau involuntar, o sciziune între conducători și în partidul însuși”; a treia reclamă independența de redactare a celor două ziare, „Tribuna” și „Foaia poporului”, iar a patra arată că se vor mai ține, pentru clarificare, adunări asemănătoare în Sibiu, Brașov, Turda și în alte orașe⁴⁵. Cu două zile înainte, expatriații din București, E. Brote, S. Albini și A.C. Popovici, adresaseră o scrisoare adunării, învinuind comitetul P.N.R. de incapacitate; „prin urmare numai din mijlocul partidului poate să vină scăparea”⁴⁶. Se făcea deci un apel nu la desprinderea de partid și înființarea unei organizații aparte, ci la schimbarea conducerii, la revenirea tribuniștilor în fruntea partidului, sprijiniți de masa membrilor. La 11 decembrie, după cum fusese plănuț, sosind la Sinaia, E. Brote are întrevederi cu vreo 7—8 partizani ai săi veniți de la Brașov. Convorbirile tainice (neclare și pentru A.C. Popovici care l-a însoțit pe E. Brote) durează o zi și jumătate⁴⁷.

⁴⁵. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 214.

⁴⁶. Ibidem.

⁴⁷. Aurel C. Popovici, *Dezvălirea trădării naționale*, în „Tribuna”, XIII (1896), nr. 47 (29 februarie/12 martie).

Între cele două grupări care aspiră la conducere nu se observă încă vreo deosebire esențială de tactică, tribuniștii declarînd că refuză o nouă orientare, o reorganizare a partidului. Fără știrea partizanilor lor de rînd, cîțiva dintre conducători, în primul rînd E. Brote, începuseră însă elaborarea noii orientări. Dar, această orientare, însemnînd o schimbare radicală a programului și tacticii partidului nu putea fi dată brusc pe față, existînd primejdia ca mulți, neînțelegînd-o sau nefiind de acord, să plece din rînduri. Cu o remarcabilă abilitate, răbdare și perseverență, E. Brote va dezvălui treptat, cîte puțin, timp de 15 ani, noua concepție.

Deși gruparea lui I. Rațiu încă nu știa ce anume pregătesc exilații din București, totuși numai faptul că unii membri ai partidului se adunaseră separat și afirmaseră că vor mai ține asemenea adunări însemna destul. La 28 decembrie 1895, I. Rațiu îl destituie pe G. Bogdan-Duică din postul de la „Tribuna”. Iar la 2 ianuarie st. n. 1896, I. Russu-Șirianu refuzînd, în calitatea sa de prim redactor, să publice un articol scris de noul redactor E. Dăianu la îndemnul lui I. Rațiu, este la rîndul său destituit. Prin înlăturarea lui I. Russu-Șirianu, președintele Partidului Național cîștiga definitiv bătălia „Tribunei” începută cu mai bine de doi ani în urmă, dar prețul victoriei avea să fie destul de mare. Aceste măsuri lipsite de tact aveau să nemulțumească pe mulți membri ai comitetului.

O reacție puternică se petrece împotriva lui I. Rațiu și a sprijinitorilor săi. D.P. Barcianu, D. Comșa și V. Fodor, constatînd că „spiritul care pînă acuma ne-a întrunit la o frumoasă și rodnică lucrare în interesul cauzei naționale s-a înlocuit cu un alt spirit, care nu mai dă garanții că lucrarea se va continua pe calea rodnică și folositoare de pînă acum... declară a se retrage cu totul de la orice mai departe conlucrare”⁴⁸.

După întrunirea comitetului național, la 1 februarie st. n., cînd se aprobă acțiunea lui I. Rațiu (cu 11 voturi contra 5), D.P. Barcianu își dă chiar demisia din

⁴⁸. Arhiva D.P. Barcianu, Rășinari (neinventariată).

conducerea partidului⁴⁹. Și alți membri adoptă aceeași atitudine (mai demisionează D. Comșa, V. Fodor, N. Cristea, iar A. Suci, M. Veliciu, V. Lucaci nu mai participă la ședințele comitetului). În fața majorității, și dându-și seama că, orice ar face, situația rămîne aceeași, T.L. Albini acceptă să dea declarația prin care recunoaște proprietatea comitetului asupra Institutului Tipografic.

V. Lucaci care, în zilele declanșării crizei, se afla la Roma, apoi, la întoarcere, trecuse prin București (la sfîrșitul anului 1895), întîlnindu-se aici cu emigrații și cu D.A. Sturdza, ia partea vechilor tribuniști împotriva lui I. Rațiu. Mai tîrziu va încerca să realizeze o împăcare între cele două grupări. La rîndul lor, unii oameni politici de la Arad adresează un protest lui I. Rațiu, semnat, printre alții, de V. Mangra, N. Oncu, Șt. Cicio Pop, M. Veliciu⁵⁰.

Așadar, I. Rațiu reușise să-și impună voința la „Tribuna”, dar unitatea Partidului Național era spartă. De o parte, gruparea condusă de el (căci nu mai este decît o simplă grupare, care, cu ocazia alcătuirii unui manifest în februarie 1896 reușește să mobilizeze doar 6 din cei 13 membri ai comitetului întemnițați pentru Memorandum; mai de seamă sînt G. Pop de Băsești, I. Coroianu, T. Mihali); de altă parte se află gruparea condusă de E. Brote la București, și în strînsă legătură cu el, V. Mangra la Arad, incluzîndu-l pentru moment și pe V. Lucaci. I. Rațiu cîștigase doar o jumătate de victorie, iar E. Brote fusese înfrînt doar pe jumătate.

Un nou incident, mai grav ca toate de pînă acum, avea să încline pentru un timp balanța de partea președintelui partidului, despărțind însă și mai mult cele două grupări. În februarie 1896 A.C. Popovici rupe relațiile cu E. Brote și, printr-o campanie de presă, dezlanțuie un mare scandal politic.

Refugiații de la București (E. Brote, S. Albini, A.C. Popovici) țineau dese întruniri. Ruptura s-a produs în

⁴⁹. Ibidem.

⁵⁰. „Revista Orăștiei”, II (1896), nr. 3 (13/25 ianuarie).

urma discuțiilor purtate în două asemenea adunări, la 11/23 și 13/25 februarie. Este însă de presupus că nu numai discuțiile, ci și insistențele lui I. Rațiu (în zilele acelea T. Mihali se afla la București și s-a întâlnit cu A.C. Popovici), ca și neînțelegerile mai vechi dintre A.C. Popovici și E. Brote, au determinat ruptura. A.C. Popovici îl acuză pe E. Brote, că, fiind un „instrument inconștient” al Partidului Național Liberal din România, a făcut (în ședințele din 11 și 13 februarie) „propunerea infamă să scoatem un nou ziar în Transilvania ca punct de cristalizare pentru constituirea amicilor noștri în partid guvernamental, fără a mai sta pe baza programului național, fără a mai vorbi de autonomie și de acțiuni politice pentru dobândirea ei, ci pur și simplu a face o politică moderată, oportunistă”. E. Brote s-ar fi mulțumit cu o simplă reformă a legii electorale în Transilvania⁵¹. În ce măsură aceste acuzații corespund adevărului?

În ce privește înființarea unui nou ziar, A.C. Popovici avea dreptate, dar inițiativa nu pornise de la E. Brote. De altfel, tribuniștii fiind alungați de la „Tribuna”, nimic nu era mai normal ca, dispunând de atâți ziaristi talentați și avînd nevoie să-și susțină ideile, să înființeze un nou organ de presă. După ședința comitetului din 10 ianuarie 1896, este trimis T.L. Albini la București pentru a-i comunica situația lui E. Brote, cerîndu-i sfat și sprijin în legătură cu înființarea unui nou ziar. T.L. Albini a participat și la discuțiile din 11 și 13 februarie. Ceva mai târziu, I. Russu-Șirianu îi va scrie, insistent, lui E. Brote: „...fără o foaie, în care să se exprime și păreri străine dinastiei prezidiale, lucrurile p-aici o să se încurce rău”⁵². Se pare că cel care s-a grăbit mai puțin a fost tocmai E. Brote căci, deși dorea la fel de mult ca și ceilalți un nou ziar, înțelegea ca mai întîi să pregătească terenul pentru apariția lui.

⁵¹. Vezi articolele lui A.C. Popovici din „Tribuna”, XIII (1896), 26—29 februarie/9—12 martie.

⁵². Arhiva B.C.S., doc. 4020 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 2 martie 1896).

„Precum știi — scria el unui prieten doi ani mai târziu — eu numai cedînd stăruințelor dv. m-am învoit în urmă ca ea («Tribuna poporului» n.n.) să apară încă de atunci. Aveam nedumeriri, și mă temeam că nu vom izbuti să dăm politicii direcțiunea reclamată de împrejurări”⁵³.

Problema era însă atitudinea noului organ de presă, deci a mișcării conduse de E. Brote și V. Mangra. Acuzația lui A.C. Popovici este clară : constituirea grupării lui E. Brote în partid guvernamental, renunțarea la vechiul program al partidului, îndeosebi la autonomie, prețul fiind o eventuală modificare a legii electorale. Cu obișnuita-i grandilocvență, A. C. Popovici a exagerat și de data aceasta, pornind însă de la un simbul de adevăr. Cea mai adevărată parte a învinuirii este renunțarea la vechiul program național. Ceea ce urmărea în fond E. Brote era însă, mai precis, renunțarea la pasivism, tactica neparticipării la alegeri și la viața parlamentară.

Mișcarea memorandistă și congresul naționalităților au reprezentat punctul culminant al pasivismului. Aceste acțiuni au fost impunătoare și au făcut cunoscută pe plan european cauza românilor, agravînd în același timp criza regimului dualist.

Situația românilor din Transilvania nu se îmbunătățise însă după Memorandum. Se impuneau, pe lângă planurile pe termen lung, țintind spre desăvîrșirea unificării statului național român, și acțiuni concrete, care să permită obținerea unor avantaje limitate, în cadrul sistemului dualist. O situație revoluționară nexistînd încă în Austro-Ungaria, unii oameni politici și chiar cercuri mai largi ale opiniei publice începuseră să considere că activismul, deci participarea la alegeri, la viața parlamentară, bine folosit, ar fi fost o armă puternică în mîna românilor, mai ales realizat în acord cu slovacii și sîrbii, eventual cu germanii. Desigur, participînd la viața politică a statului, transilvănenii ar fi trebuit să recunoască de fapt, dacă nu de drept, regi-

⁵³. Loc. cit., doc. 4217.

mul dualist. Ideea autonomiei ar fi fost, temporar cel puțin, abandonată.

În lunile ce au precedat ruptura cu A.C. Popovici, E. Brote s-a hotărît să înceapă acțiunea pentru trecerea la activism, antrenînd întreaga mișcare în fruntea căreia se găsea. Prudent, căci ideea era nouă și putea să nu convină multora, obișnuiți cu pasivismul, E. Brote manevrează încet pentru a realiza schimbarea în cîțiva ani. Dar, este evident că încă de la sfîrșitul anului 1895 știe ce are de făcut. Contrazicerea între atitudinea sa politică dinainte de 1895 și după acest an este numai aparentă. Concepția lui E. Brote, educat în spiritul lui A. Șaguna, colaborator în tinerețe al „Telegrafului român” și adept al lui N. Cristea, fusese întotdeauna activistă. După cum am văzut, și mișcarea tribunistă, la scurtă vreme după întemeierea ziarului, manifesta aceleași tendințe. Împrejurările politice nu au permis o vreme concretizarea acestei tactici; de aceea, E. Brote a acționat, timp de mai mulți ani, ca pasivist, avînd un rol de frunte în mișcarea memorandistă. Dar, îndată ce a crezut că împrejurările sînt potrivite, a revenit la ideile din tinerețe. Așadar, dacă evoluția sa politică este sinuoasă, cauza trebuie căutată în împrejurările schimbătoare, nu în concepțiile sale.

Intr-o anumită măsură, trecerea la activism se leagă și de noua politică a lui D.A. Sturdza. Este greu de spus în ce măsură D.A. Sturdza, schimbîndu-și propria orientare, l-a influențat pe E. Brote să și-o schimbe pe a sa. Poate influența a fost reciprocă. În orice caz, trecerea la activism s-ar fi făcut oricum, cauza nefiind politica Partidului Național Liberal din România (căci și slovacii, și sîrbii din Ungaria înregistrează aceeași evoluție, paralel cu românii). Dar, fără îndoială, politica României a accelerat evoluția.

„Constituirea amicilor noștri în partid guvernamental” este partea cea mai gravă a acuzației lui A.C. Popovici. Totuși, partizanii lui E. Brote nu au încercat, în perioada de care ne ocupăm, să formeze un partid aparte. Dimpotrivă, urmărind acțiunea lui E. Brote în anii ce urmează, observăm insistența cu care încearcă

să antreneze tot partidul în jurul programului său. Nu este vorba deci de scindarea Partidului Național Român, ci de reorientarea lui în jurul altor idei, în jurul altei conduceri.

A.C. Popovici afirmă că noul partid ar fi urmat să fie guvernamental, adică să sprijine politica guvernului maghiar. Nu aceasta a fost ideea lui E. Brote, ci alta. Și anume, după reunificarea și consolidarea partidului, realizarea unei înțelegeri cu maghiarii în urma căreia românii să obțină o situație mai bună (inclusiv o lege electorală mai favorabilă). Și această parte a programului corespundea dorințelor lui D.A. Sturdza, dar avea, de asemenea, cauze obiective, legate de dorința românilor transilvăneni de a căpăta o pondere mai mare în stat. Deci, nu un partid guvernamental, ci un partid care să poarte tratative cu guvernul, pentru susținerea drepturilor românești. Chiar peste mai mulți ani, în 1902, E. Brote scria că primul pas care trebuie întreprins este cel al părăsirii politicii de pasivitate. Al doilea urma să fie alcătuirea unui program politic. Al treilea — participarea la alegeri, lupta electorală. „După ce toate acestea ar fi reușit bine, ar fi sosit timpul ca să punem în practică noua direcțiune politică”⁵⁴.

Tactica grupării lui I. Rațiu rămîne cea veche: pasivismul. Dar, partidul fiind slăbit și dezbinat în urma crizei, pasiviștii nu mai pot înălța lupta lor la nivelul din perioada Memorandumului și congresului naționalităților. Două încercări de convocare a conferinței naționale (pentru 3/15 mai și 12/24 octombrie 1896) sînt oprite de autorități. Lipsită de acțiuni politice mai însemnate și părăsită de ziariștii remarcabili pe care îi avusese, „Tribuna” decade. Sibiul, ca centru politic românesc, își pierde mult din importanță. Îi va lua locul Aradul.

Ecolul crizei a fost profund, atît în Transilvania cît și în România. Cei mai mulți oameni politici, alarmați de destăinuirile lui A.C. Popovici, au luat partea

⁵⁴. Arhiva Roman Ciorogariu (aflată la dr. Nerva Iercan, Arad), Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu din 5 februarie 1902.

lui I. Rațiu (chiar unii dintre adversarii acestuia au preferat să se desolidarizeze de E. Brote — cum face de exemplu V. Lucaciu).

În Transilvania, doar o publicație locală, „Revista Orăștiei”, l-a lăsat pe E. Brote să se explice în numerele sale⁵⁵, declarînd apoi că explicațiile acestuia nu sînt satisfăcătoare, revista neputînd să se situeze pe aceleași poziții. De asemenea, lui S. Albin i-a fost refuzat un articol. În schimb, „Revista Orăștiei”, a continuat, în polemică cu „Tribuna” și cu celelalte publicații transilvănene, să sprijine pe aderenții lui E. Brote (pe V. Mangra mai ales) și, în general, pe oponenții lui I. Rațiu (în primul rînd pe V. Lucaciu).

În România, criza a fost din plin folosită ca armă de partid. Ziarul liberal „Voința națională” a luat, firește, apărarea lui E. Brote (care a și publicat aici, în lunile respective, un articol și o scrisoare deschisă). Ziarele opoziției au condus cu înverșunare atacul contra lui E. Brote și I. Slavici, desigur în primul rînd nu pentru zdrobirea acestora, ci pentru a lovi în D.A. Sturdza și în Partidul Național Liberal. Merită a fi amintită campania purtată în ziarele „Epoca” și „Tim-pul” de conservatori, în „Ziua” de radicali, ca și în „Adevărul”.

Criza Partidului Național Român este deci, în esență, rezultatul înfruntării dintre partizanii a două tactici naționale. Pasiviștii, bazîndu-se pe programul din 1881, susțin nerecunoașterea regimului dualist, autonomia Transilvaniei, neparticiparea la alegeri și la viața parlamentară. Activiștii consideră că dualismul și autonomia sînt puncte ale programului care trebuie lăsate pentru un timp la o parte; cer participarea la viața politică a statului; speră într-o îmbunătățire a sistemului electoral, pretinzînd introducerea votului universal, teren unde se întîlnesc cu socialiștii români transilvăneni.

⁵⁵. „Revista Orăștiei”, II (1896), nr. 4 și 5 (20 ianuarie/1 februarie și 27 ianuarie, 3 februarie).

Pasiviștii urmăreau susținerea neclintită a drep-
turilor poporului român, în timp ce activiștii căutau să
realizeze cât se putea realiza în cadrul regimului exis-
tent. Și unii și alții, chiar dacă pe căi diferite, luptau
însă pentru realizarea aspirațiilor naționale românești.
Criza a fost prea ascuțită în raport cu deosebirile de
părerii, care nu erau în general esențiale.

Între timp, E. Brote își prezentase cartea, spre pre-
miere, Academiei Române, desigur, sfătuit și sprijinit
de D.A. Sturdza, care era secretarul general al acestei
instituții. Într-o anumită măsură, prin calitățile sale in-
trinsece, dar mai ales prin însemnătatea sa politică, de
propagare a intereselor naționale românești, lucrarea
merita un premiu. Cu atât mai mult cu cât, acordându-i-l,
Academia avea să-și manifeste solidaritatea cu ideile ex-
puse în carte, cu lupta românilor transilvăneni. Pentru
E. Brote, premiul Academiei, de 5.000 de lei, ar fi re-
prezentat și un serios sprijin material pe care, de ase-
menea, îl merita.

La 12 ianuarie 1896, Comisia premiilor Academiei
hotărăște ca darea de seamă asupra *Cestiunii române
în Transilvania și Ungaria* să fie alcătuită de Grigore
Tocilescu (membru al Academiei, la secția literară, din
1890). În cadrul aceleiași comisii, Gr. Tocilescu prezin-
tă raportul la 13 martie 1896. Cu 5 voturi pentru și 3
contra este aprobată propunerea pentru premiere⁵⁶.

În sfârșit, discuția hotăritoare are loc la 18 mar-
tie 1896⁵⁷. În raportul său⁵⁸, Gr. Tocilescu arată că lu-
crarea lui E. Brote „tractează una din cestiunile cele
mai arzătoare, care pe noi românii ne interesează în
supremul grad ca stat și ca națiune. Ea desfășoară, cu
o cunoștință adâncă a faptelor, într-o formă concisă,
clară și metodică, faptele de căpetenie prin care a tre-
cut, de la originea ei și pînă astăzi, cauza românilor

⁵⁶. „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XVIII, 1895—1896,
Partea administrativă și dezbaterile, București, 1896, p. 313—
316.

⁵⁷. Ibidem, p. 184—193.

⁵⁸. E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, Ra-
port prezentat Academiei Române de Gr. G. Tocilescu, Bucu-
rești, 1896.

din Transilvania și Ungaria... nu este o scriere ușoară, pripită și tendențioasă, o broșură politică menită a dispărea cu ziua de mâine, ci rezultatul unui studiu critic și conștiincios bazat pe izvoare documentare, al căror cuprins spune mai mult și mai cu tărie decât a voit însuși autorul". Deși nu este de acord cu unele aprecieri politice (privind guvernul conservator), raportorul recomandă cu căldură cartea spre premiere.

Discuțiile care urmează sînt destul de aprinse. La vremea apariției ei, lucrarea nemulțumise pe mai mulți oameni politici transilvăneni, iar acum, în plină criză a Partidului Național Român, după cum am văzut, E. Brote era atacat din toate părțile. Primul vorbitor, Vincențiu Babeș (membru al Academiei de la înființarea sa), vechiul adversar al autorului și unul dintre personajele „negative” ale lucrării, declară că nu a citit-o „pentru că astfel de opere d-sale nu i se trimit și de d-sa se ascund”; cu toate acestea, din cîte a auzit și a citit prin ziare, consideră că „scrierea este de cuprins politic militant”, deci „Academia nu poate premia această scriere, fără a fi acuzată că se amestecă în luptele politice”⁵⁹.

Au vorbit apoi, în sprijinul lui E. Brote, bătrînul om politic liberal Nicolae Ionescu (arătînd că „Academia are o datorie mai presus de orice considerațiuni politice, de a premia și de a încuraja pe acei cari sînt persecutați și cari luptă”), Vasile Maniu și din nou Gr. Tocilescu. S-au pronunțat împotriva transilvăneanul Alexandru Roman și B.P. Hasdeu, iar V.A. Urechea a declarat că se va abține de la vot.

Rezultatul votului a fost următorul: din 21 de votanți, 14 s-au declarat pentru, iar 7 contra. Întrunindu-se — este drept, la limită — majoritatea de 2/3 necesară, se acordă autorului premiul Adamachi⁶⁰.

E. Brote cîștigase o victorie, dar nici argumentele celor care se împotriviseră lucrării nu erau lipsite

⁵⁹. „Analele Academiei Române”, seria II, tom XVIII, 1895—1896, Partea administrativă și dezbaterile, București, 1896, p. 187—188.

⁶⁰. Ibidem, p. 193.

de greutate. Mai ales evoluția sa politică din anul ce urmasese publicării volumului, venea în contradicție cu unele aprecieri cuprinse în el. Cartea critica aspru politica națională a conservatorilor, dar acum, liberalii, prietenii lui E. Brote, făceau aceeași politică; astfel, condamnarea conservatorilor suna fals. De asemenea, orientarea autorului spre o înțelegere — chiar dacă îndepărtată — cu guvernul maghiar, venea în contradicție cu unele atacuri îndreptate contra lui V. Babeș și A. Mocioni. În felul acesta, unele pasaje ale lucrării se dovedeau a fi, într-adevăr, ocazionale, determinate de conjunctura politică din vremea mișcării memorandiste. Trebuie subliniat însă că aceste lipsuri și contradicții nu atingeau partea cea mai mare a lucrării, ci doar 2—3 dintre capitolele ei.

În cursul anului 1896, partizanii lui E. Brote au început să se organizeze, plănuind în primul rând editarea unui organ de presă. Au avut loc discuții la Măgurele, unde era I. Slavici profesor. Unii ar fi dorit stabilirea ziarului la Brașov, vechii tribuniști avînd acolo mulți prieteni, printre care și Diamandi Manole, persoană influentă, care luase parte la întemeierea „Tribunei” în 1884. E. Brote a stăruit însă pentru alegerea Aradului și a avut cîștig de cauză⁶¹.

Aradul nu a fost ales la întîmplare; el reprezenta un centru politic românesc însemnat. În plus, țărănimea din jurul Aradului manifesta multă combativitate, antrenînd astfel și pe fruntașii politici. De asemenea, pasivismul nu avusese nicicînd rădăcini trănice la Arad. Partidul era mai bine organizat aici, iar V. Mangra începuse să răspîndească ideile lui E. Brote⁶².

Mai mulți militanți energici (Mihai Veliciu, Roman Ciorogariu, Nicolae Oncu și alții) se aflau strînși tot la Arad. În sfîrșit, aici exista și Banca Victoria,

⁶¹. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 274 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 17 decembrie 1900).

⁶². Arhiva B.C.S., doc. 4245 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 15/27 noiembrie 1895).

înființată în 1887, cel mai puternic institut românesc de credit după Albina din Sibiu.

La toate acestea, E. Brote mai găsește Aradului o calitate, esențială pentru realizarea planului său: „Aradul mai are încă o însușire, care ar lipsi atît Blajului cît și Sibiului și care astăzi cu deosebire este de prețuit. Înțeleg calitatea Aradului a fi locul cel mai potrivit, unde s-ar putea întâlni maghiarii și românii la o înțelegere oarecare... Trebuie făcută o încercare serioasă și anume la Arad”⁶³.

Pentru editarea ziarului, E. Brote i-a dat lui V. Mangra un ajutor de 5.250 florini; nu se știe dacă această sumă îi aparținea lui sau a fost rezultatul unei colecte realizată cu sprijinul lui D.A. Sturdza. Sigur este însă că noua publicație a fost scoasă la Arad după indicațiile și în parte cu sprijinul material al transilvănenilor din București, fiind susținută și de șeful Partidului Național Liberal.

Numărul de probă al noului ziar, care se numește „Tribuna poporului”, în amintirea vechii „Tribune”, dar în același timp pentru a se deosebi de cea care continua acum la Sibiu, apare la 25 decembrie 1896/6 ianuarie 1897, iar numărul 1 la 1/13 ianuarie 1897. De la bun început ziarul nu este provincial, căci, deși sprijinit în primul rînd de arădeni, are susținători și cititori în toate părțile Transilvaniei și în România. Redactor responsabil este I. Russu-Șirianu. Datorită în primul rînd muncii lui, „Tribuna poporului” va deveni în cîțiva ani cel mai bine informat și scris ziar din Transilvania. Între 1898—1900 un rol important în redactarea gazetei are și G. Augustini, care în iunie 1897 părăsește Sibiul, certat la rîndul său cu gruparea din jurul lui I. Rațiu. Plecarea sa de la Sibiu la Arad dovedea că și pe planul alianței româno-slovaco-sîrbe, centrul de greutate tindea să devină tot Aradul.

Este mai greu de spus cine conduce de fapt ziarul. E. Brote continuă să se considere șeful mișcării;

⁶³. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 274 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 17 decembrie 1900).

el publică în „Tribuna poporului” articole programatice și dă indicații generale pentru desfășurarea luptei. Era însă greu de condus din România o acțiune la Arad. De aceea, de multe ori în problemele importante, aproape întotdeauna în cele mărunte, arădenii vor proceda după propria lor judecată, care putea sau nu să corespundă cu a lui E. Brote. Acesta a continuat să aibă însă un rol de seamă în determinarea trecerii de la pasivism la activism. Alături de el, I. Slavici, retras la Măgurele, este un harnic colaborator.

Ziarul se află inițial și sub influența lui V. Mangra. Directivele lui vor fi puse însă în discuție, odată cu încercările sale de a grăbi, cu orice preț, apropierea de guvernul maghiar. Deși mult mai discretă, influența lui R. Ciorogariu a fost reală și ea, singură, se va prelungi pînă la dispariția ziarului. El nu a fost de acord cu exagerările lui V. Mangra, și, mai târziu, ale lui E. Brote și I. Slavici. Inițial ziarul este sprijinit și de V. Lucaciu, iar din 1900, cînd se stabilește la Arad, V. Goldiș are la rîndul lui un cuvînt de spus.

Este lesne de observat că noua mișcare nu era unitară. Ea îi grupa în general pe partizanii activismului, o tactică, nu un scop în sine. Unii nu erau lămurii nici în privința activismului. De aceea, și de asemenea pentru a pregăti treptat opinia publică, „Tribuna poporului” publică la început chiar articole favorabile pasivismului. Cu atît mai puțin exista armonie de păreri în problema tratativelor româno-maghiare, alianței naționalităților, a raporturilor cu gruparea lui I. Rațiu.

Primul articol programatic mai important se intitulează *Acțiune* / și apare la 15/27 ianuarie 1897. Este o pledoarie în favoarea alianței naționalităților și a refacerii coeziunii Partidului Național Român. Se deplînge sistarea oricărei acțiuni a alianței româno-slovaco-sîrbe și inactivitatea celor patru membri ai Partidului Național care îi reprezentau pe români în alianță: „D-nii dr. I. Rațiu, dr. V. Lucaciu, V. Mangra și Iuliu Coroianu, orice s-a întîmplat între dînșii, cînd va trebui să reprezinte neamul românesc alături de slovaci

și sîrbi desigur că nu se vor călăuzi de resentimente, ci vor avea în vedere exclusiv numai interesele naționale... Să ne apropiem deci întîi între noi, și apoi cu naționalitățile"⁶⁴.

Din București, reacția lui E. Brote este promptă: „Oare toate aceste — îi scrie el lui V. Mangra — nu se puteau publica de „*Tribuna*“ din Sibiu? Ai d-ta convingerea, că cu asemenea idei politice se poate strînge poporul în jurul „*Tribunei poporului*“ și îți vei asigura sprijinul cercurilor politice conducătoare de aici?... Un lucru să nu-l scăpăm din vedere. Am stat mult în așteptare cu întemeierea noului ziar; să nu ne zică lumea la urmă că mai puteam să mai așteptăm”⁶⁵.

Pentru a pune lucrurile la punct, în zilele următoare, E. Brote își publică, într-o suită de 7 articole, propriul său program sau mai curînd atît cît putea enunța din el în condițiile date. Suita se numește *Puncte de orientare* și apare între 24 ianuarie/5 februarie și 4/16 februarie 1897. „Situția actuală diferă în mod esențial de cea de la 1892”, afirmă autorul⁶⁶. Încheierea mișcării memorandiste, grațierea celor condamnați (cu care ocazie atît împăratul cît și guvernul maghiar ar fi dovedit o anumită bunăvoință), vizita lui Francisc Iosif la București (septembrie 1896), atenția Europei îndreptată asupra situației din Transilvania, dorința primului ministru român ca „neînțelegerile și vrajba dintre români și maghiari să înceteze”, transformările ce se petrec în viața politică maghiară (decăderea Partidului Liberal, formarea Partidului Popular) — sînt toate elemente care trebuie să determine și o schimbare a tacticii românilor. Deși E. Brote exclude negocieri româno-maghiare (am văzut că în concepția sa aceasta avea să fie ultima etapă), se declară împotriva

⁶⁴. *Acțiune!* în „*Tribuna poporului*”, I (1897), nr. 8 (15/27 ianuarie).

⁶⁵. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 229 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 16/28 ianuarie 1897).

⁶⁶. *Puncte de orientare*, în „*Tribuna poporului*”, I (1897), nr. 19 (30 ianuarie/11 februarie).

intangibilității programului național din 1881 și pentru „o rezervă binevoitoare” față de guvernul maghiar.

Punctele de orientare reprezintă un pas pe drumul ce va duce la abandonarea pasivității și, mai târziu, la tratativele cu guvernul maghiar. Că aceste acțiuni, la rîndul lor, nu vor reuși, este drept; nu este însă mai puțin adevărat că în 1897 ele reprezentau ceva nou, puteau fi o speranță.

Deosebirea între cele două programe amintite este evidentă și ea marchează contradicțiile mișcării de la Arad. Nu trebuie crezut că cei care subsciau la primul program erau mai apropiați de I. Rațiu decît de E. Brote; dar, deși adepți ai activismului, le era teamă să declanșeze mișcarea cît timp „Tribuna poporului” nu avea să grupeze în jurul său o mișcare mai amplă, mai puternică. De fapt, nici E. Brote nu făcuse decît primul pas, neamintind nimic de activism. În ce privește tratativele cu guvernul însă, neînțelegerea trebuie să fi fost de la început mai serioasă. Între aceste două programe, „Tribuna poporului” va merge mai mulți ani, oscilînd.

Dacă în Transilvania E. Brote reușise să-și organizeze partizanii și să inaugureze — desigur, cu tot felul de greutate — începutul unei noi linii politice, la București situația devenea pentru el din ce în ce mai complicată. Putea juca un rol aici numai prin relațiile strînse ce le avea cu D.A. Sturdza. Acesta este însă atacat tot mai vehement — chiar în cadrul propriului partid — și, spre sfîrșitul anului 1896 silit să demisioneze. Se formează la 21 noiembrie 1896 un nou guvern liberal, condus de P.S. Aurelian. D.A. Sturdza revine la conducere în martie 1897, dar poziția sa rămîne destul de șubredă și, mai ales în problema națională, din partea lui cu greu se mai puteau aștepta acțiuni importante. De asemenea, opinia publică era dezorientată de neînțelegerile din Transilvania.

În general, ca prieten al lui D.A. Sturdza, și în urma scandalului de la începutul anului 1896, E. Brote nu era privit cu simpatie în cercurile politice din Capitală. Activitatea sa la București, atît de bogată în

anii 1893—1895, devenise acum neînsemnată. Dacă n-ar fi fost în primejdie de a fi condamnat, soluția cea mai bună era să treacă în Transilvania și să ia conducerea directă a partizanilor săi, care continuau să îl numească, la fel ca mai înainte, „Căpitanul”. În lipsă de ceva mai bun, se ocupă, în 1896 și în primele luni ale anului 1897, din însărcinarea Academiei (deci a lui D.A. Sturdza) cu îngrijirea volumului de cuvîntări ale regelui Carol I. Volumul apare în 1897 sub titlul *Treizeci de ani de domnie ai regelui Carol I* și cuprinde discursurile acestuia din 1866 pînă în decembrie 1896. Dacă ne gîndim la iluziile din primii ani, la intensa propagandă națională desfășurată, la lupta pentru transformarea cauzei românești într-o problemă europeană, sfîrșitul activității sale politice la București este, fără îndoială, deosebit de trist.

Nu același lucru se poate spune despre viața lui personală, căci la 7 noiembrie 1896 se căsătorește, în sfîrșit, cu Adela de Heldenberg. La căsătoria religioasă, i-au avut ca nuni pe D.A. Sturdza și soția sa, Zoe Sturdza; iar la primărie, martori au fost D.A. Sturdza, avocatul George Bursan (liberal, membru marcant al Ligii Culturale), Ioan Slavici și Ioan Bianu (primii doi din partea soțului, ceilalți ai soției)⁶⁷. Se pare că Adela de Heldenberg a făcut o impresie deosebită asupra propriedadei bucureștene. „Cînd viitoarea doamnă Brote și-a făcut apariția în saloanele exclusiviste ale Zoiei Sturdza, născută Cantacuzino, persoana ei de o eleganță rafinată, îmbrăcată cu ce Viena a putut oferi mai fin, a făcut vîlvă, și cînd tînăra a mai deschis gura într-o franțuzească fără greș și a mîngîiat cu măiestrie clapele pianului boieresc — haloul a fost unanim...”⁶⁸.

E. Brote și-a păstrat însă sîngele rece. Pentru el Bucureștii reprezentau un capitol aproape de sfîrșit. O soluție pentru viitoarea sa activitate i-a fost oferită tot de D.A. Sturdza. Moșia acestuia, Găiceana, aflată

⁶⁷. *Primăria Sectorului I Galben. Extract din registrul actelor de căsătorie pe anul 1896*, în Arhiva Ana Dogariu.

⁶⁸. L. Brote, *op. cit.*, p. 14.

în județul Tecuci, mergea cît se poate de rău ; din această pricină, în vara anului 1897, proprietarul era tocmai pe cale de a rezilia contractul arendaşului A. Popea. „Vorbindu-mi de mersul rău al moşiei — scrie E. Brote — a rezultat din convorbirile noastre ideea de a părăsi modul de arendare, de a organiza şi înzestra moşia pentru o exploatare în regie şi de a realiza această idee în tovărăşie”⁶⁹. E. Brote avea să investească suma de 30.000 lei, realizată prin vinderea proprietăţii sale din Transilvania ; de asemenea, urma să se stabilească la Găiceana pentru a reorganiza moşia, folosind vasta lui experienţă de agronom. În imposibilitate de a se întoarce în Transilvania şi de a activa la Bucureşti, Găiceana îi apărea ca singurul refugiu ; desigur, un refugiu temporar, căci nu avea intenţia să renunţe la planurile politice. Sub îndepărtata lui supraveghere, curentul politic ce îl iniţiase în Transilvania avea să se dezvolte de la an la an.

⁶⁹. Arhiva Ana Dogariu, manuscrisul privind activitatea lui E. Brote la Găiceana (în continuare *Ms. Găiceana*). Este o relatare precisă a situaţiei moşiei şi a realizărilor sale. Unele pagini dovedesc un talent literar remarcabil.

V

Găiceana (1898-1908)

Comuna Găiceana se afla în județul Tecuci, pe Valea Berheciului, la vreo 60—65 km nord de capitala județului și la 30 km de Adjud, într-o regiune deluroasă. Centrul comunei, Țîrgul Găiceana, este așezat într-o depresiune, de aici răsfirîndu-se pe văile dintre dealuri, alte 10 sate sau cătune: Ghilovești, Huțul, Lunca, Marginea, Pietroasa, Popești, Recea, Ungureni, Valea-Morii, Zlătăreasa. Spre sfîrșitul secolului trecut populația se ridica la 590 familii sau 2.110 locuitori¹.

Aici se afla moșia lui D.A. Sturdza. Ea aparținuse vornicului Alexandru Sturdza care, murind în 1863, își lăsase proprietatea lui Matei Sturdza și Zoei, căsătorită Balș. Amîndoi mor însă curînd și moșia revine celui alt fiu, D.A. Sturdza².

Găiceana era o proprietate impunătoare. Avea o suprafață de circa 6.000 hectare, o lungime de peste 20 km și lățimea maximă de 6—7 km. „Terenul este accidentat și dealurile ce o înconjoară și o traversea-

1. *Marele dicționar geografic al României*, vol. III, București, 1900, p.478.

2. Arhiva Istorică Centrală a Statului, Creditul funciar rural, 390/1878, f. 8.

ză se ridică ceva peste 500 m asupra mării. Numai pe valea principală îngustă terenul este șes, dar totodată și mlăștinos, acoperit cu plante trestioase. Mai mult decît jumătate din suprafața moșiei este ocupată de păduri, mai ales fagi, tei, plop și stejari. Și partea liberă de pădure este pădureață, crescînd în grupuri mai mari sau mici tufe de stejari, frasin, plop, porumbele, muiș etc. După planul moșiei lucrat la 1875, sînt 2.209 fălci pădure, 1.198 f. arături, 182 f. fînețe, 375 f. pășuni, 22 f. vii și restul drumuri etc³, (o falce are 1,43 ha).

Remarcabil organizator în diferite sectoare de activitate, D.A. Sturdza s-a îngrijit însă prea puțin de propria moșie, pe care se mulțumea să o exploateze cît mai mult, în chip nerațional, la fel ca majoritatea moșierilor, neurmărind decît cîștigul material. În E. Brote a crezut că găsise omul potrivit pentru a readuce ordinea la Găiceana. Convenția⁴ semnată de cei doi, în vara anului 1897, prevede o asocierie, D.A. Sturdza supunînd cultivării întreaga moșie, iar E. Brote investind o sumă de aproximativ 30.000 lei. Pentru conducerea administrației, el urma să primească 1.000 lei pe lună și produsele necesare întreținerii casei. Cu venitul net al moșiei avea să se procedeze astfel: 50.000 lei se capitalizau în fiecare an, pînă la 80.000 lei se cuveneau lui D.A. Sturdza, iar ce trecea peste 130.000 lei se împărțea egal între asociați.

Convenția era încheiată pe termen de 10 ani, pînă la 31 martie 1908.

Spre deosebire de D.A. Sturdza, E. Brote, care lucrase ani de-a rîndul în Transilvania pentru ridicarea stării țăranilor, înțelegea ca exploatarea rațională a moșiei să fie profitabilă și acestora. Era o iluzie, și avea să o plătească scump mai tîrziu.

În aprilie 1898, E. Brote se instalează la Găiceana. Mizeria, mai mult chiar — stadiul de descompunere a moșiei, erau de nedescris. „Starea în care se aflau pâr-

³. Ms. Găiceana.

⁴. Convenția se află în arhiva Ana Dogariu.

țile moșiei, afară de păduri, era adevărat barbară", scria el⁵. Terenul arabil se degrada, fînețele dădeau un fîn „respins de regulă de bovine”, viile „nu meritau această numire”, căci erau cuprinse „din toate părțile de pir, care în loc să fie stîrpit era cosit și pe pleșurile viei se ridicau clăi mari de fîn de calitate mai bună decît cel de pe fînețe. Nici una din vii nu era împrejmuită și vitele treceau peste ele, păscîndu-le”; pășunile erau rîpoase și în parte împădurite.

Primele zile petrecute la „curtea boierească” nu au fost deloc plăcute, căci aceasta se integra perfect în peisajul mizer al moșiei. „Situată pe un podiș aproape la capătul sudic al moșiei, între două rîpi, cari în fața Curții se împreunau, cuprindea un șir de clădiri scunde construite din lemn și lut, acoperite cu șindrilă sau cu paie. Toate fără excepțiune erau ruinate, parte din ele prăbușite, și cu coperișele sparte. Legiuni întregi de guzgani, șoareci, stelnițe, pureci, muște și alte insecte asediase aceste ruine, încongiurate de straturi groase de murdării strînse de decenii. Bufnițe și cucuveici se încuibase în toate părțile și noaptea răsunau văile de vaietele lor pătrunzătoare... În amurgul sării era preste tot primejdios a trece prin ogradă fără a fi înarmat cu o ghioagă puternică, căci erai atacat de batalioane de guzgani mari, care înaintau în coloane asupra magaziei de produse...”⁶. Într-un asemenea cadru, viața sătenilor era dintre cele mai dificile. Familiile țărănești — în număr de 560 după calculul lui E. Brote — dispuneau de 1.138 fălci pămînt propriu (1.627 ha). Aceasta însemna, în medie, mai puțin de 3 ha pentru fiecare familie. Mai mult de o treime (34%) aveau sub o falcie loc arabil; de asemenea, 25 de familii nu dispuneau de nici un petec de pămînt, iar 87 de o suprafață aproape inexistentă (sub 40 prăjini). Doar o pătrime (24%) aveau peste două fălci; un singur locuitor poseda 6 fălci (aproape 8 ha) și 11 cîte 4—5 fălci (6—7 ha). O pătrime (23%) n-aveau vite deloc,

⁵. Ms. Găiceana.

⁶. *Ibidem*.

cei mai mulți (40%) „țineau numai 2 vaci pe care le înjugau și le mulgeau”, „numai o pătrime (24%) aveau cîte 2 boi, unii cîte un bou și o vacă sau 2 cai și de abia 7% din săteni dispuneau de 4 capete de vite mari (boi, vaci, cai)”⁷.

În asemenea condiții, în afara cultivării petecului lor de pămînt, țărani erau nevoiți, pentru a putea trăi, să-și vîndă forța de muncă. Plata era următoarea : „o prăjină arată, grăpată și semănată 20 bani, o prăjină de secere cărată 20 bani, o prăjină prășită de două ori, culeasă, tăiat și cărat hlujii, cărat și așezat porumbul 30 bani ; 1 zi de vară cu carul 2 lei — toate cu hrana proprie a lucrătorului”⁸. În plus, „fiecare sătean era obligat la o zi cu carul de clacă (fără plată) sau, neavînd vite de jug, la două zile cu palmele”. În ce privește angajamentele mai lungi, lunașii (32 de zile de lucru), în afară de hrană, îmbrăcăminte și lemne de foc, primeau 16 lei, vărășii (de la 1 martie pînă la 1 noiembrie) 50—100 lei și „anașii”, 80—150 lei. Muncitorii erau toți din sat ; domeniul avînd o reputație rea, în Găiceana nu prea soseau muncitori agricoli din afară.

Cu toată înapoierea moșiei — care, de altfel, nu era singura aflată în această situație — este de remarcat faptul că relațiile capitaliste aproape se generalizaseră. Cei care nu aveau din ce trăi se angajau ca muncitori agricoli — pentru o perioadă mai scurtă sau pentru tot anul — primind în schimb un salariu de mizerie (dacă retribuirea muncii în dijmă reprezenta în medie 15.000 lei anual, lucrările plătite în bani se urcau la peste 37.000 lei).

E. Brote este silit să ia totul aproape de la început. La 18 mai 1898 — după patru săptămîni de la sosirea sa — îi scria lui I. Bianu că a început „reforme”; cărase „multe sute de care de murdării din curte” și purta război cu șobolanii, cucuveicile și insectele, ziua și noaptea. Rezultatul nu era încă prea

⁷. *Ibidem*.

⁸. *Ibidem*.

îmbucurător : „numărul morților este considerabil, dar rezervele armatelor dușmanului sînt atît de mari și numeroase încît nu prevăd sfîrșitul războiului“. Prin grija lui I. Bianu, era zilnic aprovizionat cu ziare⁹.

Toate aceste greutăți nu erau însă de natură să îl sperie. Dimpotrivă, a început cu toată rîvna munca pentru transformarea moșiei. Cam în aceeași vreme, îi scria optimist lui D.A. Sturdza că „frumusețea cîmpurilor și a pădurilor te face să uiți în curînd toate neajunsurile cîte au rămas în urma unor arendași lacomi și lipsiți de conștiință. Chiar cu locuința defectuoasă ne-am împăcat. Spoită din nou, curățată și puțin aranjată se prezintă cu mult mai prietenoasă ca mai înainte. Ionel (fiul său n.n.), totdeauna voinic, se răsfăță în veselie, pe care numai somnul o curmă“. Chiar soția sa „neașteptat de iute s-a împrietenit cu noile împrejurări de aici“¹⁰.

În toamna anului 1898, primele rezultate începeau să se vadă : „Noi aici sîntem încă în deplină activitate. Am semănat pînă acum cu grîu un număr îndoit de fâlci ca acum un an și sper să mai semăn înainte dacă timpul favorabil nu se va schimba“¹¹.

„Prima lucrare ce trebuia pornită era exploatarea pădurilor, căci ea era destinată să producă capitalul de 250.000 lei menit pentru investiții“¹², arată E. Brote. Planul de organizare fixase un termen de 5 ani, deci în fiecare an venitul net al pădurilor trebuia să se ridice la 50.000 lei. În primii trei ani s-a furnizat căilor ferate lemn pentru traverse, obținîndu-se în schimb capitalul de 182.793 lei. „Rezultatul acesta nu era încurajator, fiindcă în acești 3 ani se consumase cea mai valoroasă parte a pădurii : stejarul în dimensiunile cele

⁹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55556 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 18 mai 1898).

¹⁰. Loc. cit., doc. 122007 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 11 mai 1898).

¹¹. Loc. cit., doc. 122009 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 22 octombrie 1898).

¹². Ms. *Găiceana*.

mai mari"¹³. Împreună cu silvicultorul Tendeloff, E. Brote a ajuns la concluzia necesității înființării unei fabrici de cherestea. Aceasta — cu mașini cumpărate din Viena — și-a început activitatea în primăvara anului 1901. A funcționat patru ani și jumătate, producând un venit brut de 798.879 lei. Cheltuielile fiind de 655.196 lei, venitul net se urcă la 142.683 lei. (în total s-au tăiat 20.000 mc. cu prețul mediu de 40 lei metrul cub). La începutul anului 1906, fabrica a fost desființată, mașinăriile ei fiind vândute cu 25.000 lei. În total, exploatarea pădurilor a adus venitul net de 335.000 lei, menit a servi pentru investiții pe moșie.

Aceste investiții erau absolut necesare, căci domeniul lui D.A. Sturdza nu cuprindea practic nimic din cele necesare exploatării cîmpului. „Pe moșie lipseau cu totul unele din cele mai indispensabile clădiri, precum coșere, pivniți, ateliere, locuințe etc., iar cele ce se găseau erau într-o stare de ruină”; de asemenea „la pornirea afacerilor, moșia n-avea absolut nimic: nici plug, nici bou, nici sapă, nici cui, nici vreun scaun cel puțin. După plecarea arendașului la Sf. Gheorghe 1898 era acolo o completă pustietate. Situațiunea de a duce lipsă de cele mai indispensabile lucruri pentru viața zilnică nu și-o poate înfățișa nimeni, decît acela care s-a aflat în ea. Nu numai că nu se găsea nici un scaun, dar nu era nimeni într-o circumferință de vreo 30 km care ar fi putut să vîndă, sau să facă, sau să împrumute o asemenea mobilă simplă”¹⁴.

Aceste aprecieri, făcute de E. Brote, ar putca să pară exagerate, dar ele sînt pe deplin confirmate de expertizele efectuate de Creditul funciar rural, la 1878, 1882 și 1895; de fiecare dată se arată că nu există „acareturi” pe moșie¹⁵.

În comparație cu situația din 1898, realizările lui E. Brote, în decurs de zece ani, sînt impresionante.

¹³. *Ibidem*.

¹⁴. *Ibidem*.

¹⁵. Arhiva Istorică Centrală a Statului, Creditul funciar rural, dosar 390/1878, 1735/1895.

După plecarea sa de la Găiceana, putea să scrie cu mîndrie: „astăzi stau pe moșie 57 clădiri, din cari 12 sînt destinate pentru înmagazinarea produselor moșiei (9 clădite din nou și 3 reparate și amplificate), 5 pentru adăpostirea vitelor (toate din nou), 18 pentru ateliere, industrii și birouri (afară de una toate nouă) și 25 case de locuit (din care 12 nouă) cu toate apartinențele lor, grajduri, pivniți, șoproane, cotețe etc.”¹⁶. Situația este confirmată și de expertiza Creditului funciar rural din 1905, noul raport cuprinzînd, pe două pagini, o lungă listă de „acareturi”¹⁷.

Pornind, de asemenea, de la zero, E. Brote a pre-dat după 10 ani vite prețuite în total la 19.435 lei (56 boi, în valoare de 11.400 lei, 32 cai în valoare de 5.590 lei, 7 vaci, 53 oi etc.). Tot la sfîrșitul acestei perioade, inventarul mașinilor agricole se compunea din: 3 locomobile cu 12 cai putere fiecare (prețul peste 10.000 lei), 3 batoze (2 pentru grîu cu prețul de 7.414 lei fiecare, una pentru porumb de 2.959 lei), 42 pluguri de oțel, vînturătoare, grape etc. Au fost cumpărate de la firma Clayton & Shuttleworth Ltd, valoarea lor totală fiind de 85.470 lei.

Se adaugă la acestea cheltuielile — 34.137 lei — făcute pentru instrumente, unelte și mobilier. În total, valoarea vitelor, mașinilor, uneltelor și mobilierului se ridică la 139.042 lei.

În sfîrșit, reforme importante au fost introduse în ceea ce privește economia cîmpului. Pînă la venirea lui E. Brote „nu exista nici un fel de regulă sau sistem, după care s-ar fi cultivat cîmpurile. Se ara acolo, unde plugul putea trage brazda”¹⁸. E. Brote introduce asolamentul, defrișează terenurile cuprinse de buruieni, întărește prin garduri și plantații malurile rîpoase.

Din păcate, țăranii nu au profitat prea mult de ridicarea economică a moșiei. Situația lor rămîne pre-

¹⁶. Ms. Găiceana.

¹⁷. Arhiva Istorică Centrală a Statului, Creditul funciar rural, dos. 1.735/1895, p. 41—42.

¹⁸. Ms. Găiceana

cară. Corespondența lui E. Brote din acești ani constituie o prețioasă sursă de informare asupra condițiilor — deseori neomenești — de viață de la sate. Iată un fragment semnificativ (dintr-o scrisoare adresată lui D.A. Sturdza), descriind situația în primele săptămîni ale primăverii anului 1905 : „Mai întîi e lipsa de hrană pentru săteni, care v'ă mai continua încă vreo 2—3 luni. Apoi sînt vitele slăbite de foame, pe care pășunea încă nesuficientă nu le poate hrăni. Săteanul nu poate îndeplini nici un fel de muncă cu ele și nu poate să-și cîștige, după iarna grea și lungă, nici puținul de care are nevoie pentru acoperirea celui mai redus buget posibil”¹⁹. „Țăranul — scrie el — n-are nici bani, nici nutreț, nici hrană”²⁰.

În măsura în care îi permiteau relațiile de producție existente și obligațiile sale față de proprietar, E. Brote a încercat, reușind pe alocuri, să stîrpească unele abuzuri, să creeze condiții mai omenești de muncă și trai. Iată cîteva măsuri luate de el încă din primele zile : „Bătaia sătenilor din partea slujbașilor moșiei a fost riguros oprită și pedepsită. S-au luat dispozițiuni severe ca pămîntul muncit de săteni să fie măsurat în mod conștiincios și exact, ca socoteala și plata în toate afacerile cu sătenii să se îndeplinească în mod regulat și prompt. Încît a fost cu putință s-a satisfăcut tuturor cererilor de loc de hrană și nici un sătean lipsit cu totul de pămînt n-a rămas neîmpărtășit. Munca a fost declarată liberă, adică fiecare sătean avea dreptul să plătească arenda locului, taxa de pășune și avansurile de bani nu numai exclusiv prin muncă, ci și prin numerariu. Pedepsele grele pentru săteni de a fi excluși de la moară, de la pădure etc. au fost desființate”²¹.

În ultimii ani ai administrației lui E. Brote a crescut și plata diferitelor munci : „pentru o prăjină pre-

¹⁹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122.064 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 12/25 aprilie 1905).

²⁰. Loc. cit., doc. 122.062 (Scrisoarea lui E. Brote către D. A. Sturdza din 14/27 februarie 1905).

²¹. Ms. Gălceana

țurile au fost urcate la arături de la 20 bani la 25, la secere de la 20 bani la 40, la prașilă de la 30 bani la 50; pentru ziua cu palmele plata s-a urcat de la 1 leu la 1,20 lei și 1,50; și pentru ziua cu carul de la 2 lei la 2,50 și 3 lei²². De asemenea, s-a oprit munca duminica.

Planul lui E. Brote era însă mai ambițios. El nu urmărea numai lichidarea unor abuzuri, ci, în general, ridicarea materială și culturală a țăranimii. A înființat, în acest scop, o *Casă de ajutoare* care, avînd ca resurse contribuții de bună voie și rețineri din plățile făcute prin casieria moșiei (20% din salariul fiecărui slujbaș și 1% din plata lucrătorilor), își propunea următoarele:

a) a da îngrijire medicală gratuită tuturor slujbașilor și lucrătorilor și a servi medicamente gratuit;

b) a da ajutoare în bani tuturor în cazuri de nenorociri;

c) a face reparații urgente la drumurile publice;

d) a clădi biserica și școala.

În 10 ani s-au strîns astfel 47.900 lei (34.700 prin rețineri de la plăți; primăria a contribuit cu 6.000, moșia cu 4.000, iar E. Brote personal cu 2.000 lei). Din această sumă s-au cheltuit cu restaurarea bisericii 21.000 lei, cu construirea edificiului școlar (lucrare deosebit de necesară, căci pînă atunci servea drept școală o cameră neîncăpătoare din localul primăriei) 18.000 lei, cu medicul și medicamente gratuite 3.500 lei etc.

E. Brote a manifestat o atenție deosebită pentru noua clădire a școlii. În legătură cu aceasta i-a scris și lui Spiru Haret. Planurile și devizele au fost lucrate în birourile administrației moșiei: „Școala este întocmită pentru 4 sale, din care 2 se vor folosi ca sale de învățămînt, una ca cantină și una ca dormitoriu...”²³.

Principala realizare a lui E. Brote în direcția ridicării țăranimii a fost constituirea, sub îndrumarea și

²². *Ibidem*.

²³. Arhiva B.C.S., S II — 3-101, doc. 40 (Concept de scrisoare către D.A. Sturdza din aprilie 1902).

conducerea sa, a Băncii populare Găiceana și a Băncii federale Concordia.

Mișcarea pentru înființarea băncilor populare începuse în România în anii 1891—1893;²⁴ în primii ani însă, evoluția lor a fost lentă, așa încît la 1898 existau doar 24, în general rodul unor inițiative izolate. Situația se schimbă începînd din acest an, cînd mișcarea băncilor populare trece sub îndrumarea noului ministru al cultelor și instrucțiunii publice, Spiru Haret. Reprezentant al aripii de stînga a Partidului Național Liberal, el a avut meritul de a fi văzut mai clar decît mulți alții necesitatea — chiar în interesul menținerii orînduirii burgheze — ridicării culturale și economice a satelor. Activitatea sa în această direcție — bazată în primul rînd pe ajutorul învățătorilor — s-a bucurat și de atenția, uneori de aprobarea mișcării socialiste din țara noastră. Un rol important revenea — potrivit concepției lui Spiru Haret — diferitelor forme de cooperare a țărănimii: societăți de economii și ajutor mutual, bănci populare, cooperative de consum, obști de vînzare și cumpărare a pămîntului etc. Rezultatele nu s-au lăsat așteptate. Numărul băncilor populare sporește de la 24 în 1898 la 80 în 1900, 710 în 1902 și 1.625 în 1904.

E. Brote nu putea rămîne indiferent în fața acestei evoluții. Legat politicește de Partidul Național Liberal, el se plasează, prin concepțiile sale, în aripa de stînga a partidului, la fel ca Spiru Haret. Mișcarea susținută cu atîta energie de ministrul cultelor și instrucțiunii era foarte asemănătoare cu cea încercată de el, cu mai mulți ani în urmă, în Transilvania. De o parte și de alta a munților, problema ridicării țărănimii era vitală pentru întreaga națiune română.

²⁴. Pentru istoricul băncilor populare, vezi A.G. Galan, *Patruzeci de ani de experiențe cooperative în România (1893—1934)*, București, 1935. (Extras din „Analele statistice și economice”, octombrie—decembrie 1934); idem, *Monografia cooperației de credit din România. 1906—1935*, București, 1935. La începutul carierei sale, A.G. Galan a lucrat la Găiceana, sub conducerea lui E. Brote.

Dificultăți erau destule la Găiceana în calea înființării unei bănci. Sătenii erau săraci, abia trăiau de pe o zi pe alta, neavînd economii pe care să le depună. Nici nu erau pregătiți pentru a organiza și conduce, în folosul lor, o asemenea instituție. Banca s-a putut totuși înființa, la un nivel modest, cu 50 membri și 900 lei capital²⁵.

Adunarea de constituire a avut loc, în prezența unui delegat al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, la 31 martie 1902, fiind ales președinte al consiliului de administrație E. Brote, iar vicepreședinte învățătorul Miron Costin²⁶. Tot acum se votează și statutele societății, care vor fi publicate²⁷. Banca era înființată pentru o durată de 10 ani, de la 1 aprilie 1902 pînă la 31 martie 1912, activitatea ei putînd fi prelungită prin votul adunării generale. Scopul ei era „de a forma un capital prin cotizațiuni lunare, care va servi la împrumutarea membrilor societății”. Cotizația lunară se stabilea la 50 bani (taxa de înscriere fiind de 2 lei). Capitalurile erau primite pentru păstrare și fructificare, cu dobîndă de 6% anual. Împrumuturile se acordau pe termene de 3 și 6 luni, putîndu-se admite și prelungiri, cu dobînda de 10% pe an pentru membri și 12% pentru persoanele străine.

Dacă la început, din pricina multiplelor dificultăți, banca „a mers greu și șchiopătînd”, după un timp lucrurile s-au îndreptat și „instituțiunea a luat un avînt neașteptat”²⁸. La sfîrșitul anului 1908, capitalul său, care pornise de la 900 lei, era de 37.560 lei (aflîndu-se, din acest punct de vedere, pe locul 6 din cele 44 bănci ale județului); numărul membrilor ajunsese,

²⁵. „Anuarul băncilor populare din România pe anul 1901”, Ploiești, 1902, p. 414—415.

²⁶. *Livretul-statut al Societății Economice „Banca Populară” din Găiceana județul Tecuci*, Tecuci, 1902, p. 13.

²⁷. *Ibidem*. p. 3—12.

²⁸. *Ms. Găiceana*

la aceeași dată, 126 (96 plugari, 5 comercianți, 4 meseriași, 19 proprietari, 1 preot, 1 învățător)²⁹.

Dacă în privința organizării Băncii populare s-a mers pe urme deja trasate, în schimb sătenilor de la Găiceana și, desigur, lui E. Brote, le revine meritul de a fi înființat prima Bancă Populară Federală din România. Întemeierea, federaledor era o necesitate căci, izolate, băncile țărănești erau prea slabe pentru a avea un rol economic eficace. În vara anului 1906 s-a hotărît, în principiu, asocierea mai multor bănci populare în jurul celei de la Găiceana, federala cu numele Concordia realizându-se efectiv la 8 iulie 1907³⁰. Era alcătuită din 9 bănci sărace, al căror capital atingea 46.815 lei, din care numai Banca Găiceana poseda peste 25.000. Federala avea o personalitate juridică independentă de aceea a societăților componente, fiind administrată de un consiliu federal (alcătuit dintr-un reprezentant al fiecărei bănci) și o adunare generală (formată din toate consiliile de administrație). Inițial, capitalul ei era de 4.500 lei (fiecare bancă depusese 500 lei). În trei din care numai Banca Găiceana poseda peste 25.000. lei. După exemplul dat de Găiceana, mișcarea de federalizare a băncilor populare s-a intensificat: tot în 1907 se întemeiază o federală la Topoloveni (județul Muscel), iar în 1908 încă două: la Dumbrăveni (Botoșani) și Piatra (Romanai).

Autorul acestei lucrări a vizitat Găiceana în vara anului 1970 și a putut constata cât de vie este încă amintirea lui E. Brote la toți locuitorii, indiferent de vîrstă. Chiar cei mai tineri cunosc câte ceva despre el, din ce au aflat de la înaintașii lor. Desigur, multe fapte sînt deformatе, s-a creat o adevărată legendă. Păreră unanimă este însă că E. Brote, cât a stat aici, „a înflorit moșia“, după cum se exprimă un țaran care a avut prilejul să-l cunoască personal; cu toții remarcă grija

²⁹. „Anuarul băncilor populare și cooperativelor satești din România“ București, 1908, p. 201.

³⁰. *Ibidem*, p. VI.

sa pentru salariați, faptul că în perioadele de secetă împărțea alimente oamenilor. Învățătorul Gheorghe Chibzui (născut în 1887) s-a referit și la atenția lui deosebită față de școală; obișnuia să asiste la fiecare examen.

Dacă mai este necesară o dovadă a faptului că E. Brote a încercat și a reușit să se apropie cât mai mult de locuitorii satului, de cei care munceau pe moșie, aceasta este ușor de oferit: la 1907 țăranii de aici nu s-au răsculat. Dacă situația ar fi fost la 1907 aceeași ca la 1898, fără îndoială că și la Găiceana masele asuprite ar fi încercat să-și facă dreptate ridicându-se la luptă, răspunzând, ca în atâtea locuri, violenței prin violență.

La 13/26 martie 1907, E. Brote îi scria lui D.A. Sturdza că, mergînd la Cernăuți și întorcîndu-se, avu- sese ocazia să treacă de două ori prin județele răs- culate. Mișcarea se extinsese și în imediata vecinătate a moșiei, dar la Găiceana încă nu se produsese tul- burări³¹. Într-o altă scrisoare, dă detalii asupra celor petrecute în sat. „Țăranii — scrie el — n-au manifes- tat în nici un fel, și-au formulat însă doleanțe“, trimi- țînd delegați la E. Brote. „Fără intervenția vreunei autorități, am negociat eu singur cu țăranii și în curînd m-am împăcat cu ei spre mulțumirea ambelor părți. Astăzi (duminică) am avut la mine pe delegații celor zece bănci populare... Întrunirea a decurs bine“³². Din aceste rînduri se observă că țăranii din Găiceana nu aveau cîtuși de puțin intenția să renunțe la revendi- cările lor; tactica aleasă a fost însă diferită de a altor sate, considerîndu-se că E. Brote este un om cu care se poate discuta și ajunge la o soluție, fără folosirea forței.

Desfășurarea pașnică a evenimentelor la Găicea- na nu l-a împiedicat pe E. Brote să mediteze asupra

³¹. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122075, (Scri- soarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 13/26 martie 1907).

³². Loc. cit., doc. 122076 (Scrisoarea lui E. Brote către D. A. Sturdza din 25 martie 1907).

cauzelor profunde ale marii răscoale și a măsurilor necesare pentru remedierea răului. Fără a-și depăși mentalitatea burgheză, el are meritul de a fi înțeles bine esența mișcării, găsind-o nu în abuzurile câtorva mari arendași sau în „instigațiile” câtorva intelectuali, ci în exploatarea nemiloasă a maselor țărănești. Nu a așteptat mult pentru a publica un interesant articol în „Tribuna”, sub titlul *Mișcarea revoluționară a țăranilor din România*³³. „Nu acum pentru întâia dată — scrie autorul — țărănimia se ridică cu ciomagul în contra asupritorilor ei... Izbucnirile aceste periodice sînt o dovadă neîndoioasă că organizațiunea socială a statului român suferă de o boală foarte grea, care, dacă nu va fi temeinic vindecată, amenință chiar existența sa”. „Regatul României — continuă el — vinde pe an în străinătate produse ale pămîntului în valoare de 300 milioane lei, și în același timp țăranul român, care în realitate produce prin munca brațelor sale acest prisos al țării, se luptă cu cea mai mare mizerie, uneori cu foametea chiar.... Asupra țărănimii apasă și astăzi întreaga povară a unui sistem de exploatare bizantin, lacom și nemilos”.

Printre schimbările pe care le crede necesare pentru transformarea stării țăranilor, E. Brote insistă și asupra unei adevărate reprezentări a acestora în parlament. Îi scrie lui I. Bianu, candidat la alegerile de deputați, insistînd asupra faptului că deputatul Colegiului III trebuie să fie un adevărat trimis al țăranilor și nu un boier scos din urnă la porunca celor puternici³⁴.

Dar, în concepția sa, ridicarea țărănimii trebuia mai întîi să aibă o bază economică. În această direcție își intensifică eforturile, concretizate, după cum am văzut, în vara anului 1907, în înființarea Băncii Federale Concordia. Unele articole pe care le publică în „Tri-

³³. E. Brote, *Mișcarea revoluționară a țăranilor din România*, în „Tribuna”, XI (1907), nr. 62 (17/30 martie).

³⁴. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 55571 (Scrisoarea lui E. Brote către I. Bianu din 7 mai 1907).

buna" întregesc imaginea acestei activități. La 6/19 aprilie 1907 își exprimă, sub titlul *Misiunea băncilor populare în reforma agrară din România*, unele păreri deosebit de interesante, care dovedesc neîncrederea sa în bunele intenții ale moșierimii și speranța că țărănimea va reuși, organizându-se, să-și impună punctul de vedere. Aceste idei sînt reluate, cu referire specială la Găiceana, în articolul *Băncile populare din România*³⁵. E. Brote credea deci că problema agrară se va putea rezolva printr-o dublă ofensivă, economică și politică, a țărănimii. Limitele concepției sale sînt evidente: pe de o parte nu merge pînă la a cere desființarea deplină a mării proprietăți, pe de altă parte se pare că supraestimează posibilitățile de organizare, de afirmare politică a țărănimii luată izolat. Cu toate acestea, ideile amintite sînt destul de radicale, pentru un prieten personal și politic al lui D.A. Sturdza. Conflictul dintre cei doi se apropia.

Om de la țară, deși dintr-un mediu deosebit de cel de la Găiceana, E. Brote s-a adaptat perfect la viața pe moșie. Treburile moșiei îl absorb de dimineața pînă seara, încît cu greu găsește vreme pentru alte activități: rezolvarea corespondenței, redactarea unor articole pentru „Tribuna”, lectura unor cărți. Din cînd în cînd merge și la București; iar în vara anului 1898 și la Constanța. Mai greu trebuie să fi fost pentru soția sa, care își găsește un refugiu cîntînd ore în șir la pian, în așteptarea următoarei vizite în capitală. Primul copil, Ionel, se născuse în septembrie 1897; urmează al doilea, Eugen, în 1899, al treilea, Ana, în februarie 1902 (născută la Dresda) și al patrulea, Lidia, în ianuarie 1904.

O călătorie mai lungă a făcut familia Brote la sfîrșitul anului 1901 și primele luni ale anului 1902, în Germania. În această vreme, moșia a rămas sub conducerea lui Victor, fratele lui E. Brote, silvicultor de profesie, care se stabilise, de asemenea, în România. Trecînd și pe teritoriul austro-ungar, E. Brote n-a ple-

³⁵. „Tribuna”, XI (1907), nr. 196 (5/18 septembrie).

cat înainte de a se pregăti sufletește să ajungă, eventual, în fața curții cu jurați din Cluj. La 3 decembrie 1901, din Adjud, primul punct al călătoriei sale, îi scria lui I. Slavici : „În tot cazul, eu m-am pregătit și pentru Cluj. Trebuie să presupun că nici regelui Carol, nici guvernului român nu i-ar veni astăzi la socoteală reînnoirea procesului Replicei, Memorandului etc. căci s-ar tulbura iarăși raporturile între Austro-Ungaria și România. Am însă convingerea că situațiunea noastră, a românilor de dincolo, s-ar limpezi...”³⁶.

A trecut însă netulburat prin frontierele austro-ungare, ajungînd la Dresda, de unde îi scria lui D.A. Sturdza, la 19 decembrie, remarcînd că nu a mai fost în Germania din 1873³⁷. Stabilindu-se pentru întreaga iarnă în acest important centru cultural, lucrează intens pentru a recupera pe cît posibil timpul pierdut : „Petrecerea aici m-a făcut să simt și mai mult cît am rămas înapoi în cei nouă ani, cîți am stat închis în România și mi-a sporit strădania a folosi intensiv timpul disponibil. Colecția regală de tablouri și biblioteca regală ocupă cea mai mare parte din zi”. Este plăcut surprins întîlnind, în colecțiile bibliotecii, și cartea sa despre problema națională românească. „În al treilea rînd urmează muzica, care ocupă mai ales serile. Timpul care-mi prisosește... este destinat excursiilor pedestre în regiunile prea frumoase din împrejurime, cîteodată în societatea lui Ionel”.

Dar, nu uită nici de interesele moșiei. Negociază cu un mare negustor de lemne : „E vorba ca stejarii noștri, cari nu sînt apți pentru cherestea, să fie folosiți în minele Germaniei”³⁸. Se întoarce, cu familia sporită prin nașterea celui de al treilea copil, la începutul lunii aprilie 1902, trecînd din nou prin vămile Austro-Ungariei fără nici un incident. „Precum se vede — no-

³⁶. Arhiva B.C.S., S II — 3-101, doc. 35.

³⁷. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122039 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 19 decembrie 1901).

³⁸. Loc. cit., doc. 122040 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 22 februarie 1902).

tează cu acest prilej — ei n-au nevoie de mine nici în libertate, nici în pușcărie”³⁹.

La începutul anului 1906, face o nouă călătorie în Germania. Despre zilele petrecute acum la Berlin cunoaștem mai puține amănunte. Poate că a profitat de această vizită pentru a stabili contacte cu diferiți oameni politici germani, oferindu-le, după cum îi propunea I. Bianu, exemplare ale cărții sale privind problema națională română.

Absorbit de muncă și de viața de familie, E. Brote nu întrerupe însă nici un moment legătura cu prietenii săi, dovadă fiind bogata corespondență care ne-a rămas din acești ani. Este plin de sollicitudine pentru S. Albin care, dintre emigrați, s-a adaptat cel mai greu în capitala României, neavînd multă vreme o slujbă stabilă, pînă cînd în 1904 devine ajutor corector al publicațiilor Academiei. La scurtă vreme după stabilirea sa la Găiceana, în vara anului 1898, E. Brote îl invită aici, descriindu-i detaliat patru drumuri pe unde poate ajunge⁴⁰. S. Albin răspunde îndată invitației.

Cu I. Bianu, E. Brote întreține de asemenea o strînsă corespondență, vizitîndu-l la București și fiind vizitat la rîndul său la Găiceana, de pildă în vara anului 1905. Se părea că nimic nu poate clinti o prietenie consolidată de-a lungul atîtor ani. „În așa grele valuri sufletești — îi scria I. Bianu — prietenii vechi și probate în timp de lungi și bune decenii sînt neprețuite comori de mîngîiere și de întărire”⁴¹.

Într-o situație asemănătoare cu E. Brote se afla I. Slavici. De fapt, viețile celor doi urmează adesea drumuri paralele. Cu începere de la 15 iunie 1894, I. Slavici devenise — tot prin sprijinul lui D.A. Sturdza — directorul Institutului Ottetelișanu din Măgurele⁴²,

³⁹. Loc. cit., doc. 27082 (Scrisoarea lui E. Brote către S. Albin din 8 aprilie 1902).

⁴⁰. Loc. cit., doc. 27073.

⁴¹. Arhiva B.C.S., doc. S $\frac{37}{B}$ (Scrisoarea lui I. Bianu către E. Brote din 30 decembrie 1906).

⁴². Pentru acest aspect al activității lui I. Slavici, vezi D. Vata-maniuc, *op. cit.*, p. 406—426.

îndeplinind aici, ca și E. Brote, o muncă de pionierat. Pe lângă corespondența ce se stabilește între Măgurele și Găiceana, cei doi prieteni se întâlnesc din când în când, scriitorul vizitându-l pe E. Brote la moșie, în primăvara anului 1900⁴³ și, apoi, în 1907.

Dar, cea mai întinsă corespondență E. Brote continuă să o aibă cu D.A. Sturdza pe care îl vede, desigur, în dese rânduri, și la București, ca și la Găiceana, vizitată din când în când de proprietarul moșiei. Legăturile depășesc cu mult sfera intereselor stricte, politice sau economice. Când vine în capitală, familia Brote este invitată în chip obișnuit în casa Sturdza. Până în 1907 relațiile sînt dintre cele mai cordiale, cînd, pe neașteptate, se ajunge la o răcire și, apoi, la ruperea totală a raporturilor.

E. Brote nu intenționa să mai rămînă la Găiceana după sfîrșitul celor 10 ani prevăzuți în contract (ar fi dorit ca moșia să fie arendată țăranilor). Nu avea însă cum să prevadă sfîrșitul dramatic al relațiilor sale cu D.A. Sturdza. În septembrie 1907 notează că „raporturile între mine și dînsul s-au înăsprit foarte rău”⁴⁴. Iar cîteva luni mai tîrziu, primul ministru îi cerea să părăsească neîntîrziat Găiceana. În sfîrșit, în aceste condiții, scrie E. Brote „la 12 martie 1908 am părăsit împreună cu familia mea moșia și casele clădite de mine, unde am stat în cele mai grele împrejurări ale vieții mele zece ani neîntrerupți”⁴⁵.

Desigur, o cauză a rupturii a fost de ordin financiar. Făcînd investiții multe — și absolut necesare — și încercînd să ridice starea țăranilor, E. Brote nu a putut realiza veniturile scontate de proprietar (în timp ce în contract se arăta că pînă la 80.000 lei anual se cuveneau lui D.A. Sturdza, în total acestuia i s-au plătit vreme de 10 ani, 316.000 lei, deci o medie anuală de

⁴³. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Corresp., doc. 52362 (Scrisoarea lui I. Slavici către E. Brote din 5 aprilie 1900).

⁴⁴. Arhiva Roman Ciorogariu (Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu din 31 septembrie/13 octombrie 1907).

⁴⁵. Ms. *Găiceana*.

aproximativ 32.000 lei, mai puțin de jumătate din cât sperase el). Principala cauză trebuie să fi fost însă de natură politică. E. Brote scria în toamna anului 1907: „Neînțelegerile și răceala se manifestă pe terenul afacerilor, dar au netăgăduit un izvor politic”⁴⁶. Prin concepțiile sale economice, sociale, E. Brote se apropia mai mult de generația tinerilor liberali decât de D.A. Sturdza. Răscoala din 1907, demonstrând necesitatea imperioasă a unor reforme, nu făcuse decât să adâncască neînțelegerea dintre cele două generații: stînga liberală își dădea seama că rezolvarea problemei țărănești nu mai putea fi amînată. Nu putem trece însă nici peste faptul că încă din 1907 D.A. Sturdza începuse să dea semne de alienație mintală, amplificată în cursul anului 1908. Poate că fără această treptată slăbire și dezorientare a inteligenței șefului liberal, raporturile sale cu E. Brote nu ar fi ajuns aici.

Trist este însă faptul că sfîrșitul legăturii cu D.A. Sturdza l-a rupt pe E. Brote și de alți prieteni, care ar fi putut să vadă mai clar și mai departe în întreaga afacere. I. Bianu, partizan politic al lui D.A. Sturdza, rupe complet relațiile cu el. Se pare că și S. Albinî încetează legăturile. Eșecul financiar de la Găiceana se completa astfel printr-un eșec încă mai grav: pierderea unor prieteni de aproape o viață.



Retras la Găiceana, E. Brote a continuat să păstreze un strîns contact cu mișcarea națională transilvăneană. Nu a părăsit nici un moment acțiunea pentru reluarea activismului, pe care o inițiase în anii 1895—1896. Desigur, aflat departe de cîmpul de luptă, nu poate da decât anumite indicații cu caracter general, dar acestea sînt în linii mari urmate de gruparea din jurul „Tribunei poporului”. Se află în corespondență cu conducătorii acesteia de la Arad: I. Russu-Șirianu, V. Mangra și R. Ciorogariu. Cu I. Russu-Șirianu se întâlnește și în România, în mai multe rînduri, căci ziaris-

⁴⁶. Arhiva Roman Ciorogariu, Scrisoarea citată.

tul arădean petrecea în fiecare an cîteva săptămîni peste munţi. Considerîndu-l în continuare conducătorul lor, cei de la „Tribuna poporului” îi cer adesea sfaturi: „...te rog — îi scrie I. Russu-Şirianu în ianuarie 1899 — ca să ne scrii cît mai des. Dacă nu poţi articole pentru ziar, ne prinde bine şi cîte o scrisoare, în care, fie cît de scurt, dar să ne spui părerile d-tale asupra lucrurilor la ordinea zilei”⁴⁷.

Părerile asupra evoluţiei evenimentelor, E. Brote şi le-a exprimat destul de des, colaborînd cu numeroase articole la „Tribuna poporului”. În acelaşi timp, nu părăseşte ideea mai veche de a influenţa cercurile politice germane, în vederea acordării unui sprijin pentru rezolvarea problemei naţionale româneşti. Rodul acestei preocupări este lucrarea *Das magyarische Ungarn und der Dreibund*, pe care o publică la München, în 1899⁴⁸.

Bogată în date şi statistici, ca toate studiile sale, broşura amintită este o nouă ilustrare a situaţiei populaţiei române din Transilvania. Sînt prezentate, de pildă, detaliat, starea învăţămîntului în Ungaria (numai 14 şcoli medii nemaghiare: 7 germane, 6 române, 1 sîrbă) şi procesele politice (363 români condamnaţi între 1886—1896).

Autorul îşi exprimă convingerea că nemulţumirea popoarelor asuprite — inclusiv a germanilor — slăbeşte Ungaria şi, implicit, întreaga monarhie habsburgică. De asemenea, se conturează tot mai clar tendinţa multor oameni politici maghiari de a despărţi ţara lor de Austria. Se adaugă şi nemulţumirea regatului român în faţa asupririi românilor din Transilvania, ceea ce duce, de asemenea, la slăbirea Triplei Alianţe, prin orientarea României spre alte state. Concluzia lucrării trebuia să dea de gîndit oamenilor politici germani.

Desigur, încercarea lui E. Brote de a demonstra factorilor politici germani necesitatea rezolvării pro-

⁴⁷. Arhiva B.C.S., doc. 4125 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 2/14 ianuarie 1899).

⁴⁸. *Das magyarische Ungarn und der Dreibund*, von Hungaricus (Eugen Brote), München, 1899, 61 p.

blemei naționale în monarhia habsburgică, este meritorie. El spera că germanii vor fi suficient de lucizi pentru a înțelege că, dacă unul din statele Triplei Alianțe este măcinat de contradicții interne, întregul bloc militar și politic devine vulnerabil. Gîndind astfel, a supraapreciat însă priceperea guvernului german.

Între timp, în Transilvania continua înfruntarea dintre activiști și pasiviști. 1901 se anunța ca un an important, avînd loc noi alegeri parlamentare. În iulie 1901 s-a ținut o consfătuire comună a reprezentanților celor două curente, la Timișoara. O a doua conferință a avut loc la Cluj pentru a se stabili atitudinea în fața alegerilor. Dar, nu s-a înregistrat nici o apropiere. „Tribuna” a publicat un apel, chemînd la continuarea politicii de pasivitate. Deși se opuneau acestui program, cei din jurul „Tribunei poporului” nu au îndrăznit nici ci să părăsească pasivitatea, așteptînd un prilej mai favorabil. O scrisoare trimisă de V. Mangra lui E. Brote la sfîrșitul anului 1901 ne lămurește asupra tacticii activiștilor : „Astfel, arădanii n-au subscris apelul pentru pasivitate, rămînînd consecvenți programului «Tribunei poporului», dar nici n-au intrat în activitate, ca să nu li se poată imputa că ei strică „solidaritatea” și mai ales că nu puteau lua răspunderea situației și riscul succesului, căci pășirea în activitate și eventuala cădere la alegeri ne-ar fi nimicit tot prestigiul și autoritatea de politicieni serioși”⁴⁹.

Sub titlul *Puncte nouă de orientare*, E. Brote publică în „Tribuna poporului”, la 20 octombrie/2 noiembrie 1901, un articol, cel puțin la fel de important ca *Punctele de orientare* din 1897. Acum el face un pas mare înainte, afirmînd : „Trebuie să recunoaștem că politica de pasivitate n-a reușit să atingă nici unul din scopurile propuse, dorite și așteptate”, și referindu-se la „curentul ce s-a creat de la 1894 încoace printre fruntașii români pentru părăsirea politicii de pasivitate”. „Organizațiunea noastră ultimă se întemeia pe

⁴⁹. Arhiva B.C.S., doc. 4250 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26 decembrie 1901).

ideea prezentării Memorandului. Această idee a fost realizată și conducerea politicii noastre naționale n-a știut să dea armatei disciplinate o altă direcție politică. La început armata a stat pe loc, apoi s-a dezorganizat, fiindcă lipsea ideea politică". Această „idee politică", la care face aluzie E. Brote, este desigur activismul, și la adoptarea lui se referă atunci când scrie că „un număr de fruntași români trebuie să stabilească în mod clar și precis un program de acțiune"⁵⁰.

Articolul lui E. Brote a devenit un adevărat program pentru gruparea de la „Tribuna poporului". De acum înainte, lupta pentru noua orientare se poartă pe față, fără ascunzișuri și subtilități tactice. „Articolul trimis, după cum ai văzut deja — îi scrie I. Russu-Șirianu — l-am considerat drept începutul, fixarea unei noi ere politice pentru noi. L-am publicat deci la loc de frunte și așa am și hotărât, ca acțiunea noastră viitoare s-o pornim după cum ai indicat. Socotim că s-au copt deja lucrurile așa fel, încît pe baza programului ce ai desfășurat să luăm conducerea"⁵¹.

În ianuarie 1902, E. Brote scrie și mai clar în „Tribuna poporului": „Rămîne deci o singură cale care ne poate duce la scop: lupta constituțională. Nu ne facem iluziuni, ci ne dăm pe deplin seama, că va fi o luptă grea și îndelungată, însă nu lipsită de orice șanse de izbîndă. Presupunînd o organizațiune politică bine îngrijită, românii pot trimite un număr considerabil de deputați în Camera ungară"⁵². Paralel îndeamnă la o apropiere atît de naționalitățile nemaghiare, cît și de Curtea din Viena.

Poziția „Tribunei poporului" devenise între timp puternică. „Politicește o ducem mai bine... Am făcut un pas mare înainte, sîntem considerați în cercul unde

⁵⁰. E. Brote, *Puncte nouă de orientare*, în „Tribuna", V (1901), 20 octombrie/2 noiembrie.

⁵¹. Arhiva B.C.S., doc. 4128 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 5 noiembrie 1901).

⁵². E. Brote, *Reflexiuni politice*, în „Tribuna poporului", VI (1902), 8'21 ianuarie.

'nainte vreme n-aveam pe nimeni", scria I. Russu-Şirianu la începutul anului 1901⁵³. În mai 1899, grupul de la „Tribuna poporului” reuşise să impună alegerea lui Iosif Goldiş ca episcop al Aradului. În schimb, noul episcop şi-a ajutat pe toate căile sprijinitorii.

Un nou pas s-a încercat în anul 1902. Murind Iosif Goldiş, cei de la „Tribuna poporului” îl susţin pe însuşi V. Mangra, în alegerea de episcop. În iunie 1902 V. Mangra este ales, dar guvernul îi refuză întărirea.

Cu tot acest eşec, interpretînd după înclinaţiile sale programul „Tribunei poporului”, mai corect spus programul lui E. Brote, V. Mangra adoptă o atitudine care nemulţumeşte sau nelinişteşte pe proprii săi prieteni. Încearcă şi reuşeşte, încă înainte de alegerea sa neizbutită, să stabilească relaţii personale cu oamenii politici maghiari şi cu membri ai guvernului. La 26 decembrie 1901, îi scria lui E. Brote : „...cultivarea relaţiunilor cu cercurile diriguitoare ni se impune ca o cerinţă neapărată, ceea ce eu din a mea parte am şi urmat consecvent de cînd mă găsesc în demnitatea de vicar episcopesc şi şef al consistoriului, astfel căutînd a-mi asigura încrederea lor, şi aceasta cred că mi-a şi succes. Fispanul (prefectul) comitatului Bihor mi-a declarat în faţă că dînsul este pe deplin mulţumit cu atitudinea mea şi are toată încrederea în mine... Tot asemenea şi căpeteniile guvernului pînă acum mi-au dat toată cuvenita atenţiune. De la ministrul Wlassics, cît şi de la ministrul prezident Széll, am primit de anul nou 1902 felicitări autografe. Avem dară legături şi putem comunica direct cu cercurile conducătoare”⁵⁴.

Încrederea guvernanţilor în V. Mangra nu era însă deplină ; numai astfel se explică faptul, şi așa destul de paradoxal dacă ţinem seama de înaltele relaţii ale vicarului înşiruite mai sus, că totuşi i-a fost respinsă în 1902 întărirea ca episcop.

⁵³. Arhiva B.C.S., doc. 4127 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 9 februarie 1901).

⁵⁴. Arhiva B.C.S., doc. 2450 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26 decembrie 1901).

Despre atitudinea lui V. Mangra îi scria lui E. Brote și R. Ciorogariu : „Mangra, sub oroarea persecuției sale din Sibiu, a dezmințirilor mîrșave și a proceselor pierdute s-a încovoiat ; anume, cearcă grațiile stăpînirii și și-a dat în petec cu ea... Noi tot îi zicem să rămîna între limitele noastre, care sînt intenția de a face pace și a pregăti această pace prin convingerea maghiarilor despre lipsa unei păci și insuficiența lor pentru a trăi fără de noi. Dînsul ne replică că noi nu știm rostul politicii...”⁵⁵.

E. Brote a aprobat însă tratativele lui V. Mangra, deoarece corespundeau, cel puțin parțial, vederilor sale, și în același timp vederilor guvernului României și în-suși regelui. Această aprobare, E. Brote i-o transmite lui V. Mangra și este evident că ea l-a determinat în mare măsură să meargă înainte pe calea aleasă. Îi comunică și faptul că „pînă la cel mai sus pus demersurile d-voastre pentru un modus vivendi află vii aprobări... M-am ținut dator să comunic și acestea și înaintea Majestății Sale la Abbazia. Regele avea cunoștință de toate”⁵⁶.

De altfel, V. Mangra îi scria detaliat lui I. Bianu, probabil pentru ca știrile trimise să ajungă îndată de la acesta la D.A. Sturdza, cu care I. Bianu era în strînse legături. Într-o măsură care nu este deloc neglijabilă, Partidul Național Liberal se află deci în spatele acțiunilor lui V. Mangra.

Paralel se desfășoară lupta, care beneficiază însă de o bază mult mai largă, pentru reîntrarea partidului în activitate. „Tribuna poporului” a fost, desigur, principala susținătoare a noilor idei, prin articolele lui I. Russu-Șirianu, E. Brote, I. Slavici, V. Goldiș, V. Mangra, R. Ciorogariu etc. Dar nu a fost singură. Un loc

⁵⁵. Arhiva B.C.S., doc. 4194 (Scrisoarea lui R. Ciorogariu către E. Brote din 9 decembrie 1904).

⁵⁶. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 284 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 14/27 mai 1901). Nu cunoaștem, în rest, nimic despre călătoria lui E. Brote la Abbazia.

important în lupta pentru triumful activismului îi revine gazetei „Libertatea” de la Orăștie. Apare la 1 ianuarie 1902, fiind întemeiată de un grup de tineri, printre care se remarcă Aurel Vlad și Al. Vaida Voievod. În coloanele sale, activismul este susținut fără rezerve, mai ales prin articolele lui Aurel Vlad, cel mai harnic dintre colaboratori. Cea mai mare senzație face însă rîndurile scrise de Ioan Mihu, o personalitate interesantă a vieții politice transilvănene, aflat în afara grupărilor politice. În numărul din 23 februarie/8 martie 1902, I. Mihu cere revizuirea programului din 1881, prin eliminarea punctelor 1 și 9 (autonomia Transilvaniei și opoziția față de dualism); în schimb, declară el, „programul trebuie întregit cu postulatele social-politice, agrare și economice”. Autorul nu se pronunță pentru activism sau pasivism, dar cere o politică mai realistă și este evident că simpatizează activismul⁵⁷.

Lui I. Mihu îi răspunde E. Brote în „Tribuna poporului”, expunîndu-și punctul de vedere despre programul partidului. Deosebirea față de cererile lui I. Mihu este doar formală; în realitate și el, în formă ocolită, cere revenirea la activism⁵⁸.

Activismul mai este sprijinit, în afara „Tribunei poporului” și „Libertății”, de „Telegraful român”, organul Mitropoliei ortodoxe, redactat de T.V. Păcățian. De asemenea, tot la Orăștie, mai apărea gazeta „Activitatea”, cu titlu semnificativ.

În decembrie 1902 moare I. Rațiu, președintele Partidului Național. Noul președinte, ales tot de partizanii pasivismului, este G. Pop de Băsești. După alegerea sa, în 1903 s-au reluat încercările de apropiere. Astfel, la 4 februarie 1903, I. Russu-Șirianu îi scria, exprimîndu-și speranța în restabilirea bunei înțelegeri: „Am un plan întreg în privința asta, pe care l-am co-

⁵⁷. *Scrisoarea d-lui dr. I. Mihu adresată unui fondator al foii „Libertatea”, în „Libertatea”, I (1902), nr. 11 (23 februarie/8 martie).*

⁵⁸. E. Brote, *Revizuirea programului național din 1881*, în „Tribuna poporului”, VI (1902), nr. 46 (9/22 martie).

municat astă-vară și regretatului dr. I. Rațiu; el l-a aprobat... D-ta, și prin trecutul și prin poziția d-tale, ești menit să prezidezi la realizarea unei înțelegeri frățești între luptătorii care aceeași țintă urmărim⁵⁹.

Poziția activiștilor devine și mai bună în urma sistării apariției „Tribunei” din Sibiu (la 16/29 aprilie 1903). „Tribuna” dispărea, după 19 ani de existență, în primul rînd ca urmare a dificultăților financiare, dar desigur și în urma alunecării terenului pe care se aflau pasiviștii. „Tribuna poporului” își schimbă, la începutul anului 1904, numele în „Tribuna”; cei din jurul „Tribunei” de la Arad se consideraseră de altfel, de la bun început, singurii continuatori ai mișcării tribuniste, inaugurată în 1884, printre alții, de I. Slavici și E. Brote.

Nici în anul 1903 activiștii nu au reușit să îi atragă pe cei care nu se hotărau să renunțe la vechea tactică. Neluîndu-se nici o hotărîre, Aurel Vlad, profitînd de o alegere parțială desfășurată în cercul vacant Dobra (Hunedoara), a candidat, fără a mai cere învoirea comitetului național (declarînd în programul său că renunță la vechile puncte 1 și 9) și a fost ales la 24 mai/6 iunie 1903⁶⁰. Efectul acestei victorii a fost remarcabil. S-a dovedit că, în ciuda sistemului electoral neechitabil și modului cum se făceau alegerile, românii pot totuși să intre în parlament. Pînă în iunie 1903 nu era încă pe deplin clar dacă vor avea cîștig de cauză activiștii sau pasiviștii. Acum deznodămîntul devenise evident.

Desigur, „Tribuna poporului” a celebrat evenimentul: „Învingerea de la Dobra ne îndreptățește a nădăjdui că la alegerile generale ne va succeda a trimite în parlament cel puțin vreo 10—15 deputați naționali”⁶¹. Iar, ceva mai tîrziu, I. Russu-Șirianu îi scria lui E. Brote despre o consfătuire care a avut loc la Si-

⁵⁹. Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Pop de Băsești, *Correspondență*, vol. III (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către G. Pop de Băsești, din 4 februarie 1903).

⁶⁰. T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, 1915, p. 106—107.

⁶¹. *Biruința de la Dobra*, în „Tribuna poporului”, VII (1903), nr. 96 (28 mai/10 iunie).

biu, la 9 septembrie 1903, cu care ocazie „toți cei buni și în comun acord s-au decis a pune la cale — din Arad — o conferință națională, care să proclame activitatea pe toată linia. După toate probabilitățile vom candida 40—45. Ne mulțumim să iasă a treia ori a patra parte”⁶².

La rîndul său, E. Brote a comentat victoria lui A. Vlad în articolul *Însemnătatea politică a alegerii de la Dobra*⁶³, arătînd că îndelungata criză a Partidului Național Român a fost cauzată de neînțelegerea, de către unii, a necesității unei schimbări tactice, după anii mișcării memorandiste. Putea să declare cu satisfacție: „După alegerea de la Dobra nimeni nu se mai poate îndoi că lupta detestabilă și sălbatică contra noastră a fost o lucrare nepricepută, rea și în detrimentul poporului român”. Căci, victoria lui A. Vlad îl răzbuna și pe E. Brote pentru acuzația de „trădare națională” ce-i fusese adusă în 1896.

Evenimentele desfășurîndu-se conform prevederilor sale, E. Brote încearcă să se reîntoarcă în Transilvania. Într-adevăr, dacă ar fi revenit în 1904, dat fiind locul de frunte ocupat de „Tribuna” din Arad pe scena politică transilvăneană, ar fi putut juca din nou un rol de prim plan. Prietenii săi îl așteptau cu nerăbdare. La 14/27 ianuarie 1904, sub titlul *Exilații noștri*, „Tribuna” anunța că, dată fiind prescrierea sentințelor și urmărilor decretate de tribunalul din Cluj în 1894, cei trei exilați — E. Brote, A.C. Popovici, S. Albin — vor putea reveni. Autorul articolului — poate chiar I. Russu-Șirianu — își făcea mari speranțe mai ales în ce privește reîntoarcerea șefului tribuniștilor.

Ocazia era prea frumoasă pentru a nu profita de ea și, într-adevăr, în primăvara anului 1904, E. Brote se prezintă la consulatul austro-ungar din București, unde află însă că „eu, prin absența mea îndelungată din pa-

⁶². Arhiva B.C.S., doc. 4134 (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către E. Brote din 24 septembrie 1903).

⁶³. „Tribuna”, VII (1903), nr. 106 (11/24 iunie).

trie, am încetat a fi cetățean ungar"⁶⁴. Își manifestă dorința de a-și recîștiga drepturile. Cererea sa este predată de consulat vicecomitelui din Sibiu, acesta înaintînd-o Ministerului de Interne din Budapesta. La sfîrșitul lunii septembrie, era respinsă („rezoluția către vicecomitele sibian este semnată de însuși contele Tisza", nota E. Brote). Refuzul i se comunică prin viceconsulatul austro-ungar din Focșani, la 7 decembrie 1904. „Cred că Tisza — comenta E. Brote — a procedat față cu mine corect, deși nu legal. Dacă el nu voiește o înțelegere cu românii, este mai cu minte, ca să taie de la început orice drum..."

Neputînd rămîne fără nici o cetățenie, o cere pe cea română, iar „corpurile legiuitoare române au satisfăcut cu o grabă măgulitoare cererii mele". Într-adevăr, la 1/13 decembrie 1904 prezintă cererea, iar la 2/15 decembrie se aprobă de Camera Deputaților cu 49 voturi pentru și 27 contra (ultimele sînt explicabile, căci legăturile sale cu D.A. Sturdza și noua linie politică inaugurată în Transilvania îi aduseseră mai mulți adversari); senatul votează la 3/16 decembrie, rezultatul fiind 43 voturi pentru și 8 contra. Legea este promulgată la 9/22 decembrie, iar „diploma regală pentru Eugen Brote, comuna Găiceana, județul Tecuci, spre a se constata că domnia sa se poate bucura de toate drepturile civile și politice de cetățean român" este semnată la 16 decembrie 1904 de regele Carol I⁶⁵.

În felul acesta, E. Brote se vedea nevoit să renunțe sau să-și amîne pe un termen nedefinit revenirea în fruntea mișcării naționale transilvănene. Dar, un moment prielnic, ca cel din 1904, nu avea să mai găsească.

În Transilvania, evenimentele se precipitau. Încă din 1903, partizanii noii tactici insistaseră pentru convocarea conferinței naționale a partidului. În cursul anului

⁶⁴. Relatarea întregului demers pentru revenirea în Transilvania este făcută de E. Brote într-o scrisoare, din 12/25 decembrie 1904, către R. Ciorogariu (aflată în arhiva Roman Ciorogariu).

⁶⁵. Diploma se află în arhiva Ana Dogariu.

1904 ofensiva lor s-a intensificat, în timp ce pasiviștii se opuneau convocării, dându-și seama că această conferință va impune noile idei. Până la urmă au fost nevoiți totuși să cedeze.

Conferința națională s-a ținut la Sibiu, la 10 ianuarie st. n. 1905. Trecuseră 12 ani de la ultima conferință națională (iulie 1893), interval care se explică prin procesul Memorandumului, interzicerea activității Partidului Național Român (iunie 1894) și mai ales prin criza îndelungată. Au participat 97 de delegați, majoritatea din Transilvania propriu-zisă și din părțile Aradului, mai puțini din Banat.

În urma unui raport prezentat de I. Suci, conferința hotărăște, cu 79 voturi contra 12, abandonarea pasivității, reluarea activității parlamentare. În vederea alegerilor sînt numiți 26 de candidați oficiali, lăsîndu-se și posibilitatea numirii altora, după împrejurări, în cercurile rămase vacante.

În ce privește programul partidului, pentru a nu se expune învinuirilor (nu trecuse prea mult de cînd E. Brote fusese acuzat de „trădare națională”), conferința a declarat că îl lasă neatins, dar „admițînd în fața evoluțiunilor actuale politice posibilitatea unei revizuii în sens de dezvoltare și amplificare”⁶⁶.

În realitate, pentru cine îl citește cu atenție, este evident că programul nu a rămas cel vechi. Punctele 1 și 9, esențiale în 1881, acum au dispărut. Acest fapt nu trebuie interpretat ca o concesiune, ci doar ca o adaptare tactică. Combaterea dualismului și a anexării Transilvaniei nu este însă uitată, ci doar amînată, în așteptarea unor condiții mai prielnice. Astfel, propunea lui I. Mișu și E. Brote era acceptată (în locul vechiului articol 1 se revendică „recunoașterea poporului român de individualitate politică alcătuitoare de stat și asigurarea dezvoltării sale etnice și constituționale prin instituțiuni de drept public”).

În schimb, cu mai multă hotărîre ca în 1881, programul cere votul universal și secret, care dacă ar fi

⁶⁶. T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 169.

fost adoptat, mai mult decît desființarea dualismului și autonomia Transilvaniei, ar fi zdruncinat vechea Ungarie. Asupra acestui punct se putea realiza o alianță cu socialiștii români transilvăneni, precum și cu alte cercuri politice. Se cere, de asemenea, reglementarea prin lege a dreptului de întrunire și asociere. În sfîrșit, apar cîteva revendicări social-economice, care lipseau în programul din 1881 : reforma impozitelor, stabilirea impozitului progresiv, împrumutarea țăranilor prin vinderea în condiții favorabile a moșiilor statului, în ce-i privește pe muncitori asigurări pentru boală și bătrînețe.

Tot acum este aleasă și noua conducere a partidului, în frunte cu G. Pop de Băsești ; alături de el, printre alții : T. Mihali, V. Lucaciu, Al. Vaida Voievod, A. Vlad, I. Suciu, Șt. Cicio Pop.

Rezultatul alegerilor (ianuarie-februarie 1905) a fost un succes pentru români, dacă ținem seama de faptul că participau la o primă confruntare electorală după mulți ani de pasivitate. Au reușit 8 candidați : Nicolae Comșa, Vasile Dămian, Teodor Mihali, Aurel Novac, Aurel Vlad, Ștefan Cicio Pop, Ioan Russu-Șirianu, Ioan Suciu. De asemenea, a fost ales un deputat sîrb și unul slovac (Milan Hodža). Cei 10 vor forma în parlamentul din Budapesta, Clubul Naționalităților, președinte fiind T. Mihali și secretar M. Hodža. Odată cu reluarea activității parlamentare, alianța naționalităților își începe, cu forțe noi, sub forme noi, lupta. Activismul triumfă. Într-o bună măsură, triumful său înseamnă și o victorie a lui E. Brote.

Alegerile din anul următor — 1906 — nu fac decît să justifice reluarea activismului și să dovedească posibilitățile reale ale acestei tactici. Reușesc acum 15 deputați români, 8 slovaci și 4 sîrbi. Clubul naționalităților din cadrul Parlamentului ungar devine astfel o forță de care trebuia să se țină seama.

Desigur însă că, pentru a se ajunge la țel, nu era suficientă lupta în parlament. Trebuiau în continuare mobilizate masele populare și, în același timp, inițiată o apropiere de alte forțe politice din Ungaria care mi-

litau împotriva regimului existent. În acești ani se accentuează apropierea (vizibilă încă din 1903) între mișcarea națională românească și socialiști. Cele două forțe politice se deosebeau, firește, în numeroase privințe, baza lor socială și scopurile finale ale luptei fiind în bună măsură diferite. Dar existau și numeroase revendicări comune, tinzând la democratizarea vieții politice din Ungaria, în primul rînd cererea votului universal (care în 1907 se aplicase în Austria). „Socialiștii — se scrie în „Tribuna“ la 11/24 septembrie 1905 — sînt foarte buni agitatori. În chestia votului universal am putea învăța mult de la ei”⁶⁷. Într-un alt număr al ziarului, se arăta că socialiștii „au cuvînt bun pentru noi și recunosc îndreptățirea plîngerilor noastre”⁶⁸.

Intensificarea activității în parlament, strîngerea alianței cu celelalte popoare din Ungaria, apropierea de socialiștii români din Transilvania, sînt fapte care demonstrează că mișcarea națională românească, în anii ce au urmat conferinței din 1905, își regăsisese viçoarea din anii Memorandumului, reușise să se adapteze noilor condiții și forme de luptă.

În fața problemelor din ce în ce mai complexe care stăteau în fața românilor, o consultare a lui E. Brote cu principalii săi partizani politici devenea tot mai necesară, corespondența sau discuțiile întîmplătoare, cu unul sau cu altul dintre aceștia, nefiind suficiente. Planul unei consfătuiri este pus în aplicare la începutul lunii august 1907, cînd sosesc la Găiceana I. Slavici, V. Mangra și R. Ciorogariu. Rezultatul discuțiilor este consemnat în așa-numitul „Pact de la Găiceana”, document de mare valoare pentru cunoașterea liniilor directe ale mișcării naționale românești la începutul secolului XX⁶⁹.

⁶⁷. *Forța socialistă*, în „Tribuna”, IX (1905), nr. 169 (11/24 septembrie).

⁶⁸. „Tribuna”, X (1906), nr. 99 (25 mai/7 iunie).

⁶⁹. Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5—9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, nr. 3/1965, p. 571—576.

Cele 9 puncte ale înțelegerii prevăd următoarele :

1. Semnatarii vor sprijini pe reprezentanții români în Parlamentul din Budapesta, cît timp aceștia vor susține programul național; vor încerca să intre în legătură mai ales cu Al. Vaida Voievod și I. Maniu.

2. Vor încerca să stabilească un contact cu Partidul Social Democrat din Ungaria ⁷⁰, îl vor susține în ce privește punctele comune, acceptînd chiar să colaboreze cu el.

3. Vor încerca să stabilească legături cu croații.

4. Se pronunță contra oricărui conflict, pe motive confesionale, cu greco-catolicii.

5. Se vor păzi să intre în conflict cu vreunul din partidele din România.

6. Consideră că rezolvarea problemei agrare în România nu este o problemă de partid, ci îi privește pe toți românii, așadar vor insista și vor lupta pentru soluționarea ei.

7. Vor încerca să țină pe rege la curent cu toate acțiunile lor, de asemenea pe D.A. Sturdza „dacă dorește acest lucru” și pe frații Brătianu și colaboratorii lor.

8. Vor face abonamente în România pentru „Tribuna” și, deși nu cer, vor accepta, în cazul că li se oferă, ajutoare din partea guvernului.

9. Vor încerca să obțină un ajutor material pentru românii din diocesa Oradea Mare (unde era vicar V. Mangra), pe care o consideră cea mai expusă.

Planul alcătuit la Găiceana impresionează prin vastitatea și justetea concepției: activitate în parlament, colaborare cu alte forțe politice, inclusiv cu socialiștii, unitate în cadrul mișcării naționale românești, permanentă legătură cu România — sînt idei de mare valoare care își găsesc locul aici, strînse într-un tot organic.

Remarcăm, în ce privește aportul lui E. Brote, punctul privind necesitatea rezolvării problemei agra-

⁷⁰. Organizată în 1905, secția română a Partidului Social Democrat din Ungaria își va aduce o contribuție însemnată la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România.

re în România, probabil sugerat de el. Soarta țăranului din statul român este prezentată ca o problemă ce privește pe toți românii, deci și pe transilvăneni. Mai observăm — lucru nou la E. Brote — o anumită detașare de D.A. Sturdza (apăruseră primele semne ale neînțelegerii dintre ei) și tendința de a-și lărgi orientarea politică, pînă atunci prea legată de șeful Partidului Național Liberal.

Pentru urmărirea concepției politice a lui E. Brote după reluarea activismului, de mare folos sînt și numeroasele articole pe care continuă să le publice în „Tribuna”. Unele dintre ele tratează probleme economice, rămînînd neștirbită la E. Brote ideea că, înainte de toate, pentru a fi puternic pe plan politic, poporul român trebuie să aibă o solidă bază economică. În suita de articole *Probleme nedezlegate*, publicată în decembrie 1905, își expune părerile în principalele probleme ce îi frământau pe românii transilvăneni. „Nu ca o imputare, ci ca o constatare — scrie el — trebuie să recunoaștem că ne-am obișnuit să dăm în viața noastră politică o mai mare atențiune agitării politice decît muncii stăruitoare pentru progresul cultural și general”. Vede două mari slăbiciuni în activitatea românilor: „numărul mare de analfabeți și sărăcia”⁷¹. „Rezultatele instrucției primare sînt nu numai absolut și relativ slabe, ci constituiesc astăzi o piedică reală în progresul politic al poporului” (la 1.000 de locuitori, românii din Transilvania aveau 856 analfabeți)⁷². Cele 104 bănci românești — crede E. Brote — ar trebui să facă o anchetă economică, pe comune și regiuni, pentru a se cunoaște precis situația și nevoile. În orice caz, trebuie să se înceapă cît mai grabnic „lucrarea sistematică în scopul îmbunătățirii stării economice a poporului român”⁷³.

E. Brote este convins că poporul român va rezista tuturor încercărilor de deznaționalizare. Situația demo-

⁷¹. E. Brote, *Probleme nedezlegate*, în „Tribuna”, XI (1905), nr. 230 (11/24 decembrie).

⁷². *Ibidem*, nr. 231 (13/26 decembrie).

⁷³. *Ibidem*, nr. 236 (20 decembrie/2 ianuarie 1906).

grafică a Transilvaniei îl preocupă în mod deosebit. Încă din ianuarie 1904 îi scria lui D.A. Sturdza: „De prezent mă ocup de harta etnografică a românilor din regatul ungar, care îmi reușește peste toate așteptările de bine”⁷⁴. Din ianuarie 1907 începe să publice în „Tribuna” o serie de foarte documentate *Studii statistice* (timp de doi ani vor apare peste 30 articole). Analizează foarte detaliat, pe regiuni, ținând seama de fiecare comună, situația numerică a populației românești, tendința ei de dezvoltare.

Dacă baza demografică este sănătoasă, dacă economia și cultura se dezvoltă, E. Brote nu-și face griji în ce privește viitorul politic al românilor. Nici măcar nu se revoltă, ca majoritatea oamenilor politici români din Transilvania, în fața proiectului de vot „universal” din 1905, care, desființînd censul, ar fi exclus în același timp pe analfabeți de la vot. Românii, în majoritate atît săraci, cît și neștiutori de carte, nu ar fi cîștigat nimic, poate ar fi pierdut un număr de voturi. E. Brote consideră însă că este „un cîștig imens față cu legea feudală întortochiată de astăzi”, depinzînd de români să facă efortul necesar pentru a scădea numărul analfabeților⁷⁵.

Se pronunță însă hotărît împotriva tendințelor kossuthiste, manifestate cu vigoare în aceeași vreme, de despărțire a Ungariei de Austria. Unii oameni politici români considerau că în conflictul dintre coroană și cercurile politice maghiare, românii să păstreze neutralitatea. Ca vechi tribunist, E. Brote consideră că neutralitatea nu are sens, căci românii nu sînt atît de puternici încît să impună ambelor tabere fără luptă. Dimpotrivă, crede că trebuie combătut cu toată hotărîrea kossuthismul⁷⁶. Își făcea încă, la fel ca și ceilalți tri-

⁷⁴. Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 122.056 (Scrisoarea lui E. Brote către D.A. Sturdza din 13/26 ianuarie 1904).

⁷⁵. E. Brote, *Sufragiul universal*, în „Tribuna”, IX (1905), nr. 161 (31 august/13 septembrie).

⁷⁶. E. Brote, *Politica românilor*, în „Tribuna”, IX (1905), nr. 133 (17/30 iulie).

buniști, iluzii în sprijinul Vienei. Legătura cu Viena se completa, în concepția sa, cu propaganda făcută în Germania și, în cadrul Ungariei, cu o încercare de alianță cu sașii.

Într-adevăr, ideea pe care o exprimase cu câțiva ani în urmă, de colaborare cu germanii din Transilvania și Ungaria, o reia cu mai multă vigoare, prin câteva articole, în cursul anului 1906. Este firesc și necesar — arată el — „ca românii și germanii să se apropie unii de alții, să se înțeleagă înainte de toate între dînșii”. Această colaborare ar contribui și la alianța cu popoarele slave: „Atît pentru slovaci, cît și pentru sîrbi, germanii ar fi mijlocitorii firești pentru a apropia și aceste popoare de alianța germano-română și a le angaja la anumite acțiuni după timpuri și împrejurări. Germanii ar fi veriga, care încheie lanțul jur-împrejur”⁷⁷. Într-un alt articol, se referă la legătura ce trebuie să se stabilească între români și sași⁷⁸.

Desigur, prin alianța cu germanii din Transilvania și Ungaria, E. Brote ținea mai departe și anume la sprijinul Germaniei, pe care îl căuta de atîta vreme, pentru rezolvarea cerințelor românești. Oricare ar fi fost însă planurile sale mai îndepărtate, merită totuși a fi apreciat pozitiv efortul ce l-a depus pentru bună înțelegere și colaborare cu germanii de pe pămîntul nostru.

După cum se vede, cei 10 ani petrecuți la Găiceana, deși închinați în primul rînd administrării moșiei, nu au dus cîtuși de puțin la o izolare a lui E. Brote de mișcarea națională a românilor transilvăneni. Prin corespondență, prin întîlniri cu diferiți conducători ai mișcării, prin numeroasele articole publicate, el a rămas în continuare un îndrumător, care a contribuit în chip real, deși discret, la evoluția luptei naționale de peste munți. Plecarea de la Găiceana, ruperea legătu-

⁷⁷. E. Brote, *Românii și germanii*, în „Tribuna”, X (1906), nr. 63 (1/14 aprilie).

⁷⁸. E. Brote, *Românii și sașii*, în „Tribuna”, X (1906), nr. 90 (11/24 mai).

rilor cu D.A. Sturdza, îl puneau desigur într-o poziție delicată, mai ales pe plan material; dar, lăsându-i mâinile libere, îi dădeau posibilitatea să se consacre exclusiv mișcării naționale. Acum, E. Brote își juca ultima șansă.

VI

Ultimii ani

(1908-1912)

Nevoit să trăiască în sărăcie — ceea ce nu i se mai întâmplase — E. Brote se stabilește la București. Închiriază o locuință, pe bulevardul Pache Protopopescu. Pe băieți îi trimite la Brașov, înscriindu-i la Liceul „Andrei Șaguna”, iar pe Ana, în vîrstă acum de 6 ani, o încredințează unei mătuși, la Sibiu. Cealaltă fiică, rămasă cu el, își va aminti mai târziu cîte ceva din aceste zile triste: „Locuința noastră, împestrițată cu lăzi și bagaje, făcea mai repede impresia unui hangar decît a unui cămin. Mama își instalase doar pianul și restul rămase în plata domnului... În liniștea apăsătoare, tata și-a aranjat cu sobrietate odaia lui. Biroul de stejar, lampa verde, biblioteca, otomana largă îmbrăcată în stofă persană de un roșu închis pe care dormea noaptea... Aici și-a instalat hîrtille și dis-de-dimineață scria și fuma”. În acest timp, numeroși creditorii „au cărat, încetul cu încetul, lăzile cu cristaluri și argintărie, mobile de mătase, covoare și ce mai era de vîndut”¹.

Cum era și natural, E. Brote îi intentează proces lui D.A. Sturdza, pentru suma de 130.000 lei, pe care

¹. L. Brote, *op. cit.*, p. 17—18.

considera că acesta i-o datorează². (Se cuprindeau în ea suma investită inițial de E. Brote la Găiceana, dobânzile cuvenite și o parte din remunerația sa, pe care nu o încasase). Avocatul său este Emanoil Culoglu. La 29 octombrie, tribunalul hotărăște efectuarea unei expertize. Până la urmă însă afacerea nu a fost judecată, exercitându-se probabil presiuni pentru a nu se ajunge la compromiterea unui om politic marcant. Așa că, E. Brote nu și-a putut recupera nimic din banii pierduți.

Necazurile nu îl opresc să continue colaborarea la „Tribuna”, să mențină legătura cu prietenii din Transilvania, insistând pentru transpunerea în practică a ideilor sale politice. În 1909, împlinindu-se 100 de ani de la nașterea lui A. Șaguna, se adâncește în cercetarea activității acestuia. Acum, aflat în pragul bătrâneții, este tot mai atras de figura celui care îi impresionase copilăria și, direct sau prin discipolii săi, îi orientase primii pași în arena politică.

Încă de la Găiceana, la 4/17 noiembrie 1907, îi scria lui V. Mangra, arătându-i că sărbătorirea lui A. Șaguna va trebui bine pregătită.³ La 20 decembrie st. v. 1908 publică în „Tribuna” un articol elogios în memoria acestuia⁴.

E. Brote intră în legătură cu istoricul Ioan Lupaș, care pregătea un volum comemorativ cu ocazia jubileului Șaguna, și care îi scriesce la 4/17 decembrie 1908 să îi trimită, până la începutul lunii februarie 1909, materialul de care dispune⁵. E. Brote redactează un studiu, *Șaguna și Curtea imperială*, care, în februarie 1909, este examinat de o comisie a Consistoriului mitropoli-

². Cu toate cercetările întreprinse, nu am reușit să găsesc dosarul procesului. Este de presupus că a dispărut. Știri se pot găsi în presă, mai ales în „Tribuna” (nr. 234 din 29 octombrie/11 noiembrie 1909).

³. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 373.

⁴. E. Brote, *Andrei Șaguna*, în „Tribuna”, XXI (1908), nr. 283 (20 decembrie/2 ianuarie).

⁵. Arhiva B.C.S., doc. S II 2—58.

tan din Sibiu⁶; în cele din urmă este respins pe motiv că unele idei cuprinse aici ar putea duce la confiscarea cărții sau la un proces de presă. În realitate, este de presupus că respingerea se leagă mai curînd de neînțelegerile mai vechi dintre E. Brote și consistoriu.

Neputînd fi publicat în volum, studiul apare (fără a da naștere la vreun proces de presă) în mai multe numere din „Tribuna”⁷. Este o lucrare interesantă, bine documentată, scrisă într-un stil clar.

Colaborarea la gazeta arădeană se mai concretizează, în 1909, prin continuarea suitei de *Studii statistice* (publică acum 20 de articole pe această temă), precum și prin cîteva alte articole, cu conținut politic. În *Înțelegerea între maghiari și români*, constatînd că toate încercările făcute pînă atunci au rămas, din vina guvernelor, fără rezultat, își exprimă totuși convingerea în rezolvarea finală a divergențelor: „Noi românii sîntem convinși că soarta noastră este legată de soarta poporului maghiar și că odată va trebui neapărat să ajungem la o înțelegere și la o lucrare comună”⁸. Se opune însă cu hotărîre atunci cînd guvernul ia noi măsuri de deznaționalizare prin intermediul școlii⁹.

În ce privește mișcarea națională, preconizează, ca și pînă acum, mai întîi întărirea bazei ei materiale. Consideră că ar fi bine ca românii, în loc să emigreze, să meargă la orașe pentru a-și spori ponderea acolo și a consolida economia românească: „Nu e mai aproape orașul decît țările străine peste mări, pe cari în urma

⁶. Loc. cit., doc. S II 2—59.

⁷. E. Brote, *Șaguna și Curtea imperială (iulie 1846 pînă la septembrie 1849)*, în „Tribuna”, XIII (1909), nr. 212 (1/14 octombrie), 213 (2/15 octombrie), 214 (3/16 octombrie), 215 (4/17 octombrie), 216 (6/19 octombrie), 217 (7/20 octombrie), 218 (8/21 octombrie).

⁸. E. Brote, *Înțelegerea între maghiari și români*, în „Tribuna”, XIII (1909), nr. 25 (4/17 februarie).

⁹. E. Brote, *Ucazul religios*, în „Tribuna”, XIII (1909), nr. 181 (22 august/4 septembrie).

urmelor sîntem siliți să le căutăm tot pentru a scoate aur în împrejurări neasemănat mai grele decît în orașele noastre?". Nici la țară pămîntul nu este rău, dar roadele sînt puține, căci se lucrează în condiții de înapoiere: „Hrana e lîngă noi, dar n-o vedem și nu știm... să ajungem la ea". În sfîrșit, pentru îmbunătățirea situației face apel la masele populare să intre în lupta politică: „Se impune deci românilor săteni, cari se plîng de amarul vieții, să nu stea indiferenți față cu luptele politice, cari ele singure pot duce la o schimbare în cîrmuirea țării. Cel ce este mai tare se așază în scaun..."¹⁰. Pe aceeași linie de preocupări se înscriu și cîteva articole referitoare la situația băncilor românești.

Tot în 1909, E. Brote reia, referindu-se la Banat, problema alianței naționalităților¹¹. Între mișcarea națională română și cea sîrbă interveniseră unele neînțelegeri. El crede că deosebiri de păreri nu trebuie să ducă la destrămarea colaborării româno-sîrbe: „Admițînd că nu ne putem înțelege cu nici un chip asupra chestiunilor de drept public, este exclus ca să nu ne putem înțelege asupra unor chestiuni practice de toate zilele... Să se caute numai firele menite a împreuna și nu a despărți popoarele avizate unul de altul". Reluînd ideea sa mai veche, consideră că în alianță ar putea fi atrași și germanii din Banat: „Noi n-avem decît un singur interes: ...să propagăm pacea între popoare și să apărăm în comun cu ele cultura noastră și a lor". Sînt cuvinte frumoase, aparținînd unui om care a făcut mult pentru apropierea dintre români și naționalitățile din Transilvania.

În sfîrșit, în același an, ca o sinteză a preocupărilor sale economice, E. Brote publică și studiul mai întins, de 105 pagini, *Organizațiunea creditului prin băn-*

¹⁰. E. Brote, *Griji mari casnice*, în „Tribuna", XIII (1909), nr. 37 (număr popular — 11/24 septembrie).

¹¹. E. Brote, *Politica sîrbilor ungureni*, în „Tribuna", XIII (1909), nr. 220 (10/23 octombrie).

*cile românești*¹². Este o analiză amănunțită a istoricului și răspîndirii băncilor, a organizării lor, a operațiilor financiare pe care le întreprind. Mai interesante însă decît datele cifrice, care abundă — ca în orice lucrare a sa — sînt criticile aduse sistemului existent și propunerile pentru viitor. Consideră că — majoritatea celor care se împrumută fiind țărani — creditul agricol trebuie să aibă două însușiri principale: „să fie dat pe termeni mai lungi și să fie ieftin, adică cu o mică dobîndă. Creditul ipotecar recere și o a treia condițiune: împrumutul să se amortizeze în anuități mici și să fie nerambursabil. Numai astfel întocmit, creditul poate promova interesele țaranului român și poate ridica nivelul economic al poporului”¹³.

Constatînd că dobînzile sînt prea mari, arată că „vor trebui luate deci cele mai serioase măsuri, ca profitul băncilor să fie redus peste tot”¹⁴. Același lucru, în ce privește cheltuielile de administrație exagerate: „Acest spirit boieresc trebuie să dispară în fața greutăților mari, cu care se luptă țărănimia și cheltuielile trebuie reduse în mod însemnat”¹⁵. Schimbările trebuie făcute în interesul maselor populare, căci acesta este rostul băncilor românești din Transilvania: „Necesitatea acestor măsuri este constatată și rezultă din promovarea intereselor mari economice ale poporului”¹⁶. În urma experienței din România el insistă și asupra necesității înființării băncilor satești, afirmînd, desigur exagerat, că „în România ele, în decurs de cîțiva ani, au schimbat cu desăvîrșire raporturile țărănimii”¹⁷.

Anul 1909 se termină printr-o nouă lovitură pentru tribuniști. În decembrie încetează din viață, pe neașteptate, la București, I. Russu-Șirianu, „cel mai frun-

¹². E. Brote, *Organizațiunea creditului prin băncile românești*, Arad, 1909.

¹³. *Ibidem*, p. 56

¹⁴. *Ibidem*, p. 60

¹⁵. *Ibidem*, p. 62.

¹⁶. *Ibidem*, p. 64—65.

¹⁷. *Ibidem*, p. 66

taș dintre gazetarii români", cum îl numește „Tribuna”¹⁸, în vîrstă de numai 45 de ani. Lăsa în urmă o importantă operă publicistică, răspîdită în coloanele celor două „Tribune”; fusese timp de un deceniu sufletul „Tribunei” din Arad. Spre deosebire de alți prieteni ai lui E. Brote, el i-a rămas pînă la moarte atașat. La înmormîntare, care are loc la 25 decembrie, iau parte, printre alții, A.C. Popovici, I. Slavici, S. Albini, Ilarie Chendi, Simion Mîndrescu, E. Brote; prieteni sau adversari, se întîlneau acum pentru a cinsti memoria uneia dintre cele mai luminoase figuri ale mișcării naționale transilvănene.

Anul 1910 se anunța ca foarte important pentru evoluția politică a Ungariei. La 17 ianuarie se formează noul guvern Khuen-Héderváry, primul ministru fiind unul dintre partizanii lui Ștefan Tisza. Se credea că noua formație guvernamentală va căuta soluționarea problemei naționale. În același timp, contele Tisza reușește să-i adune pe liberalii care se risipiseră în urma crizei politice din 1905—1906, refăcînd partidul sub numele nou — și demagogic — de Partidul Național al Muncii (19 februarie 1910). Deși se mulțumește o vreme a fi președintele Camerei deputaților, el devine de fapt adevăratul conducător al politicii Ungariei.

Principala problemă politică o constituie alegerile parlamentare (ultimele din timpul regimului dualist), fixate pentru 1 iunie 1910. Pornind de la ideea că noul guvern avea să se arate mai concesiv față de naționalități, Partidul Național Român a stabilit contacte cu el, pentru a ajunge la o înțelegere care să-i permită alegerea unui număr de deputați.

Aceste aprecieri lipsite de o bază realistă — căci noul guvern nu era mai puțin reacționar ca cel anterior — au constituit o eroare tactică a conducerii Partidului Național Român. În curînd s-a dovedit că scopul partidului lui Tisza nu era de a trata cu un partid românesc, ci de a atrage pe unii reprezentanți ai mișcării na-

¹⁸. Ioan Russu-Șirianu, (necrolog), în „Tribuna”, XIII (1909), nr. 272 (13/26 decembrie).

ționale transilvănene. Acum dezertează V. Mangra, care își pregătise încă de mult această acțiune ; socotind că a sosit momentul potrivit, candidează pentru un post de deputat, în circumscripția Ceica, pe lista Partidului Național al Muncii ; se declară de acord cu ideea „națiunii ungare unitare și indivizibile”¹⁹.

Chiar admitînd că V. Mangra nu renunțase la idealurile luptei naționale, trebuia să-și dea însă seama că el singur nu va putea obține ceea ce nu reușise întregul Partid Național Român. Spera, desigur, să fie urmat și de alții, dar aici s-a înșelat. Și-a asigurat, este drept, sprijinul preoțimii bihorene, compusă din subalterni ai săi. Nici o personalitate importantă din Transilvania nu l-a urmat însă. A primit în schimb sprijinul celor doi transilvăneni emigrați în România: I. Slavici și E. Brote; a reușit să fie ales deputat.

Acum devine evidentă marea schimbare în activitatea politică a lui E. Brote. El crede că, guvernul pronunțîndu-se vag în favoarea rezolvării problemei naționale, ar fi sosit momentul unei acțiuni decisive. Nereușind să atragă întregul Partid Național Român în jurul ideilor sale, socotind de fapt — și aici pe bună dreptate — că partidul este slab organizat și fără o fermă orientare politică, aprobă trădarea lui V. Mangra. Se pare că nu a existat o înțelegere prealabilă cu acesta ; cel puțin așa i-au mărturisit și E. Brote și I. Slavici lui R. Ciorogariu, cîteva luni mai tîrziu²⁰, și nu există nici un document care să probeze contrariul.

Ideea unei înțelegeri, unor tratative cu cercurile politice maghiare, E. Brote o susținea de ani îndelungați. Doar că, pînă acum, nu gîndise nici un moment să o realizeze în afara partidului. Dimpotrivă, credea — cum era și normal — că numai existența unei puternice și unitare forțe politice românești poate asigura succesul. Acum, disprețuind partidul, socotindu-l pe ne-

¹⁹. *Vorbirea de program rostită în Ceica la 23 aprilie (6 mai) 1910 de Vasile Mangra, Arad, 1910, p. 12—13.*

²⁰. R. Ciorogariu, *Spre prăpastie, Arad, 1911, p. 35.*

drept incapabil, consideră că evoluția trebuie și poate fi forțată, grăbită, prin inițiative izolate.

Din motive atât politice cât și financiare, E. Brote și I. Slavici încearcă să întemeieze o agenție de presă, „Corespondența română”, menită să furnizeze presei din România informații detaliate asupra vieții politice din monarhia habsburgică. În mai 1910, I. Slavici merge la Budapesta, încercînd aici să stabilească legături cu diferite organe de presă, cu ziariști și oameni politici.

Pe urmele lui I. Slavici, merge și E. Brote la Budapesta, la sfîrșitul lunii iunie și începutul lui iulie 1910. Se pare că a reușit să stabilească la rîndul său unele legături utile; a avut, poate, o întrevvedere și cu primul ministru²¹.

Despre călătoria lui, nu avem decît informații indirecte, dintr-o scrisoare ce i-o adresează I. Slavici, la 6 iulie: „...trag concluziunea, că n-ai stat degeaba la Budapesta și că e bună lucrarea pe care am săvîrșit-o, bună însă pentru așa-zisa „cauză”, dar nu și pentru noi îndeosebi”²².

Într-adevăr, relațiile stabilite în Ungaria nu le sînt de nici un folos, căci presa românească, aproape în totalitatea ei, începe să-i boicoteze, refuzînd să le primească informațiile, ceea ce însemna falimentul întregii acțiuni. Cei de la „Tribuna” nu i-au urmat pe dizidenți și s-au hotărît să îi combată cu înverșunare. Ultimul articol al lui I. Slavici apare aici la 7/20 februarie. Cu marea sa prudență și echivocul ce-i înconjură acțiunile, E. Brote reușește să împingă colaborarea pînă la 13/26 iunie, deci, pînă în zilele cînd, plecînd la Budapesta pe urmele lui I. Slavici, este la rîndul său compromis. Pînă la această dată mai publică 7 articole, pe teme demografice, culturale (vine cu propunerea realizării unui „fond cultural”, prin taxe plătite de capitaliștii români, subliniind sacrificiile fă-

²¹. I. Maniu, *Tratativele noastre cu guvernul*, în „Tribuna”, XIV (1910), nr. 183 (28 august/10 septembrie).

²². Biblioteca Academiei R.S.R., mss., Coresp., doc. 52368 (Scrisoarea lui I. Slavici către E. Brote din 6 iulie 1910).

cute de țărani în acest domeniu), economice și politice, în tonul său obișnuit, fără a-și manifesta în vreun fel noua tactică. Mai mult chiar, sub semnătura „un vechi membru al Partidului Național Român”, scrisese la 28 martie/10 aprilie împotriva concesiei făcută guvernului de conferința partidului, care se declarase „electorală”, nu „națională”, și eliminase cu totul din texte titulatura „Partidul Național Român”²³.

Pierzându-și vechii susținători și colaboratori, „Tribuna” reușește să-l atragă pe tânărul poet Octavian Goga. Primul său articol, intitulat *Un fals Coriolan*, este un act de acuzare la adresa lui V. Mangra. O. Goga pune în antiteză activitatea mai veche a lui V. Mangra și trădarea sa. „Părintele Mangra — scria el — a fost ridicat de opinia noastră publică pînă la cea mai înaltă treaptă... După un sfert de veac de activitate, acest călugăr cu privirea vioaie, cu ochii luminați de neastîmpărul inteligenței, cu figura care trăda finețe și rafinerie lumească și nicidecum urmele smereniei monahale, a cîștigat simpatiile lumii noastre. Și-a cîștigat, aceste simpatii, tocmai în urma atitudinilor sale politice”. Apoi, trecînd la partea a doua a antitezei, se referă la „crima morală a părintelui Mangra, care din conducător fruntaș devine transfug” și exclamă: „Sărmanul om, de ce n-a putut muri frumos?”²⁴.

În urma trădării lui V. Mangra și încercărilor guvernului de a atrage pe diferiți fruntași români, urmărind să destrame mișcarea, Partidul Național Român se consideră din nou în opoziție. Deși înțelegerea cu guvernul nu a mai fost posibilă, românii au pus candidați în 36 de cercuri electorale²⁵.

Alegerile din iunie 1910 au constituit însă un dezastru pentru Partidul Național Român. Au reușit doar 5 deputați români (față de 15 în 1906) și 3 slovaci, în

²³. *Unde mergem?*, în „Tribuna”, XIV (1910), nr. 69 (28 martie/10 aprilie).

²⁴. Octavian Goga, *Un fals Coriolan*, în „Tribuna”, XIV (1910), nr. 80 (10/23 aprilie).

²⁵. *Lista definitivă a candidaților români*, în „Lupta”, IV (1910) nr. 54 (28 martie/10 aprilie).

timp ce Partidul Național al Muncii obținea majoritatea confortabilă de 258 mandate, asigurându-și astfel guvernarea. Fără îndoială, o cauză a eșecului a constat în presiunile guvernamentale, dovedindu-se astfel inutilitatea tratativelor din primele luni ale anului. Această explicație nu este însă suficientă. Partidul a fost înfrânt și datorită faptului 'că nu era destul de bine organizat, că nu reușise să mobilizeze masele. Conducerea P.N.R. se situa pe poziții tot mai moderate și dovedise în problema raporturilor cu noul guvern lipsă de orientare, de combativitate. O reorganizare a partidului pe principii mai radicale, mai ferme, era necesară.

Mersul înainte era deci condiționat, în mare parte, de reînnoirea partidului, de radicalizarea sa. După alegeri, O. Goga continuă cu și mai mare energie campania începută. După ce „Tribuna” îl condamnă și pe I. Slavici, tot lui îi revine sarcina de a-l executa. Scrie acum articolul: *A murit un om: Ioan Slavici*. Pentru el, I. Slavici, aprobându-l pe V. Mangra, este mort ca om politic.

Mai târziu, la 30 iulie/12 august, „Tribuna” vorbește și despre „dezertarea d-lui Brote”²⁶, referindu-se la un articol publicat de el în „Telegraful român”, intitulat *Înclinarea spre pace*²⁷. E. Brote îndemna comitetul Partidului Național Român să acționeze în vederea unei apropieri de cercurile guvernamentale. După cum se vede, nu urmărea să rămână permanent în afara partidului, dorind să îl atragă în acțiunea plănuită.

În sfârșit, la 20 august/2 septembrie, în articolul *Drumeji întârziați*, O. Goga încheie socotelile cu întregul grup Brote — Slavici — Mangra. „Pe urma noului rătăcit — scrie el — se răsuflă mai ușor și de aceea nimeni nu-l plînge. Iată d. Brote de pildă. Peste noapte s-a împărtășit și dînsul de taina noului botez și a făcut saltul enorm de la „Tribuna” la „Telegraf”. Deși om

²⁶. Articolul d-lui Brote, în „Tribuna”, XIV (1910), nr. 160 (30 iulie/12 august).

²⁷. E. Brote, *Înclinarea spre pace*, în „Telegraful român”, LVIII (1910), nr. 80 (25 iulie/11 august).

cu trecut în valorile politicii noastre, trecerea d-sale a stîrniț regrete foarte neînsemnate. Nici nu i-a fost dată măcar cinstea unei înmormîntări mai pompoase...". „D. Brote — continuă el — va rămînea ceea ce a fost totdeauna : un compilator rece, un tolerabil sofist, un bun împărțitor de cifre, care își va păstra încă abilitățile acelei inteligențe speculative care l-a caracterizat, dar lipsit de o înțelegere superioară, de avîntul și de generozitatea firilor distinse, nu va putea niciodată să aibă un rol de conducător". Pe lîngă exagerare, este și mult adevăr în acest portret²⁸.

R. Ciorogariu, pîlecînd la 14/27 iulie la Techirghiol, se oprește și la București, pentru a clarifica anumite afaceri personale și privind „Tribuna" cu I. Slavici și E. Brote. Pe ultimul îl anunță sistarea subvenției de 400 coroane lunar și desfacerea legăturilor politice dintre ziar și el. R. Ciorogariu este acum martorul ultimelor zile de existență ale „Corespondenței române" : „I-am aflat la „Agenția română" într-un hal indescriptibil. „Agenția română" era în agonie și dînșii rămași fără strictul necesar al vieții. Sub impresia aceasta grozavă spusei d-lui Marșieu ce am văzut și că „ce trădătorii dracului sînt aceștia, cari n-au ce să mănînce..."²⁹. Întorcîndu-se de la Techirghiol i-a mai vizitat o dată. E. Brote accentua acum că are drepturi asupra „Tribunei" și este gata a veni la Arad, dar, „nu ca slugă, ci ca stăpîn". În schimb, lui I. Slavici „nu-i mai era de politică, ci de pîinea de toate zilele a numeroasei sale familii și de durerea ce i-a cauzat lovitura d-lui Goga..."³⁰.

Pretențiile lui E. Brote în privința „Tribunei" nu sînt luate în considerație. Ca urmare, îi scrie, la 9/22 octombrie 1910, lui R. Ciorogariu, cerîndu-i înapoierea sumei de 5.250 florini, depuși de el în 1897, drept cauțiune pentru „Tribuna"³¹ (anexînd și copia unei scrisori

²⁸. O. Goga, *Drumeți întîrziți*, în „Tribuna", XIV (1910), nr. 176 (20 august/2 septembrie).

²⁹. R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 35.

³⁰. *Ibidem*.

³¹. Scrisoarea se află în arhiva Roman Ciorogariu; o copie se află în arhiva Ana Dogariu.

a lui V. Mangra din 19 iunie 1897, prin care se recunoaște plata acestei sume).

Răspunsul lui R. Ciorogariu, din 22 octombrie/4 noiembrie 1910, este negativ: „...în administrație nu se știe nimic despre pretensiunea d-voastră de 5.250 fl. Părerea oamenilor de la ziar este că d-voastră nu puteți avea nici un fel de pretențiune personală față de ziar”³².

A doua jumătate a anului 1910 este marcată de acțiunea lui Ioan Mihu, care încearcă să mijlocească o înțelegere între guvernul maghiar și conducerea Partidului Național Român. Nu s-a ajuns însă la nici un rezultat.

Pierderea alegerilor și problema tratativelor cu guvernul au declanșat un conflict — care se va prelungi pînă la începutul anului 1912 — între „Tribuna” și oamenii politici din fruntea P.N.R. Tribuniștii acuză conducerea partidului de lipsă de orientare, chiar de incapacitate, se opun ideii tratativelor și cer adoptarea unei atitudini mult mai ferme în problema națională³³.

În această vreme, E. Brote se stabilește la Brașov. Nu cunoaștem data exactă, probabil că în cursul anului 1911. Motivele sînt nu atît politice, cît de natură financiară și familială. Familia lui se afla în Transilvania, la Sibiu și Brașov. În plus, în urma falimentului „Correspondenței române” nu mai avea nici o sursă de venit la București.

La Brașov trăiește modest, împreună cu cei doi fii, elevi la Liceul „Andrei Șaguna”, locuind cîtva timp chiar într-o mansardă. Acum intră în legătură cu profesorul Arsenie Vlaicu, proprietarul gazetei săptămînale brașovene „Deșteptarea”, care apărea din ianuarie 1905. E. Brote, V. Mangra și A. Vlaicu semnează la 22 decembrie 1911 un „act de învoială” pentru susținerea

³². Scrisoarea se află în arhiva Ana Dogariu.

³³. Asupra mișcării naționale în această perioadă, vezi Lucian Boia, *Contribuții privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în anii 1910—1914*, în „Studii”, nr. 4/1972, p. 783—803.

publicației. Era un mijloc de a pune un organ de presă — acum, cînd mai toate le refuzau articolele — sub controlul lor, dar, în același timp, și o sursă de ajutor financiar pentru E. Brote. Cîteva luni mai tîrziu, el avea să-i amintească, într-o scrisoare, lui V. Mangra: „...situațiunea financiară, în care am fost împins prin nenorocita tovărășie cu dl. Sturdza, ne-au silit să privim în „Deșteptarea” și un mijloc de ajutor pentru mine”³⁴.

Pînă la sfîrșitul anului 1911, gazeta avusese mai mult un caracter local, în special social-economic. Acum urma să capete un conținut mai general, cu o coloratură politică mai accentuată. E. Brote considera că noul program trebuie „să rămînă larg, să cuprindă numai principii generale și să nu fie condensat în anumite puncte... Țin mai departe ca punctul de vedere național românesc pe care stăm să fie accentuat în termeni calzi, cu avînt și la toate ocaziile... Partidul național românesc să nu fie luat la ochi nici direct nici indirect... Nu provocăm lupta astăzi, cînd n-avem nici o forță decît pana. Rezerva în care ne pînem ne creează încă de la început pozițiune tare. Programul larg și rezervat ne conservă libertatea discuțiunii și față cu politica de stat și față cu actele guvernului. Combatem tot din punct de vedere patriotic ce jignește interesele poporului român”³⁵.

După cum se vede, E. Brote intenționa, cu prudența sa obișnuită, cît timp situația nu se limpezise, să adopte o atitudine de expectativă. Cu toată eroarea sa fundamentală, era sincer convins că stă ferm pe poziții patriotice și nu pierduse nădejdea într-o reconciliere cu conducerea Partidului Național.

În noua formă, „Deșteptarea” apare la 5/18 ianuarie 1912, avînd în frunte un articol către cititori, semnat de A. Vlaicu. După cum sugerase E. Brote, săptămînalul se proclamă independent, cu dorința de a fi o

³⁴. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc. 398 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 25 iunie 1912).

³⁵. Arhiva B.C.S., doc. S II 2—84 (Concept de scrisoare din 6 noiembrie 1911).

„Tribună liberă”; afirmă că stă în serviciul cauzei naționale românești³⁶.

În fond, urmărind articolele publicate, — unele din ele scrise, desigur, de E. Brote, dar fără semnătură — constatăm că se urmează o linie politică foarte moderată, de concesi în fața guvernului și regimului dualist în general. Aceasta nu înseamnă că nu apar și unele materiale de valoare. Astfel, I. Slavici publică o nuvelă (*Sac și petec*), iar E. Brote continuă seria studiilor cu caracter demografic, foarte documentate.

Dacă „Deșteptarea” a reușit să devină, din păcate, o oglindă fidelă a noii orientări politice, preconizată de cei trei vechi tribuniști, ea nu a putut totuși să ajungă și o afacere rentabilă. Anii dinaintea primului război mondial se caracterizează printr-o radicalizare a mentalității maselor românești din Transilvania, așa că prea puțini oameni se interesau de articolele „Deșteptării”. La 25 iunie 1912, E. Brote îi comunica lui V. Mangra că foaia se expediază în numai 600 de exemplare. Din acest număr însă, doar câteva abonamente erau plătite³⁷.

Falimentul apărea și aici la orizont. Mai amintim că, atunci când câțiva prieteni politici ai lui V. Mangra plănuiesc să editeze un ziar la Budapesta, E. Brote — deși nu aprobă întrutotul ideea — le scrie că este gata să-și dea concursul, trimițând săptăminal un articol, pentru o remunerație de 30 coroane. În plus, le comunică: „dacă veți apela la timpul său la mine pentru a conduce foaia, sînt gata să primesc și această sarcină în condițiuni convenabile”³⁸.

În 1911 și la începutul anului 1912 continuă disputa dintre „Tribuna” și conducerea Partidului Național. Conflictul s-a încheiat la 5 martie 1912, în urma mediației lui Constantin Stere, reprezentant al cercurilor politice din România, care doreau să aibă la dispoziție, peste munți, o mișcare națională unitară. Se

³⁶. „Deșteptarea”. VIII (1912), nr. 1 (5/18 ianuarie).

³⁷. Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, Fond V. Mangra, doc 398.

³⁸. Arhiva B.C.S., doc. S II 2—85.

hotăra acum ca „Tribuna” să fuzioneze cu „Românul”, ziarul Partidului Național Român. În realitate ea dispărea, lăsînd loc „Românului”.

Se încheia astfel, după o acțiune de 28 de ani, mișcarea tribunistă. Tinerii tribunști, grupați în jurul lui O. Goga — oricare ar fi fost neînțelegerile lor cu vechea generație tribunistă — s-au dovedit totuși partizanii unor idei asemănătoare. Și unii și alții au luptat, la vremea lor, contra formelor goale, pentru o mișcare cu un real conținut economic și politic, pusă în slujba maselor, pentru o legătură cît mai strînsă cu România. De la I. Slavici și E. Brote, pînă la O. Goga, tribunștii au constituit, timp de trei decenii, elementul cel mai dinamic din mișcarea națională transilvăneană. Tînăra generație aducea însă în plus credința vie într-o apropiată unire a Transilvaniei cu România. Reprezentanții săi erau animați de un romantism revoluționar, fiind mai puțin sceptici ca vechii tribunști.

Restabilirea înțelegerii în partid făcea posibilă reluarea tratativelor cu guvernul. În afara oamenilor politici transilvăneni, cercurile politice din București, Budapesta și Viena, alarmate de încordarea internațională crescîndă, căutau să aplaneze vechile neînțelegeri. Începutul unei acțiuni concrete se face prin convorbirile purtate la Budapesta, între omul politic liberal din România Alexandru Constantinescu și contele Tisza, la 21 și 22 noiembrie 1912³⁹. Urmează, în decembrie, o primă discuție între Ștefan Tisza și T. Mihali.

Pregătirea tratativelor dovedea că din nou Partidul Național Român se afla pe una din căile sugerate de E. Brote, încă de multă vreme. În aceste condiții, era normal ca E. Brote să încerce o reapropiere de partid, o revenire în arena politică. Considerîndu-l pe I. Mihu mai puțin atins de pasiunile politice ale ultimilor ani, îi scrie la 13 noiembrie 1912, cerîndu-i o întrevvedere. Crede că este de datoria lui „a nu sta cu mîna în sîn și a privi la o stare de lucruri care la fiecare din

³⁹. Arhiva Istorică Centrală a Statului, Fond Casa regală, doc. 30/1912.

noi trebuie să ne sporească grijile mari pentru viitor. Atitudinea d-voastră politică, liniștită, obiectivă și totuși însuflețită de văpaie națională mă îndeamnă a înnoda legăturile noastre vechi și întrerupte prin detașarea mea, adresându-vă prin aceste șire amicale rugămintea a-mi da prilejul unui schimb de vederi cu d-voastră⁴⁰. Nu știm dacă I. Mihu a răspuns sau nu. Retragerea sa politică din ultima vreme ar presupune, mai curînd, un refuz. De fapt, răspunsul nu mai prezenta nici o importanță. E. Brote nu avea cum să știe că, în momentul cînd se pregătea să reia lupta politică, sfîrșitul era aproape.

O presimțire totuși avusese. Era bolnav de inimă, boală moștenită de la tatăl său. La 7/20 decembrie 1911 își notase „ultima dorință”, pe o bucată de hîrtie: „...trupul să-mi fie înmormîntat — scria el — cît se poate de simplu, în tăcere, cu un singur preot, fără cîntări, fără coroane, fără muzici, fără alai și așezat în cripta familială din Rășinari”⁴¹. Acum, vorbele se împlineau, pe neașteptate, exact după un an.

A murit la 5/18 decembrie 1912, dimineața, într-o clipă, în timp ce scria la masa lui de lucru. De la Brașov a fost dus la Rășinari, unde a fost înmormîntat la 7/20 decembrie, la orele 4 după-amiază, în cripta familiei, precum dorise.

Pe piatra de mormînt, sub numele lui Ioan Brote, al Anei Brote, născută Popovici-Barcianu și al lui Agnes⁴² Brote, s-a adăugat încă un nume și două date: Eugen Brote. 1850—1912.

⁴⁰. Ioan Mihu, *Spicuri din gîndurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, 1938, p. 343—344.

⁴¹. *Eugen Brote* (necrolog) în „Deșteptarea”, VIII (1912), nr. 49 (6/19 decembrie).

⁴². Ana, prima sa soție.

La capătul expunerii noastre, este firesc să încercăm un bilanț. Personalitatea unui om, atît de complexă, nu poate fi prinsă într-o singură formulă, pozitivă sau negativă. Ceea ce este valabil pentru toată lumea se potrivește cu atît mai mult lui E. Brote, fire contradictorie, greu de descifrat, animată de bune intenții, dar și de regretabile rătăcirii. A fost, fără nici o îndoială, un om inteligent, cu o minte limpede, avînd o cultură solidă și darul de a-și expune — în vorbă sau scris — ideile în chip clar, pe înțelesul oricui. A fost, fără îndoială, un bun propagandist al cauzei naționale, un șef care știa să atragă, să mobilizeze, să organizeze. A fost însă — oricît ar părea de paradoxal — și o fire complicată, adept nu neapărat al intrigilor, dar al politicii elaborate cu ușile închise, al drumurilor tainice, ocolite ; un om cu puțini prieteni, incapabil să se apropie de alții peste o anumită limită. Rigid și rece în aparență, era în fond un entuziast, și nu o dată, s-a lăsat condus de patimă. Greșelile lui pot fi, credem, măcar parțial, răscumpărate de o deplină onestitate. A fost un om care a crezut în idei — bune sau rele — și nu a încercat nimic altceva, toată viața, decît realizarea acestora, în nici un caz strictul avantaj material. Eșecurile lui financiare, moartea în sărăcie, sînt o dovadă clară.

Mai mult însă decît calitățile și defectele personale, credem că prezintă importanță rezultatele concrete ale activității sale. Un om care a jucat un rol — mai mare sau mai mic — în istorie nu este atît bun sau rău în sine, cît bun sau rău prin influența pe care a exercitat-o asupra societății, prin realizările sau eșecurile lui. Pornind de la această bază, intrăm într-un domeniu mai concret și putem mai ușor aprecia ce a înfăptuit și ce nu a putut înfăptui sau a greșit E. Brote.

Primii ani ai activității sale sînt dominați de preocupări culturale, în bună parte sub influența curentului junimist din România. În critica „formelor fără fond” transilvănene, E. Brote a dovedit, deși foarte tînăr, că știe să adapteze perfect la condițiile locale doctrina maioresciană. A fost unul din cei nu prea mulți care au contribuit, în deceniul al VIII-lea al secolului trecut, la purificarea culturii transilvănene, la mai strînsa ei legare de popor și apropierea ei de viața intelectuală din statul român. Deși împrejurările ulterioare și propria-i vocație l-au îndepărtat mai tîrziu de activitatea culturală propriu-zisă, ceea ce a realizat timp de cîțiva ani, în tinerețe, merită a fi amintit la partea pozitivă a bilanțului nostru.

Desigur, adevărata vocație a lui E. Brote a fost cea de economist. Niciodată, chiar atunci cînd se ocupă de cultură sau face politică, el nu se rupe complet de preocupările economice și sociale. Agronom cu studii temeinice, a practicat și meseria în sine, dar principalele preocupări și le-a îndreptat spre reformele de structură necesare în economia agricolă și viața la sate. A avut principalul rol în înființarea și primii ani de funcționare a Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului, societate care-și propunea ridicarea materială a țărănimii, prin însușirea unor mai bune procedee agricole. A realizat mult pentru țărănimea transilvăneană, căutînd să facă din ea o forță activă și conștientă în viața economică și politică.

Acțiunea începută în Transilvania a continuat-o, pe o scară mai mică, dar cu o experiență superioară și energie sporită, la Găiceana, în vechea Românie. El

credea că ridicarea economică și culturală a satului românesc era, în vremea aceea, cerința fundamentală a dezvoltării societății noastre. Pe țaran îl considera „talpa țării”, de sporirea ponderii sale economice și politice socotind că depinde viitorul întregii națiuni. Principalul mijloc preconizat era însoțirea țăranilor, cooperativizarea; în acest domeniu, este un precursor. Asupra limitelor concepției sale nu mai insistăm, căci sînt clare: E. Brote a supraapreciat rolul țărănimii, neintuind ridicarea noilor forțe revoluționare, iar pe de altă parte nu a înțeles că întărirea acesteia nu se poate realiza decît printr-o reformă economică și socială radicală, prin exproprierea moșiilor, prin desființarea moșierimii ca clasă. Oricare ar fi limitele, activitatea sa atît de entuziastă și dezinteresată în folosul țărănimii merită a fi subliniată și apreciată pozitiv.

Se adaugă, tot la sfera preocupărilor economice, administrarea, timp de mai mulți ani, cu pricepere, a fondurilor Astrei și Mitropoliei din Sibiu. Consolidarea financiară a acestor instituții a servit cauza românilor din Transilvania, în primul rînd menținerea și dezvoltarea învățămîntului românesc. De asemenea, nu trebuie uitat nici rolul lui E. Brote în pregătirea și buna desfășurare a expoziției industriale de la Sibiu, din anul 1881. În sfîrșit, prin numeroase articole și studii, el a insistat în permanență pentru dezvoltarea unei trainice economii românești.

De fapt, activitatea economică, socială și culturală a lui E. Brote a căpătat, cu unele excepții, aprecieri în general favorabile. Principalele deosebiri de păreri apar însă cînd trecem la sfera activității politice.

Mai întîi, trebuie făcută o precizare. Politica nu poate fi privită izolat; ea însumează, de fapt, și realizările de natură economică sau culturală. Atunci cînd E. Brote și tovarășii săi introduc la „Telegraful român” ortografia fonetică, ei întreprind, desigur, o operă culturală, dar în același timp, facilitînd astfel răspîndirea presei și literaturii în popor și apropiînd ortografia transilvăneană de cea din România, subliniind deci unitatea de limbă și cultură a românilor, acționează, fi-

rește, și în domeniul politic. La fel, atunci cînd E. Brote afirmă răspicat că fără o bază economică serioasă nu poate exista o adevărată mișcare națională românească, atunci cînd face tot ce-i stă în putință pentru consolidarea economică a românilor, el ne apare atît ca economist, cît și ca om politic. Din acest punct de vedere, a fost un om politic modern, înțelegînd foarte bine că simpla propagandă, cuvintele mari, dacă nu sînt sprijinite pe fapte, dacă nu au o bază materială, nu valorează nimic.

Dar, deși nu putem delimita o activitate politică pură, ruptă de alte preocupări, vom aminti totuși acele acțiuni, unde factorul politic este mai pregnant. Astfel, în primul rînd, cronologic, dar și ca semnificație, apare întemeierea „Tribunei”, în 1884, la înfăptuirea căreia E. Brote, alături de I. Slavici, a avut rolul principal. Oricare ar fi limitele și chiar greșelile ziarului și grupării din jurul său — pe care le-am analizat detaliat în cuprinsul lucrării — un fapt este sigur: timp de aproape trei decenii tribuniștii au reprezentat factorul cel mai activ din mișcarea națională; ziarul lor a fost cea mai bună școală politică pentru numeroși români transilvăneni.

Dacă „Tribuna” are multe merite, cel mai de seamă rămîne totuși impunerea acțiunii memorandiste; în declanșarea și în desfășurarea ei inițială, în atragerea maselor în jurul ideilor memorandiste, E. Brote care, după 1890, rămîne principalul conducător al grupării tribuniste, are un rol însemnat. În același timp, el a avut meritul de a fi înțeles că mișcarea nu se poate desfășura izolat; de aici, eforturile lui pentru realizarea unei alianțe cu slovacii și sîrbii din Ungaria — E. Brote fiind un precursor și în istoria relațiilor celor trei popoare — și mai ales pentru o cît mai strînsă legătură cu România. În problema relațiilor dintre popoarele român și maghiar, el a văzut just, nemanifestînd nicicînd șovinism, afirmînd cu tărie necesitatea unei apropieri. Are, de asemenea, meritul de a fi insistat — de-a lungul multor ani — pentru realizarea

unei colaborări între români și germanii care trăiesc alături de ei.

După 1893, retrăgîndu-se la București, E. Brote a depus o intensă muncă propagandistică, atît pe plan intern cît și pe plan extern, pentru lămurirea opiniei publice europene asupra problemei naționale românești. Cartea sa, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, a constituit timp de mulți ani principalul mijloc de informare a oamenilor politici europeni în ce privește revendicările românești; chiar și astăzi, ea nu poate fi ignorată de istoric.

Încă o latură a activității lui E. Brote care nu poate fi apreciată decît pozitiv este publicistica. Numeroasele articole publicate din tinerețe pînă la sfîrșitul vieții, alături de cele cîteva volume și broșuri, ne pun în fața unui remarcabil gazetar și scriitor politic. Principalele caracteristici sînt stilul sobru, de o mare limpezime și puterea de sistematizare a materialului. După vechea generație a ziariștilor transilvăneni, posesorii unui stil greoi și unor idei nu întotdeauna clare, E. Brote și alți cîțiva colaboratori ai „Telegrafului român” și ai „Tribunei” aduc în gazetăria ardeleană un spirit nou, mai limpede, o preocupare superioară atît pentru formă, cît și pentru fond. Chiar comparat cu I. Slavici — desigur gazetarul, nu scriitorul — E. Brote apare superior, prin claritate, care este una din însușirile cele mai prețioase ale unui ziarist.

Prin sublinierea atîtor realizări nu urmărim să ascundem partea negativă sau discutabilă a activității lui E. Brote. Burghez prin naștere, prin educație și prin fire, el a fost un spirit legalist și iubitor de ordine. Partizan al reformelor, nu a avut nici o înțelegere pentru acțiunea revoluționară. Ca și I. Slavici, el a crezut în necesitatea istorică a imperiului habsburgic sau, cel puțin, în imposibilitatea distrugerii lui. Din această credință constantă derivă și greșelile celor doi prieteni politici. Dacă monarhia austro-ungară avea să se mențină, românii din Transilvania trebuiau să accepte pînă la urmă o rezolvare doar parțială a cererilor lor, în cadrul acestui stat. E. Brote s-a orientat inițial spre

Viena, iar apoi, cînd eșecul Memorandumului a dovedit că cercurile politice din Viena nu vor sau nu pot să îi ajute pe români, a preconizat și a pus în aplicare treptat, pînă la moarte, ideea unor tratative, pentru găsirea unui compromis cu guvernul ungar. Iar în 1910, considerînd că Partidul Național Român nu merge suficient de repede pe calea indicată de el, a comis eroarea fundamentală : separarea de partid, ca și cum, fără o solidă organizație politică, românii ar fi putut trata cu guvernul. Dacă ideea tratativelor în sine era o iluzie — mai ușor de criticat astăzi decît atunci — dezertarea finală a fost desigur o greșeală, care nu se poate justifica.

Dacă E. Brote nu a intuit iminența destrămării monarhiei habsburgice, apropierea ceasului cînd problema națională românească avea să-și găsească rezolvarea, aceasta nu înseamnă că, prin întreaga sa activitate, nu a contribuit la lupta pentru unirea Transilvaniei cu România. Dimpotrivă, după cum am arătat, el a făcut mult pentru consolidarea relațiilor dintre transilvăneni și statul român.

O altă eroare a lui E. Brote, care l-a costat scump, a fost legătura prea strînsă, aproape exclusivă, cu Partidul Național Liberal din România. Desigur, nu trebuie supraapreciată influența lui D.A. Sturdza asupra concepției și acțiunilor sale ; cei doi s-au apropiat tocmai fiindcă aveau, de la început, unele idei, precum și unele trăsături de educație și caracter comune. De fapt, după separarea de D.A. Sturdza, E. Brote și-a continuat netulburat, fără schimbări, linia politică. Totuși, apropierea exagerată de liberali nu a făcut bine nici cauzei naționale — care era deseori folosită ca armă de partid — nici lui E. Brote, silit pînă la urmă să părăsească Găiceana în condițiile pe care le cunoaștem, pierzîndu-și averea, partizanii politici și chiar unii prieteni personali. Dar, chiar înainte, nepopularitatea crescîndă care îl înconjura pe șeful liberalilor nu a putut decît să îi dăuneze și lui. Tot prin legăturile cu liberalii se explică — cel puțin parțial — trecerea lui în România, în 1893,

un pas care l-a costat pierderea multor simpatii și îndepărtarea, izolarea treptată, de masele transilvănene, de forța vie a mișcării naționale.

Dacă la greșelile politice amintite, adăugăm și stilul de muncă al lui E. Brote, ascuns, uneori neînțeles chiar de proprii partizani, putem înțelege numeroasele atacuri a căror victimă a fost mai ales în timpul vieții, căci după moarte a avut parte mai curînd de uitare.

Interesantă prin culmile și prăbușirile ei, viața lui E. Brote nu este totuși istoria unui ratat, unui om care a încercat să înainteze împotriva curentului; este istoria unor eșecuri, dar și a unor împliniri, a unor realizări, care își au locul lor în istoria noastră modernă. În ciuda limitelor și greșelilor, el rămîne o personalitate însemnată a mișcării naționale transilvănene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru.

Very little has been written about the Romanian Transylvanian politician Eugen Brote, although his life is interesting enough to deserve a deeper and more detailed presentation. Basing myself especially on unpublished archival material and on the press of his day, I have tried to reconstruct both his political career, as well as certain aspects of the Transylvanian Romanian national movement in the late XIXth and early XXth century.

Eugen Brote was born on the 29th November/11th December 1850 in Rășinari, a village near Sibiu. He went to elementary school at Rășinari, continued his schooling at the Evangelic (German) Gymnasium of Sibiu between 1860—1864 and at the German State Secondary school at Sibiu between 1864—1868. During the years 1868—1870, he studied at the agricultural Academy from Magyaróvár (Ungarisch Altenburg), a little town in the west of Hungary.

During this period, the Austro-Hungarian Dualist accord was concluded in 1867; Transylvania was annexed to Hungary and the status of the Transylvanian Romanians sharply deteriorated. While still a young agronomist, E. Brote joined the national movement of the Transylvanian Romanians directed against the dualist accord and its anti-Romanian discrimination.

As of 1873, E. Brote contributed to the newspaper "Economul", appearing at Blaj; then, during the years 1876—1877, he contributed to the "Foișoara Telegrafului român", a supplement of "Telegraful român" in Sibiu. Though still very young, he wrote some resounding articles against the "empty forms" of Transylvanian culture; at the same time he proclaimed the role of cri-

ticism: he demanded a better organization of the national movement and a more realistic policy.

He obtained his first political position in the leadership of *Astra* (the Transylvanian Association for Romanian literature and culture), being elected as a supervisor in 1877; he became cashier in 1883 and simultaneously was also elected as an alternate member of the Central Committee of *Astra*; he remained with *Astra* until 1888. Between 1879—1888 E. Brote was also a member of the Consistory of the Orthodox Metropolitan Seat in Sibiu, in which capacity, he dealt with financial problems. By his activity he contributed a great deal to increasing the funds of both these institutions.

At the July 1878 conference of the Transylvanian Romanian National Party, E. Brote was elected a member of the Central Committee. But he was not reelected in 1881; that was the year when the National Party of Transylvania fused with that of the Banat and Hungary and thus constituted a single Romanian National Party. The tactics of the new party would become "passivism" — the non-participation in Hungarian political life, especially in parliamentary elections.

In April 1884 E. Brote, together with Ioan Slavici and other representatives of his generation, established in Sibiu the newspaper "Tribuna". For many years "Tribuna" would represent the most active element of the Romanian national movement. They demanded a closer relationship with Romania, rapprochement with the political circles of Vienna, and collaboration with the other oppressed peoples of Hungary. As for political tactics, they would have liked from the beginning (even though they did not admit it openly) to have left "passivism" and entered active parliamentary life. "Tribuna" looked for and found a strong support in the peasant masses. To E. Brote the peasantry was the basis of the country. To help these masses, he created in February 1888 in the county of Sibiu "The Romanian union for agriculture" and published booklets to popularize agricultural knowledge.

Though they were not supported by the leaders of the national movement, the tribunists gradually succeeded in imposing themselves. In May 1887 they were elected to the Central Committee of the Romanian National Party: I. Slavici as secretary and E. Brote as cashier. 1887 was the year when the tactics of "pas-

sivism" were generalized and when in fact began the Memorandist campaign. Certain Romanian politicians wanted to present to the Crown a memorandum reflecting the difficult situation of the Romanian population. Against the supporters of the Memorandum (led by the Tribunists), other leaders of the national movement considered the moment as inopportune.

During the years 1887—1892 occurred the strife between the adherents and opponents of the Memorandum movement. E. Brote, after I. Slavici's departure to Bucharest, remained the manager of the "Tribuna" and in 1890 was elected vice-president of the Romanian National Party. He was one of the most active supporters of the Memorandum. At the national conference of January 8/20 1892, when the decisive fight took place between E. Brote and the anti-memorandist A. Mocioni, E. Brote's partisans gained the day. A new Party leadership was elected with Ioan Rațiu as president, G. Pop de Băsești and E. Brote as first and second vice-presidents respectively, and V. Lucaciu as general secretary.

The Hungarian and German translation of the Memorandum was entrusted to E. Brote; so was its printing — at the "Printing Institute" in Sibiu, whose owner had become E. Brote. He was also responsible for having organized the arrival in Vienna on the 28th of May 1892 of an imposing Romanian delegation of 300 persons. In spite of all steps taken the Memorandum was not received by the Emperor. But the action did not stop here. The increase of the revolutionary spirit in the masses, the solidarity of public opinion in Romania, the attention of all Europe toward the Transylvanian problem and finally the trial which took place (May 1894), all contributed to make out of this Memorandum the starting point of such events which were to shake the dualistic structure.

In September and October 1892, E. Brote went to Martin, capital of the Slovakian national movement, to Zagreb, capital of Croatia and to Novi Sad, the main centre of the Serbs in Hungary. The activity which he initiated would lead to the conclusion of the Romano-Slovak-Serb Alliance of 1895.

Threatened with a series of political law suits, E. Brote left Hungary in the Summer of 1893 and established himself in Bucharest. Here he began an intense activity to popularize the Romanian national cause. The most important result was his work

Die Rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift, published in 1895 in Berlin and translated the same year into Romanian and in 1896 into Italian.

Summarizing what was in fact already an idea of the Tribunists and asserting that the tactics of "passivism" had not brought any betterment in the Romanians' situation, E. Brote and his partisans from Transylvania began to declare themselves ready for adopting again a policy of "activism". The confrontation between the sustainers of both tactics engendered a long crisis in the national movement, which would hardly come to an end even in 1905, when "activism" was finally generally accepted. E. Brote's supporters lost control of "Tribuna" and instead founded in Arad, at the end of 1896, a new paper "Tribuna Poporului", which would adopt the name "Tribuna" in 1904, when the original "Tribuna" of Sibiu ceased publication.

Remaining in Bucharest without a financial base, E. Brote accepted the proposal of his political friend, the Liberal prime-minister Dimitrie A. Sturdza, to settle down on Sturdza's estate Găiceana (in Moldavia) and cultivate it in partnership. As long as he remained there, between 1898—1908, E. Brote was very active, trying to modernize the estate which was under his management and at the same time to improve the life of the peasants. Thanks to his care, a Popular Bank was founded in Găiceana in 1902, and in 1907, the first federated network of Popular Banks in Romania. But in 1908 he had a conflict with D.A. Sturdza and was obliged to leave the estate, losing all the money he had invested in it.

Even while retired at Găiceana, E. Brote kept constantly in close contact with the Transylvanian national movement. He sustained the policy of "activism" in numerous articles in the newspapers. He published in 1899, in Munich, his work *Das magyarische Ungarn und der Dreibund*, where he tried to draw Germany's attention to the Romanian national problem. He pronounced himself for the collaboration between Romanians and Germans in Hungary.

The main political demands of E. Brote after 1895 were the resumption of Transylvanian Romanian parliamentary activity, as well as achievement of an understanding with the Hungarians; the Romanians were to make some concessions and in exchange

they would obtain an improvement in their political, cultural and legal status. In 1910, when, under the leadership of Count Tisza, the Party of National Labour came into power, E. Brote felt that the time had come for decisive action. His friend Vasile Mangra stood as a candidate sponsored by the government and was elected a deputy. In 1911 E. Brote went back to Transylvania, settling down in Braşov, where he wrote in the local gazette "Deşteptarea". But his political activity of the years 1910—1912 ended in failure. He died unexpectedly on the 5/18th December 1912 and was buried on the 7/20th December in Răşinari.

Indice de persoane

A

Albini, Septimiu 19, 23, 24, 27, 28, 42, 49, 66, 76, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 97, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 123, 128, 155, 157, 165, 180
 Albini, Tit Liviu 109, 112, 120, 121, 123, 124
 Albu, Nicolae 12
 Alecsandri, Vasile 38
 Alexandrescu, Grigore 38
 Andrăssy, Iuliu 16
 Augustini, Gustav 93, 94, 112, 114, 120, 132
 Aurelian, P.S. 135

B

Babeș, Vincentiu 47, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 117, 130, 131
 Balș 58
 Balș, Zoe 139
 Barbu, Patriciu 77, 81, 84, 111
 Barcianu, Daniil Popovici 10, 27, 28, 36, 37, 40, 41, 61, 66, 77, 84, 86, 102, 103, 111, 112, 120, 122
 Barcianu, Sava Popovici 10, 13, 27

Barițiu, George 15, 21, 33, 38, 40, 41, 45, 47, 68, 72
 Băiulescu, Bartolomeu 29
 Bălcescu, Nicolae 38
 Bechnitz, Ioan 28, 52, 54, 65, 71, 78
 Bianu, Ioan 56, 57, 58, 64, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 92, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 136, 142, 143, 152, 155, 157, 162
 Bogdan-Duică, George 120, 121, 122
 Boia, Lucian 7, 93, 186
 Boiu, Zaharia 45
 Bolintineanu, D. 38
 Bologa, Iacob 39
 Botto, Iulius 98
 Braniste, Valeriu 84, 87, 102, 107, 108, 109, 110
 Brătianu, Grigore 93
 Brătianu, Ion C. 52, 53, 76
 Brătianu, frații 170
 Brediceanu, Coriolan 74, 77
 Brote, familia 11, 12, 48, 156
 Brote, Adela 91, 136
 Brote, Ana (născută Popovici Barcianu) 11, 12, 13, 190
 Brote, Ana (sora lui E. Brote), 12, 28
 Brote, Ana (Agnes) 49, 190

Brote, Ana (vezi Ana Dogariu).

Brote, Aurel 10, 12, 17, 36, 49, 54, 67, 71, 80

Brote, Constanția 12, 25, 48

Brote, Daniil 12

Brote, Elena Aurelia 12

Brote, Emil 12, 17, 29, 48

Brote, Eugen jr. 153

Brote, Ioan 11, 12, 17, 23, 190

Brote, Ioan (n. 1840) 12

Brote, Ionel 143, 153, 154

Brote, Iulian 12

Brote, Iustina 12

Brote, Lidia 11, 12, 91, 136, 153, 175

Brote, Liviu 12

Brote, Minerva 49

Brote, Petru 9

Brote, Sabina 12

Brote, Valeriu 12, 17, 48

Brote, Victor 12, 17, 153

Bursan, George 136

C

Cantacuzino, George 98, 109

Carol I 90, 136, 154, 166

Carp, Petre 53, 58

Cerbu, D. 41

Chendi, Ilarie 180

Chibzui, Gheorghe 151

Chirilă, Aron 18

Ciato, Ludovic 77, 81, 84

Cicio Pop, Ștefan 123, 168

Ciorogariu, Roman 127, 131, 133, 156, 157, 162, 166, 169, 181, 185, 186

Cipariu, Timotei 15, 39

Codru, T. (vezi O. Tăslăuanu)

Colescu-Vartic, Cezar 98, 102

Comșa, Dimitrie 24, 27, 28, 37, 38, 40, 41, 45, 48, 62, 64, 73, 84, 86, 102, 111, 120, 122, 123

Comșa, Nicolae 168

Constantinescu, Alexandru 189

Constantinescu, Miron 169

Cordoș, Nicolae 62

Coroianu, Iuliu 68, 69, 74, 75, 76, 77, 81, 84, 85, 93, 111, 123, 133

Cosma, A. 77

Cosma, Partenie 40, 41, 47, 65, 72, 78, 117

Costin, Miron 149

Coșbuc, George 29

Creangă, Ion 38

Cristea, Nicolae 26, 27, 41, 45, 48, 51, 73, 77, 84, 102, 111, 112, 113, 123, 126

Crișan, Ioan 37

Culoglu, Emanoil 176

D

Davila, Carol 41

Daxner, Samuel 94, 98, 114

Dăianu, E. 122

Dămian, Vasile 168

Delavrancea, Barbu Ștefănescu 106, 109

Diaconovici, Corneliu 77

Dima, George 49

Dogariu, Ana 136, 137, 140, 153, 166, 175, 185, 186

Domide, Gherasim 84, 111

Dula, Matuș 92, 94

Dusoiu, Ioan 54

E

Eisenmann, Louis 118

Eminescu, Mihai 36, 38

F

Filip, Alexandru 77, 81, 84

Filipescu, Aurelia 66

Filipescu, Nicolae 106

Fodor, V. 122, 123

Francisc Iosif I 16, 90, 134

G

Galan, A.G. 148
 Gane, N. 38
 Gavarry 58
 Gavrila, E. 94, 114
 Georgescu, Ioan 92
 Goga, Octavian 10, 183, 184,
 185, 189
 Goldiș, Iosif 161
 Goldiș, Vasile 121, 133, 162
 Grădișteanu, I.C. 98

H

Halașa, A. 112, 114
 Haret, Spiru 147, 148
 Hasdeu, B.P. 58, 130
 Hașeganu, I. 11
 Heldenberg, Adela de (vezi
 Adela Brote)
 Heldenberg, Victor 91
 Hitchins, Keith 21, 26
 Hodoș, E. 66
 Hodoșiu, Iosif 39, 45
 Hodža, Milan 168
 Hossu-Longin, Francisc 77,
 97
 Hungaricus (pseudonim —
 Eugen Brote) 158

I

Iercan, Nerva 127
 Ignat, V. 77, 84
 Ionescu, Nicolae 130
 Ionescu, Stan A. 11, 12
 Iorga, Nicolae 5

J

Joksimović, N. 114

K

Khuen-Héderváry, Carol 180
 Kogălniceanu, Mihail 53, 76

L

Lazăr, G. 84
 Lebu, Alexandru 40, 41
 Lucaciu, Vasile 68, 74, 75, 76,
 77, 78, 83, 84, 86, 88, 90, 93,
 106, 111, 123, 128, 133, 168,
 201
 Lueger, Carol 89
 Lupaș, Ioan 176
 Lupulescu, I. 98, 109

M

Macavei, Ioan 76
 Maiorescu, Titu 26, 29, 38, 53,
 55, 56, 57, 58, 61, 71, 79
 Mangra, Vasile 96, 97, 111,
 114, 121, 123, 125, 128, 131,
 132, 133, 134, 157, 159, 161,
 162, 169, 170, 176, 181, 183,
 184, 186, 187, 188, 203
 Maniu, Iuliu 170, 182
 Maniu, Vasile 130
 Manole, Diamandi 47, 51, 52,
 54, 59, 65, 67, 71, 73, 75, 131
 Manu, G. 84
 Marienescu, Atanasie Marian
 28, 37
 Marșieu 185
 Mateiu, I. 113
 Mărginean, Simeon 54
 Mera, I.T. 84
 Micle, Veronica 38
 Micu-Moldovan, Ioan 37
 Mihai Viteazul 90
 Mihali, Teodor 77, 84, 111, 123,
 124, 168, 189
 Mihu, Ioan 77, 163, 167, 186,
 189, 190
 Miron Romanul 48, 81
 Mitrea, Ilarie 10
 Mîndrescu, Simeon 180

Mocioni, Alexandru 21, 60, 67,
70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78,
80, 81, 82, 83, 84, 117, 131,
201

Mudroň, Pavel 92, 94, 114

Munteanu, Petru 14

Mureșianu, Aurel 51, 52, 54,
68, 69, 70, 74, 77, 78, 81, 83,
84, 109

Mureșianu, A.A. 51

N

Neagoe, Ioan 54

Negruțiu, Nicolae F. 68

Negruzzi, C. 38

Negruzzi, Iacob 58

Netea, Vasile 6, 85, 88

Nica, Teodor 58

Nichita, I. 84

Novac, Aurel 168

O

Olariu, N. 41

Oncu, Nicolae 68, 76, 77, 81,
123, 131

Oprea, Nedelcu 118

P

Palmerston (poreclă) 63

Pațiția, Rubin 84, 87, 111

Păcală, Victor 9, 11

Păcățian, Teodor 15, 44, 46,
68, 83, 163, 164, 167

Petra-Petrescu, Nicolae 39, 40,
41

Petria, R. 41

Petrovici, Ștefan 114

Peucescu, Grigore 58

Pop, Elena 66

Pop, I.G. 77

Pop, Ștefan 24, 62

Pop de Băsești, George 47, 68,
77, 81, 82, 84, 85, 88, 89, 111,
123, 163, 164, 168, 201

Pop-Păcurariu, Corneliu 70,
107, 108, 110

Popa, G. 77, 81

Popa, Ioan 49

Popa-Necșa, Ioan 86, 109

Popea, Alexandru 137

Popea, Ioan 29

Popea, Nicolae 44, 45, 47

Popescu, I. 40, 41

Popescu, Simeon 37, 66, 67

Popovici, Aurel C. 83, 84, 88,
94, 95, 102, 103, 105, 106,
110, 111, 113, 114, 121, 123,
124, 125, 126, 127, 165, 180

Popovici, Iosif 18

Popovici, M. 77

Popp, George B. 54, 73

Preda, Ioan de 54, 63

Pușcariu, Ilarion 27, 28, 37

R

Rațiu, B. 77, 84

Rațiu, Ioan 21, 47, 52, 68, 72,
77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 93, 94, 98, 103,
104, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 127, 128, 132, 133, 135,
163, 164, 201

Roman, Alexandru 130

Roman, D. 111

Roman, Nicolae 86, 95

Roman, Visarion 10, 40, 41, 45,
47

Rosetti, Teodor 53, 58

Rotariu, P. 77

Russu-Șirianu, Ioan 96, 98,
105, 107, 110, 111, 113, 119,
120, 121, 122, 124, 132, 157,
158, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 168, 179, 180

S

Salfeld, August 29

Secula, G. 47

Sihleanu, Ștefan 109

Slavici, Ioan 48, 52, 53, 54, 55,
56, 57, 58, 59, 61, 65, 67, 68,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78,
82, 83, 96, 104, 106, 111, 113,
114, 128, 131, 133, 136, 154,
155, 156, 162, 164, 169, 180,
181, 182, 184, 185, 188, 189,
194, 195, 200, 201

Stănescu, M. 47

Sterca Șuluțiu, Iosif 41, 62

Stere, Constantin 188

Stezar, Constantin 39, 44, 66
67

Străvoiu, N. 45

Sturdza, Alexandru 139

Sturdza, Dimitrie A. 53, 57, 58,
59, 101, 102, 104, 114, 115,
119, 123, 126, 127, 128, 129,
132, 135, 136, 139, 140, 143,
144, 146, 147, 151, 153, 154,
155, 156, 157, 162, 166, 170,
171, 172, 175, 187, 196, 202

Sturdza, Matei 139

Sturdza, Zoe 136

Suciu, Aurel 84, 111, 123

Suciu, Ioan 167, 168

Széll, Coloman 161

Ș

Șaguna, Andrei 10, 11, 15, 17,
21, 23, 25, 26, 126, 176, 177

Ștefanovič, Miloš 94, 98, 114

Ț

Tăslăuanu, Octavian 5

Tendeloff 144

Tisza, Coloman 75

Tisza, Ștefan 166, 180, 189, 203

Tocilescu, Grigore 118, 129,
130

Torouțiu, I.E. 58

Triandafil, Constantin 49

Tripon, G. 84

Trombițaș, A. 41, 47

U

Urechea, V.A. 58, 106, 130

Ursu, D. 40

V

Vaida Voievod, Alexandru 88,
163, 168, 170

Vajanský, S.H. 92

Vatamaniuc, D. 70, 155

Veliciu, Mihai 84, 111, 123,
131

Vintila, Giorgiu 30

Vlad, Aurel 163, 164, 165, 168

Vlahuță, Alexandru 58

Vlaicu, Arsenie 186, 187

Vörös, Antal 18

W

Wlassics, Iuliu 161

Cuprins

Introducere	5
I Primii ani (1850—1870)	9
II Începutul activității (1871—1884)	23
III Tribuna (1884—1893)	51
IV La București (1893—1898)	101
V Găiceana (1898—1908)	139
VI Ultimii ani (1908—1912)	175
Încheiere	191
Rezumat	199
Indice de persoane	205

„Om foarte cult, cu un însemnat talent la scris, minte capabilă de a storce faptelor concluzii nouă”.

NICOLAE IORGA

„A fost un om. Nu un om dintre cei de toate zilele, ci dintre cei puțini și tari, cari înțeleg viața, cari nu se lasă conduși de ea, ci o conduc”.

OCTAVIAN TÂSLĂUANU

„Eugen Brote... a avut un destin straniu, ingrat, sorbind cu egală intensitate atit din paharul măreției, cît și din cupa decadenței”.

VASILE NETEA